

Vattenanknutna kulturmiljöer intill vattendrag i Uppsala län

Fyrisåns vattenavrinningsområde

VENDELÅN

Länsstyrelsens meddelandeserie
2017:24
Kulturmiljöenheten och
Naturmiljöenheten

ISSN:1400-4712

LÄNSSTYRELSEN
UPPSALA LÄN

Foto framsida: Tvättstugan i Gropen, Tensta socken
Foton i rapporten är tagna av författaren om inte annat anges.
Länsstyrelsen i Uppsala län
Hamnesplanaden 3
751 86 Uppsala
Tfn: 010-22 33 000 (vxl)
E-post: uppsala@lansstyrelsen.se
Internet: www.lansstyrelsen.se/uppsala
Länsstyrelsens Meddelandeserie
201424, ISSN 1400-4712

DU HITTAR RAPPORTEN SOM PDF-FIL PÅ VÅR WEBBPLATS

WWW.LANSSTYRELSEN.SE/UPPSALA

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sammanfattning	1
Bakgrund och uppdraget	2
Syfte och mål	2
Lagar	2
Metod och genomförande	3
Vendelån - Fyrisåns avrinningsområde	4
Inventeringsområdet	4
Bebyggelse och Kulturmiljö	5
Förutsättningar	6
Kulturmiljöområden	9
Kulturmiljö 1 – Vendelsjön	11
Kulturmiljö 2 – Ekebyholm	16
Kulturmiljö 3 – Åbyggeby	20
Kulturmiljö 4 – Viksta Prästgård	27
Kulturmiljö 5 – Golvasta	35
Kulturmiljö 6 – Vansta/Husby	40
Kulturmiljö 7 – Gödåker	50
Kulturmiljö 8 – Tensta/Bröstugan	56
Kulturmiljö 9 – Tuna	66
Kulturmiljö 10 – Råsta	73
Kulturmiljö 11 – Järsta/Gropen	81
Kulturmiljö 12 – Gymninge	95
Kulturmiljö 13 – Lena Prästgård	98
Fornsök - begrepp	106
Ordförklaringar	106
Tidsperioder	106
Referenser	106
Arkiv	106
Kartor	107
Litteratur	108
Bilaga 1. Tabell – Fornsök	109

SAMMANFATTNING

Breja arkeologi har på uppdrag av Länsstyrelsen i Uppsala län under 2016 utfört en kulturhistorisk inventering gällande vattenanknutna lämningar utmed Vendelån, inom Tierps och Uppsala kommuner i Uppsala län. Uppdraget har omfattat att ta fram kulturmiljöer i syfte att ur ett kulturhistoriskt perspektiv värdera dessa utifrån olika aspekter.

Vendelån ligger inom Fyrisåns vattenavrinningsområde som tillhör Norrströms huvudavrinningsområde. Ån är ca två mil lång och rinner från Vendelsjön i norr, nerströms mot Vattholma där den går samman med Fyrisån. Vendelåns dalgång utgör en sammanhängande öppen bygd och är naturligt avgränsad från andra bygder. Ån ligger på nivåer mellan 20-25 meter över havet.

Vendelån rinner genom två riksintresseområden, Gamla Uppsala samt Fyrisåns och Björklingeåns dalgångar och Vendel.

Byarna har en varierande storlek och flera ligger i direkt anslutning till ån. Ortnamnen är i regel av hög ålder. Husby- och Tunagårdarna anger att bygden troligen ingått i en fastare administration, där Tunagårdarna ofta utgjorde rika handelsplatser placerade vid viktiga vattenleder. Utefter ån ligger tre sockenkyrkor och prästgårdar och ån kantas av gravar och gravfält i huvudsak från järnålder.

Totalt beskrivs och värderas 13 kulturmiljöområden utefter Vendelån och ca 75 nyregistrerade eller redigerade fornlämningslokaler har gjorts i Fornsök. Bl. a har fem nya kvarnplatser registrerats samtliga belagda redan på medeltid. I kulturmiljöerna ingår förutom kvarnar, dagens gårdsbebyggelse, tre prästgårdar, äldre gårdslägen, ett område med förhistoriska gravar och ett område med industrilämningar.

Tre av kulturmiljöerna har bedömts ha ett mycket högt värde för kulturmiljön. De utgörs av gravområdet Gödåker, en centralplats under romartid, området vid Järsta med både befintliga industribyggnader och uppgifter om medeltida kvarnar, byggnader från 1700-1800-talen, stenvalvsbroar samt kulturmiljön med och runt Lena prästgård. Sju miljöer har fått ett högt värde för kulturmiljön, vilket visar att många av miljöerna innehåller värden både i form av byggnader och av fornlämningar. Nämnas kan Tunagården med sin medeltida ria och Tensta med både en medeltida tiondelada samt en miljö som har präglats av en lantbruksskola som kom att inhysas i Brogården i början av 1900-talet. Tre kulturmiljöer har ett värde för kulturmiljön, platser som bör uppmärksammas men som inte har så specifika synliga värden, t. ex området söder om Vendelsjön, en gammal ängsmark. Spår efter kommunikationsnätet utmed ån är få, endast två stenvalvsbroar finns bevarade, en runsten med uppgift om brobygge, medan hålvägar saknas.

Det totala kulturmiljövärdet utefter ån är högt. Åns bebyggelse har en agrar prägel och få nya inslag finns. Ett flertal nya uppgifter om äldre kvarnplatser har framkommit förutom kvarnmiljön i Järsta. I två miljöer finns medeltida byggnader i Tuna och Tensta. Nio av tolv byar är placerade intill ån, vilket överensstämmer med de resultat som de andra inventerade vattendragen i Uppland har gett. Även gravar och gravfält, företrädesvis från järnåldern ligger utmed åns kanter.

Hotbilden, främst vid åtgärder i eller i anslutning till ån, är att de kvarnlägen och äldre gårdslägen samt aktiviteter som hör samman med dessa skall komma till skada vid eventuella ingrepp. Flera mindre byggnader t.ex. tvättstugor och bodar som inte har någon funktion eller lagskydd riskerar ofta att förfalla. Rensning av åns och Vendelsjöns bottnar gör att äldre lämningar i form av bryggor, fiskeanordningar m.m. som inte är synliga idag kan komma att skadas.

BAKGRUND OCH UPPDRAGET

En stor del av vårt kulturarv och vår kulturhistoria hör samman med sjöar och vattendrag. Vattnets betydelse för människan har varit stor ända sedan stenålder fram till idag, allt ifrån att man bosatt sig vid stranden, som näringsfång, för att färdas på och senare även som kraftkälla. Som en följd av detta finner vi ofta värdefulla kulturmiljöer vid vattendragen. Miljöerna är hotade av bland annat av ekologiska restaureringsprojekt och fiskevårdsåtgärder.

Inom Länsstyrelsens vattenförvaltningsarbete pågår framtagande av åtgärdsunderlag för prioritering av avrinningsområden med vattenförekomster som inte uppnår, eller riskerar att uppnå god ekologisk status. I det sammanhanget kan åtgärdsförslagen komma i konflikt med kulturmiljövärden. Det finns ett behov av ett bättre kunskapsunderlag för vattenanknutna kulturmiljövärden som kan ligga som underlag för åtgärder i och vid vatten.

Bakgrunden till projektet *Inventering och värdering av vattenanknutna kulturmiljövärden inom Norra Östersjöns vattendistrikt* som påbörjades 2009 var att man ur ett natur-, fiske- och vattenvårdande perspektiv bland annat behövde skapa friare vandringsvägar för fisk. Projektets huvudsyfte var att ta fram ett översiktligt kunskaps- och inventeringsunderlag av vattenanknutna kulturmiljövärden. I projektet utformades en blankett med en värderingsmetod för kulturmiljöer vilken upprättas för varje område. I blanketten finns även uppgifter som berör vilka bestämmelse som syftar till skydd av kulturmiljön inom varje område samt vilka hotbilder som kan komma att uppstå. Projekten visade på att det finns ett stort behov av att fortsätta kunskapsuppbyggnaden av vattenanknutna kulturmiljöer genom inventering och värdering av dessa. Inom länet pågår ett flertal fiskevårdsåtgärder inom flera vattendrag där man bl.a. ser dammvallar och kvarn- och sågruiner som ett stort vandringshinder för fisk. Inom länet har fem vattendrag tidigare inventerats för att ta fram värdefulla kulturmiljöer; Tämnarån (rapportmanus 2009-2010), Jumkilsån, Strömarån, Sävån och Örsundaån (Länsstyrelsens meddelandeserie; 2014:18–19, 2016:10–11).

Projektarbetet har utförts under perioden oktober-november 2016 av arkeolog Bitte Franzén, Breja Arkeologi.

SYFTE OCH MÅL

Huvudsyftet med inventeringen är att identifiera och värdera kulturmiljöer i och i närheten av Vendelån inom Uppsala och Tierps kommuner. I det ingår att karaktärisera, beskriva, dokumentera och bedöma kulturmiljöernas kulturhistoriska värden.

Målet är att det ska finnas ett översiktligt kunskapsunderlag över kulturmiljöer utmed Vendelån, samt att öka förståelsen för dessa miljöer och dess värden. Materialet ska vara ett arbetsredskap för handläggare på länsstyrelsen som arbetar med frågor kring vatten och kulturmiljö. Kunskapsunderlaget ska vara användbart för all fysisk planering i anslutning till vattenmiljöer inte minst vid eventuella utrivningar, anläggandet av fisktrappor och biotopsvårdsinsatser som planeras i länet för att nå "God ekologisk status" enligt EU:s ramdirektiv för vatten.

LAGAR

Se vidare Riksantikvarieämbetets hemsida "Lagar och stöd" (<http://www.raa.se/lagar-och-stod/>), Kulturmiljölagen (1988:950), Miljöbalken och Plan- och bygglagen (SFS).

METOD OCH GENOMFÖRANDE

Projektarbetets olika delar har omfattat förarbete, fältinventering, registrering i Fornsök samt rapportsammanställning. I rapporten är merparten av de uppgifter, beskrivningar och frågeställningar som finns angivet på inventeringsformuläret som ligger till grund för arbetet.

Inför fältinventeringen har en genomgång och insamling av det arkivmaterial som berör arbetsområdet gjorts på Antikvarisk Topografiska Arkivet i Stockholm. I övrigt har de digitala registren utgjort basen av förarbetet, bl.a. Riksantikvarieämbetets Fornminnesinformationssystem (FMIS), Lantmäteriets olika kartarkiv samt Riksarkivet. Relevant litteratur och rapporter samt Internet har kompletterat förarbetet. Den största vikten har lagts på att studera, tolka och rektifiera äldre historiska by- och gårdskartor, från 1630-talet och framåt, då mycket information finns i både kartor och i dess textdelar. Häradskartorna från mitten av 1850-talet, 1950-talets Ekonomiska kartor, Fastighetskartan och flygfoton har ingått som informationskällor och underlag för tolkning och registrering i fält. Kartorna och övriga GIS-skikt har sammanställts i ett dataprogram ArcMap10, för att även kunna överföras och användas i en handdator i fält. Beskrivningar av dagens bebyggelse har delvis hämtats från Upplandsmuseets bebyggelseinventeringar från åren 1977-78 och kulturminnesvårdsprogram för Tierps och Uppsala kommun samt bidrag från Upplandsmuseets byggnadsantikvarier. När det gäller beskrivningar av områdets historiska bebyggelseutveckling har Sigurd Rahmqvists avhandling från 1998 varit ett stöd samt annan adekvat litteratur.

Arbetsområdet har omfattat ca 25-30 m på vardera sidan om åfåran. Inventeringsbredden har i flera fall varit större för att hålla samman kulturmiljöområdena.

Nya forn- och kulturlämningarna har mätts in med GPS (handdator) och by- och gårdstomter har markerats efter de äldre lantmäteriakternas utsträckning för vidare överföring och registrering i Fornsök. Flera av de redan registrerade lämningarna i Fornsök har redigerats både vad gäller beskrivning och geometri. Lösfynd som framkommit vid genomgång av arkivmaterial har inte registrerats, då fyndplatserna i regel inte anger den exakta platsen var de påträffats. Lämningstyper, beskrivningar och registrering har skett enligt Riksantikvarieämbetets praxis samt enligt Kulturmiljölagen (1998:950).

Den blankett som togs fram 2009 som värderingsmodell och bedömningsgrund för kulturmiljöområdena har legat som grund för projektet. Områdena har bedömts i en fyrgradig skala;

- Ringa/visst värde för kulturmiljön
- Värde för kulturmiljön
- Högt värde för kulturmiljön
- Mycket högt värde för kulturmiljön

Bedömningen grundar sig på;

- Bruksvärde med valalternativ kring huruvida anläggningen/miljön fortfarande nyttjas och om det är för ursprungligt ändamål
- Kunskapsvärden kring möjligheter att kommunicera den kulturhistoriska berättelsen
- Upplevelsevärde med valalternativ Ringa eller Stora upplevelsevärden

De kulturmiljöer som under arbetets gång har utkristalliserats, har fått områdesbeskrivningar utifrån ovanstående kriterier. Samtliga nyregistrerade och redigerade forn- och kulturlämningar i Fornsök finns redovisade i en bilaga (Bilaga 1) med lämningstyp och antikvarisk status.

VENDELÅN - FYRISÅNS AVRINNINGSOMRÅDE

Vendelån ligger inom Fyrisåns vattenavrinningsområde som tillhör Norrströms huvudavrinningsområde. Fyrisåns avrinningsområde omfattar nästan en tredjedel av Uppsala läns yta. Hela området är grundligt genomdikat och Upplandsslätten har under lång tid använts för jordbruksproduktion. Människans utnyttjande av Fyrisån sträcker sig långt tillbaka i tiden och utgör fundamentet för hela samhällsuppbyggnaden i Uppsala och Norduppland. Sammantaget är Fyrisån det i särklass värdefullaste slättlandsvattendraget i Uppsala län och den utgör ett karaktärsexempel på en nordlig slättlandså i Sverige. I de övre delarna av avrinningsområdet, i biflödet Vattholmaån, finns flera uppdämda sjöar som skapades på 1600-talet, då järnhanteringen krävde mycket vattenkraft (Länsstyrelsen i Uppsala län).

Idag leds vatten från sjön Tämnaaren över till Vendelåns åfåra via ett mindre biflöde, Tassbäcken, för att längre ned i systemet användas för att tillgodose Uppsalas dricksvattenförsörjning.

INVENTERINGSOMRÅDET

Arbetsområdet omfattar endast Vendelåns huvudfåra. Vendelån är ca två mil lång och har sitt utflöde från Vendelsjön i norr och rinner nedströms i sydsydöstlig riktning till samhället Vattholma där ån rinner samman med Fyrisån. Vendelsjön ligger på en nivå av 25 meter över havet och åns utflöde vid Vattholma ligger på 20 meter över havet. Övervägande del av ån rinner genom ett öppet lätt kuperat jordbrukslandskap. Delar av ån är påverkat av dikning samt ett par dammanläggningar. Inom den norra delen rinner ån genom Burungesjön som idag till stora delar är igenväxt. Vendelån sträcker sig genom kommunerna Uppsala och Tierps kommuner och berör socknarna Vendel, Viksta, Tensta och Lena.

Vendelsjön utgör en grund och vassbevuxen lerslättsjö. En intresseförening finns med syfte att bevara sjöarnas öppna vattenspeglar och värna fågelliv och landskapsbilden med den omkringliggande jordbruksmarken (Tierp tar till vara, 2001).

BEBYGGELSE OCH KULTURMILJÖ

Vendelåns dalgång utgör en sammanhängande öppen bygd och är naturligt avgränsad från andra bygder. Dagens bebyggelse är i huvudsak agrar där byarna har sina åkrar och ängar ner mot ån och bebyggelsen antingen ligger något uppdragen från ån medan andra ligger i anslutning till denna. Ett par medeltida byggnader finns i anslutning till ån, den ena är en tiondelada med en valvslagen tegelkällare och den andra en torkria även den med slagna tegelvalv, båda i Tensta socken. I början av 1900-talet fanns en lantbruksskola vid Brostugan i Tensta socken, som inhystes i äldre byggnader inom f.d. Tensta by.

Tre av socknarnas medeltida kyrkor ligger utmed ån, Viksta kyrka på åns västra sida och Tensta på åns östra sida samt Lena kyrka som ligger på en höjd där Vendelån och Fyrisån går samman. Åns fallhöjd är inte speciellt hög och vattenkraften har i huvudsak använts för husbehovskvarnar till de intilliggande byarna, endast i Järsta har ett större fall funnits där åns enda bevarade kvarnhus finns idag.

Kommunikationsnätet utgörs av äldre vägsträckningar utmed åns båda sidor, något uppdragna, liksom runstenarna. Endast en runsten, vid Golvasta i Tensta socken anger ett brobygge vid ån. I övrigt saknas uppgifter om hålvägar och vad. Två stenvälsbroar finns bevarade, en vid Tensta by och den andra vid Järsta.

Norunda härads tingsplats Onslunda, låg i Tensta socken, vilket visar att Vendelåns dalgång har varit härads centralbygd (Rahmqvist, S, 1996). Byarna har historiskt sett haft en varierande storlek, men inslaget av stora byar är vanligt med mer än sex gårdar men även ett antal ensamgårdar förekommer i socknarna. Ortnamnen är i regel av hög ålder, många med efterleden – sta, bland annat Viksta och Tensta. Husby- och Tunagårdarna anger att bygden troligen ingått i en fastare administration, sannolikt knuten till Uppsala öd, där Tunagårdarna i regel utgjorde rika handelsplatser placerade vid viktiga vattenleder (Tierp tar till vara, 2001). Ägoförhållanden vid medeltidens slut visar att många byar ägdes av skattebönder men även högfrälset ägde delar eller hela byar utmed Vendels dalgång (Rahmqvist, S, 1996). Bl.a ägde Upplands lagman i början på 1300-talet Vansta by samt del i Husaby i Tensta socken samt även kvarnar vid Tensta och Järsta (Rahmqvist, S, 1996).

Spår efter vår äldsta förhistoria är av naturliga skäl få utmed ån, då det omgivande landskapet ligger på nivåer mellan 20 och 25 meter över havet. Enbart på ett fåtal platser finns registrerade lösfynd från yngsta stenålder. Norr om Viksta kyrka har en stenyx och flintdolkar påträffats. Bronsålders människor har lämnat några fler spår efter sig i form av skärvstenshögar vid boplatser samt skålgropshällar. En koncentration finns mellan Viksta kyrka och nordväst om mot Åbyggeby. Den etableringsfas som är tydligast utmed ån är från järnålder. En av det mesta kända fornlämningsmiljöerna utmed ån från äldre järnålder är Gödåkersområdet, där flera arkeologiska undersökningar ägt rum i början av 1900-talet. På båda sidorna om ån finns gravfält, högar och resta stenar placerade ända ner mot ån. Inom ett av gravfälten finns också en offerkälla. Ca hälften av dagens byar har intilliggande järnåldersgravfält men likväl finns många gravar och gravfält i anslutning till ån som idag saknar någon direkt koppling till en historisk enhet. Förutom undersökningar vid Gödåker har ett par mindre arkeologiska undersökningar gjorts i anslutning till ån, bl a ett par gravar inom Råstas ågor.

Vendelån ingår i en förening "*Åstråken längs Vendelån och Fyrisån*" som startade 2015, om omfattar området från Gamla Uppsala i söder till Örbyhus och Österbybruk i norr. Föreningen har till ändamål att verka för ökad turism för natur och kultur bl. a. längs ådalarna Vendelån och Fyrisån. Flera av åns gårdar utmed ån ingår som besöksmål.

I den breda dalgången vid Nortuna, väster om dagens Vendelsjö uppstod för omkring 4000 år sedan en havsvik, som med tiden smalnade av och som idag finns kvar som Vendelån.

Utsnitt ur SGU: strandnivåkarta för 4000 år sedan.

★ Sockenkyrkorna

”Wendelsjön med dess tillopp från norr, och dess utlopp Wendel-ån, samt den mindre Burungesjön, genomstryka östra och södra delarne, som hufvudsakligen utgöra en föga kuperad slättbygd, dock med utmark vid gränserna, särdeles åt sydost. Genom midten af socknen går en sandås från norr till söder, och genomskäres af flera små tillflöden till nämnda vattendrag, kommande från vestra trakten. Denna åter omvexlar med slätter, kärr, skog och bergmark, och når slutligen till ännu en sandås, den största i länet, här utgörande gränsen mot Wiksta” (Tham, W. 1850).

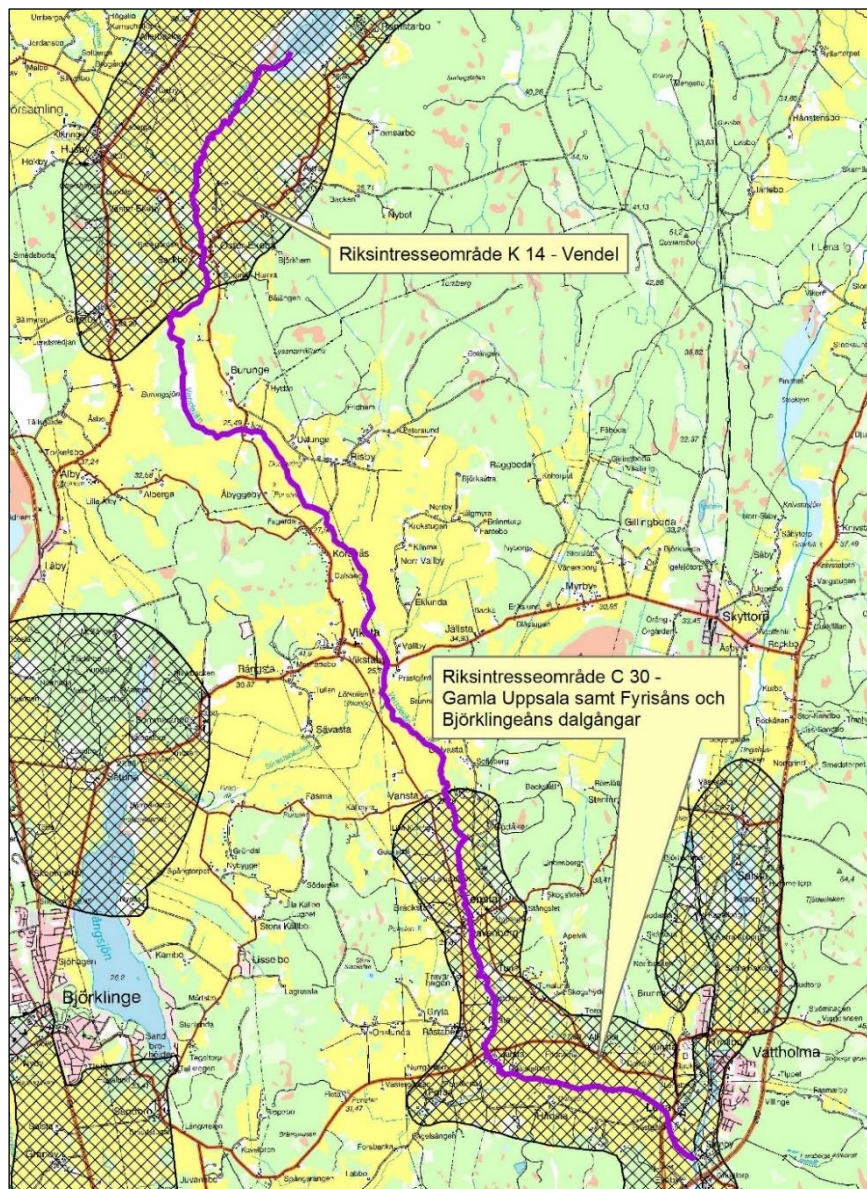

Vendelsjöns södra del vid utloppet till Vendelån.

FÖRUTSÄTTNINGAR

BERÖRDA RIKSINTRESSEOMRÅDEN

Vendelån rinner genom två Riksintresseområden för kulturmiljövården; C30 – Gamla Uppsala samt Fyrisåns och Björklingeåns dalgångar och K14 – Vendel.

Berörda Riksintressena för kulturmiljövården.

Utdrag från Riksintresseområdenas motivering och uttrycket för riksintresse.

C 30 Gamla Uppsala samt Fyrisåns och Björklingeåns dalgångar (Björklinge, Bälinge, Gamla Uppsala, Lena, Tensta och Ärentuna socknar).

Motivering: Centralbygd av stor betydelse för rikets historia med kontinuitet sedan bronsåldern och med monumentalt och traditionsbärande rikspolitiskt centrum under forn- och medeltid med kultplats, kungsgård och Sveriges första ärkebiskopssäte.

Uttryck för riksintresset: Landets tätaste och mest omfattande bestånd av skärvstenshögar och boplatslämningar från bronsåldern belägna i åldalgångarna. Gamla Uppsala med kungshögar och gravfält från järnåldern, lämningar av kungsgård och tidigmedeltida domkyrka samt senare sockencentrum. Båtgravfältet vid Valsgårde, gravfält från bronsåldern vid Dragby med en för regionen unik hällkista äldre järnåldersgravfält med resta stenar och offerkälla vid Gödåker, yngre järnåldersgravfält med inslag av monumentala högar utmed

Vattholmaåsen i Lena. Hålvägssystem utmed Uppsalaåsen. Björklinge, Lena, Tensta och Ärentuna medeltida kyrkor med anknytning till stormannaätter samt det medeltida Salstagodset med 1600-talsslott och omgivande herrgårdslandskap. Den raka 1600-talsvägen från Uppsala med stenvalvbro och gästgivaregård i Högsta samt med Björklinge kyrka som fond. I området ingår även flera anmärkningsvärda by- och kvarnmiljöer samt Vattholma bruksmiljö med byggnader från 1700- och 1800-talen.

K 14 Vendel (Vendels sn)

Motivering: Odlingslandskap i centralbygd, präglad av förhistoriska och medeltida stormannaätter, med unika fornlämningsmiljöer, stormannakyrka och medeltida slottsanläggning. Miljön har genom vetenskapshistoriskt viktiga undersökningar kommit att ge namn åt en av järnålderns huvudperioder, s.k. Vendeltid.

Uttryck för riksintresset: Kungshögen Ottarshögen från 500-talet e.Kr. med intilliggande höggravfält, landets största och rikaste båtgravfält från 600–1000-talen, ålderdomlig åsväg, medeltida kyrkomiljö med bogårdsmur och stigluckor samt Örbyhus slott från 1400-talet och utbyggt under 1600-talet och 1800-talet med byggnader och park samt slottslandskapet med underlydande utgårdar, arrendegårdar och torp.

I området ingår även Karby och Brunnby byar med tydlig radbystruktur.

BERÖRDA OMRÅDEN ENLIGT UPPSALA OCH TIERPS KOMMUNERS

KULTURMILJÖPROGRAM

I Viksta socken anges bl. a. kyrkbygden kring Fyrisån. Här återfinns den byggda kulturmiljön. Viksta medeltida kyrka och Viksta radby med välbevarade bostadshus från 1800-talet har ett framträdande läge i odlingslandskapet. Byn Vallbys 1900-talsbebyggelse är av stor betydelse för landskapet.

I Tensta socknen anges bl. a. ett brett stråk av fornlämningar från brons- och järnålder som löper genom socknens sydvästra del. Kyrkans höggotiska tegelbyggnad präglar landskapsbilden. Bredvid kyrkan ligger den ålderdomliga skolbyggnaden och prästgården, bägge från 1700-talet. Hushållsskolornas läromiljöer från sekelskiftet 1900 bevaras i ett bostadshus i Brogård. I Råsta finns en bevarad bymiljö från 1800-talet. Järsta är en värdefull industrimiljö med kvarn, såg och bryggeri från 1800-talet. Till industrimiljön hör en stenvalvsbro över Fyrisåns bredare lopp byggd under 1860-talet.

Lena sockens låglänta lerjordar bryts av skogbevuxna moränmarker och Vattholmaåsen med blåsar. Fornlämningarna bestående av gravfält från järnåldern liksom byggd miljö följer Vattholmaåsen. Kyrkbyn på en höjd mitt i socknen med utsikt över slätten präglar landskapet. Till kyrkbyn räknas den medeltida kyrkan, prästgården, en sockenstuga, klockarbostället och en akademigård.

Vendel sockens centralbygd ligger utanför och väster om undersökningsområdet. Endast Vendelåns utlopp ligger inom socknens sydöstra del. I kulturmiljöprogrammet för Tierp kommun anges bl. a. ängarna söder om Vendelsjön utgöra en av länets finaste fågellokaler. Odlingslandskapet är småbrutet med en ålderdomlig karaktär.

ÖVRIGT

Längs Vendelån finns två dämmen markerade i SMHI:s dammregister. En i områdets norra del vid Vendelsjöns utlopp och den andra vid en kvarnmiljö vid Järsta. Båda ingår i de utvalda kulturmiljöområdena. Ån berörs inte av något natura 2000-område, medan åns nedre del vid utloppet mot Fyrisån är vattenskadat.

KULTURMILJÖOMRÅDEN

Inom sträckningen har 13 kulturmiljöer dokumenterats och värderats. Kulturmiljöerna beskrivs från Vendelsjön i norr nedströms till Vattholma i sydöst. Av dessa kulturmiljöer har 3 bedömts som **Mycket högt värde för kulturmiljön**, 7 som **Högt värde för kulturmiljön**, 3 **Värde för kulturmiljön** och inget område har bedömts ha **Ringa/Visst värde för kulturmiljön**.

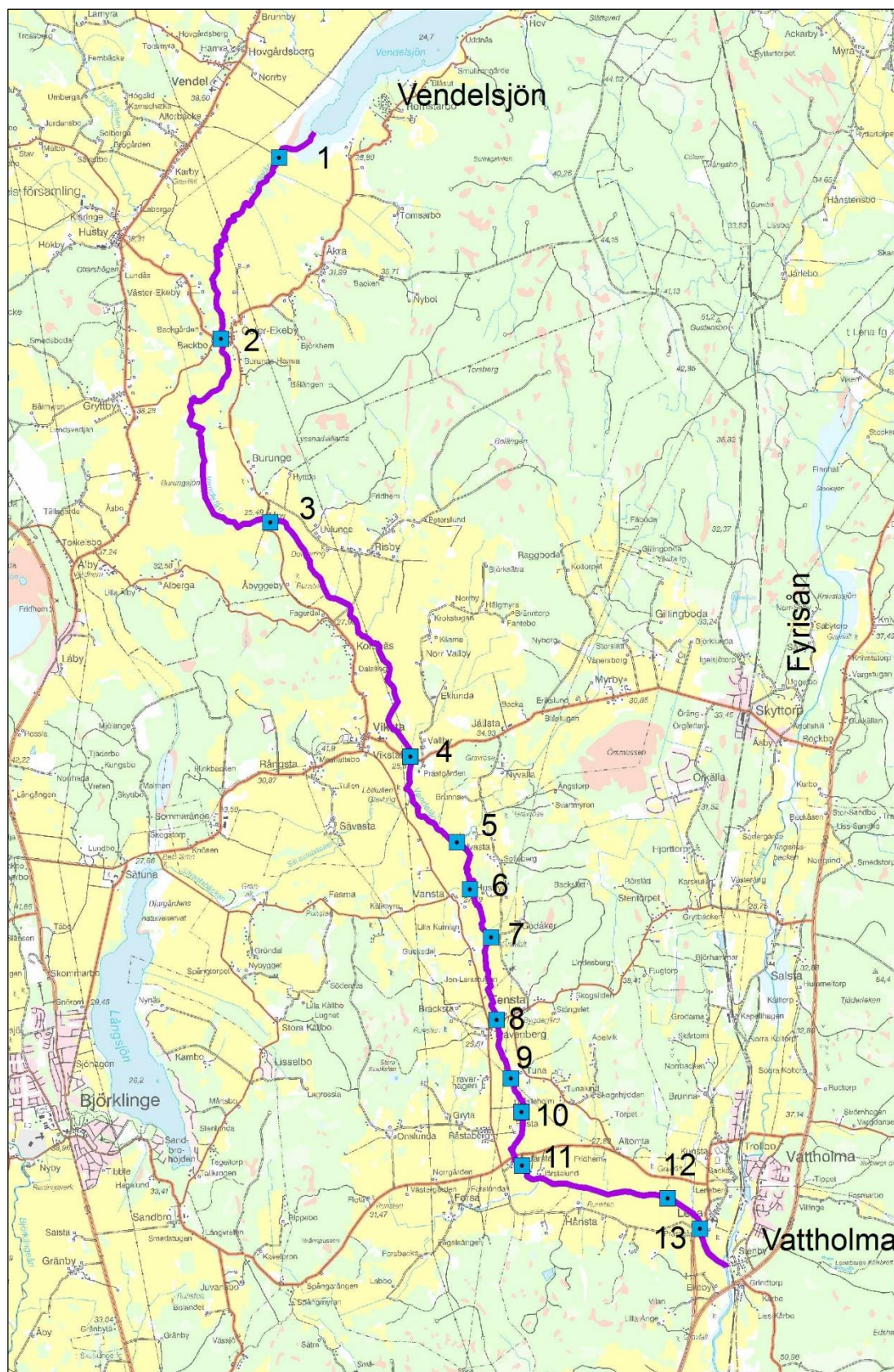
SAMMANFATTANDE TABELL ÖVER KULTURMILJÖOMRÅDEN OCH DESS VÄRDERINGAR.

Kulturmiljöer		Kulturhistorisk värdering
Kulturmiljö 1	Vendelsjön	Värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 2	Ekebyholm	Värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 3	Åbyggeby	Högt för kulturmiljön
Kulturmiljö 4	Viksta Prästgård	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 5	Golvasta	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 6	Vansta/Husby	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 7	Gödåker	Mycket högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 8	Tensta/Brostugan	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 9	Tuna	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 10	Råsta	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 11	Järsta	Mycket högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 12	Gymninge	Värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 13	Lena Prästgård	Mycket högt värde för kulturmiljön

DISPOSITION OCH KARTSYMBOLER FÖR KULTURMILJÖERNA

För varje kulturmiljöområde finns en karta, en sammanfattande områdesbeskrivning med lagskydd och värdering, en lista med berörda fornlämningar, topografibeskrivning samt dagens bebyggelse och historik. Därefter följer ett värderingsstycke samt hotbild/kulturmiljöhänsyn. Varje område kompletteras med historiska kartor och foton. Bilagt finns en lista med samtliga berörda forn- och kulturlämningar (Bilaga 1). Nedan är en kartförklaring till områdeskartorna. Som grund ligger fastighetskartan i regel i skala 1:4 000.

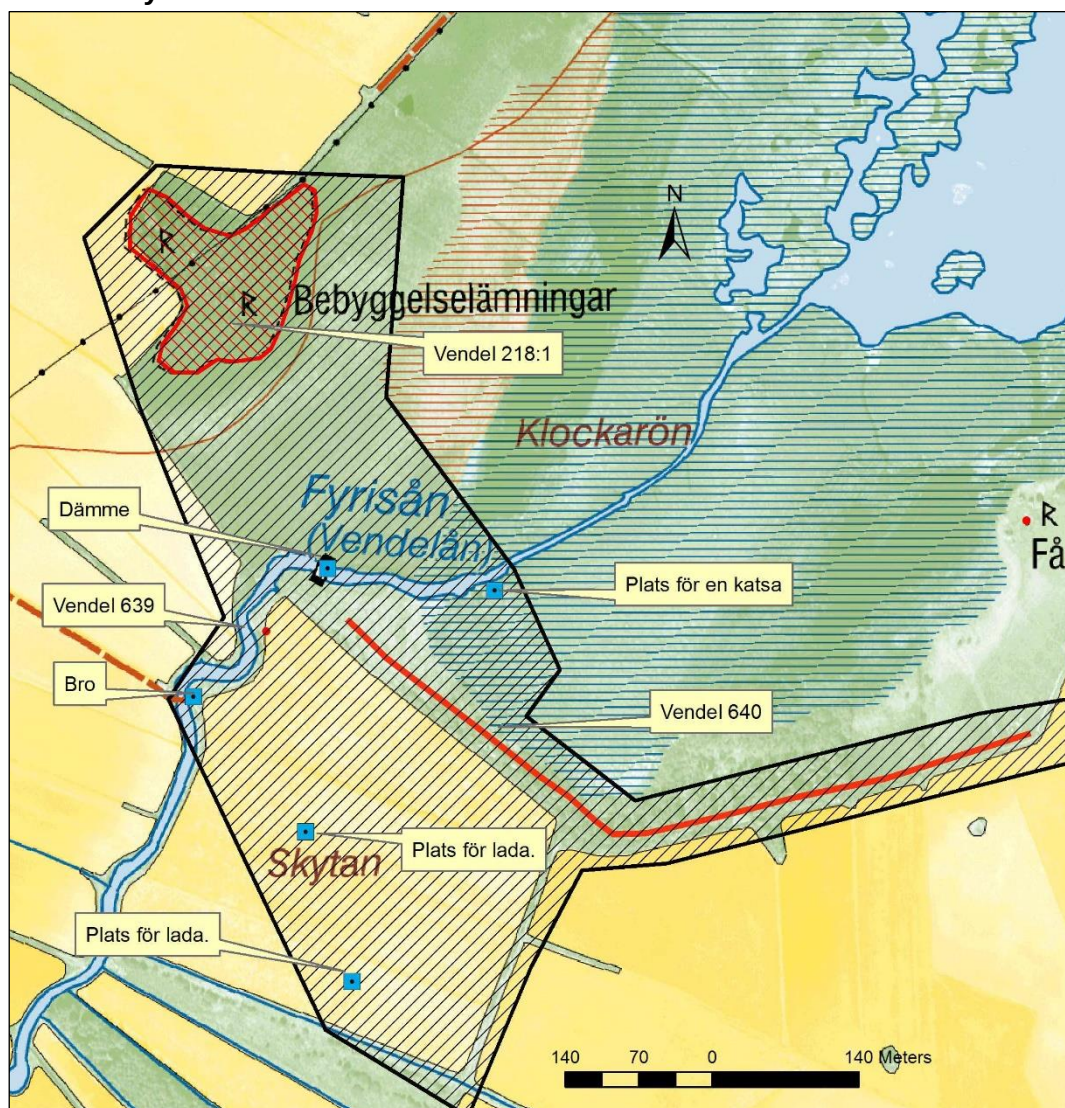
Teckenförklaring	
	Kulturmiljöområde
	Byggnader
	FMIS punkt
	FMIS linje
	FMIS yta

De 13 utvalda kulturmiljöområdena utmed Vendelån.

KULTURMILJÖ 1 – VENDELSJÖN

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett värde för kulturmiljön. Områdets skydd omfattas delvis av KML och ligger inom Riksintresseområde K14. Inom området finns ett dämme, en vallanläggning samt en bro. Äldre kartuppgifter från 1700-talets anger läge för en äldre bro, en fiskeanordning samt utjordar med ängslador och en öde by. Området utgör idag ett rekreationsområde bl. a. för fågelskådning med fågeltorn och informationsskyltar.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Vendel 218:1	Bytomt Stora Enen	Fornlämning
Vendel 639	Bro	Uppgift om
Vendel 640	Vallanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning

Kulturmiljöområdet omfattar Vendelsjöns södra del och dess utflöde i Vendelån, som rinner söderut genom en flack jordbruksmark. Området ingår idag i ett rekreationsområdeanslutning till Vendelsjön. Sjöängarna betas delvis idag.

Vendelsjöns utlopp i söder mot Vendelån.

Dämmet vid Vendelsjöns södra ände är ca 15 meter långt och fallhöjden ca 0,7 meter hög. Konstruktionen utgörs av liggande bräder med stag av rundtimmer. Dämmet är förstärkt av betongfundament på båda landsidorna samt i åkanten av stenar och block. Mitt på dämmet är en falllucka. Dämmet är med i SHMI:s dammregister.

Dämmet vid utloppet av Vendelsjön.

Vallanläggnings i kanten av Vendelsjön.

Vallanläggningen (Vendel 640)

omgärdar Vendelsjöns sydöstra del och är ca 820 meter lång. Den är uppbyggd av sten, jord och förstärkt med sandsäckar och är mellan tre till fem meter bred och en halvmeter hög. Vallen hindrar sjön att stiga över åkrarna söder om sjön och utflödet koncentreras till området vid dämmet. Vallen nyttjas idag även som fägata och gångväg inom rekreationsområdet.

Dagens bro utgör en gång- och överfart mellan åkrarna på åns båda sidor. Bron i trä vilar på ett fundament av betong och sten med förstärkning av ett par järnrör på sidorna. En **äldre bro (Vendel 639)** har tidigare legat strax norr om denna "Skytspången", vilken finns med på 1712 års karta. Bron sammanband en stig/väg som gick mellan byn Åkra och byarna på den västra sidan där även kyrkan ligger. Idag finns inga spår kvar efter bron.

Dagens bro över ån samt ett av fågeltornen på åns västra sida.

Utsnitt ut 1712 års karta över byns Åkras ängsmark.

Den försvunnna byn **Stora Enen** finns onämnd år 1556 (**Vendel 218:1**) och namnet **Enen** redan år 1451. Vid revideringsinventering år 1978 fanns rester kvar efter ett par boningshus, en jordkällare samt ett uthus. Byn finns karterad på 1712 års karta öve byn Åkra. Större delen av området har hört till Prästgården, medan den sydöstra delen har hört till byn Fånsta som ligger utmed Vendelsjöns västra strand och Åkra på åns östra sida. Båda dessa hade under 1700-talet vardera utjord med lada inom området. **Utjordarna** omnämns som kärrängar och redan från år 1541 finns en uppgift i Ortnamnsarkivet om en utjord Skytten "Skyrom" söder om Vendelsjön hörande till Åkra. Idag finns inga spår efter ladorna.

På samma karta från år 1712 finns en markering nära sjönsutlopp till ån, en s.k. **katsa**. De lämningar av katsor som finns kvar idag sticker inte upp över ytan, och kan vanligtvis återfinnas i vattendrag där det sker lite båttrafik och inte har muddrats.

Vid utloppet av sjön Gärdsten i Bohuslän har man nyligen undersökt flera katsor på sjöns botten, som hade bevarade träpålar både från ledarmar samt fångstgård. De hade en nyttjandetid mellan 1600-talet och 1800-talet (Gainsford, M. 2013).

KATSA

Katsa är ett fast fångstredskap vid fiske som använts från stenåldern ända in på 1900-talet, framförallt i sötvatten. Redskapet består av lodrätt placerade pinnar som är nedtryckta i bottensedimentet på grunt vatten och sticker upp strax över ytan. Uppifrån bildar en nästan helt sluten fångstgård till vilken en av pinnar uppbyggd tratt/korridor leder in. Genom korridoren leds fisken in till fångstgården och in genom den lilla öppningen, varefter den sedan har svårt att ta sig ut. Med håv eller ljuster kan fisken sedan fångas i fångstgården (Dyflexikon - www.dykarna.nu).

Förhistorisk kattska påträffade i Skedemosse.
Foto: U.E. Hagberg.

Områdets kulturhistoriska värde

Kulturmiljöområdet har ett värde för kulturmiljön. Området visar en rad skiftande aktiviteter som ägt rum i anslutning till Vendelsjöns utlopp till Vendelån. Den försvunna byn visar på ett för området vanligt bebyggelseläge, före det att marken gick att bruka som åkermark. Strandängarna användes under lång tid som ängsmark på vilka ängslador var placerade. Dämmen och mindre broar, för att ta sig över ån, har funnits inom området under minst 300 år. Katsan i sjön visar en viktig del för den samtida ekonomin.

Hotbild/Kulturmiljöhänsyn

Kulturmiljöområdet nyttjas idag av naturturism samt som betesmark. Av de aktiviteter som tidigare funnits inom området finns inga spår kvar. Idag finns en gångbro, dämmet och vallen samt fågeltornen. Miljön är mycket känslig inom området varför stor hänsyn bör tas om åtgärder krävs i anslutning till ån. Upplevelsevärdet är mer av natur än kultur.

KULTURMILJÖ 2 – EKEBYHOLM

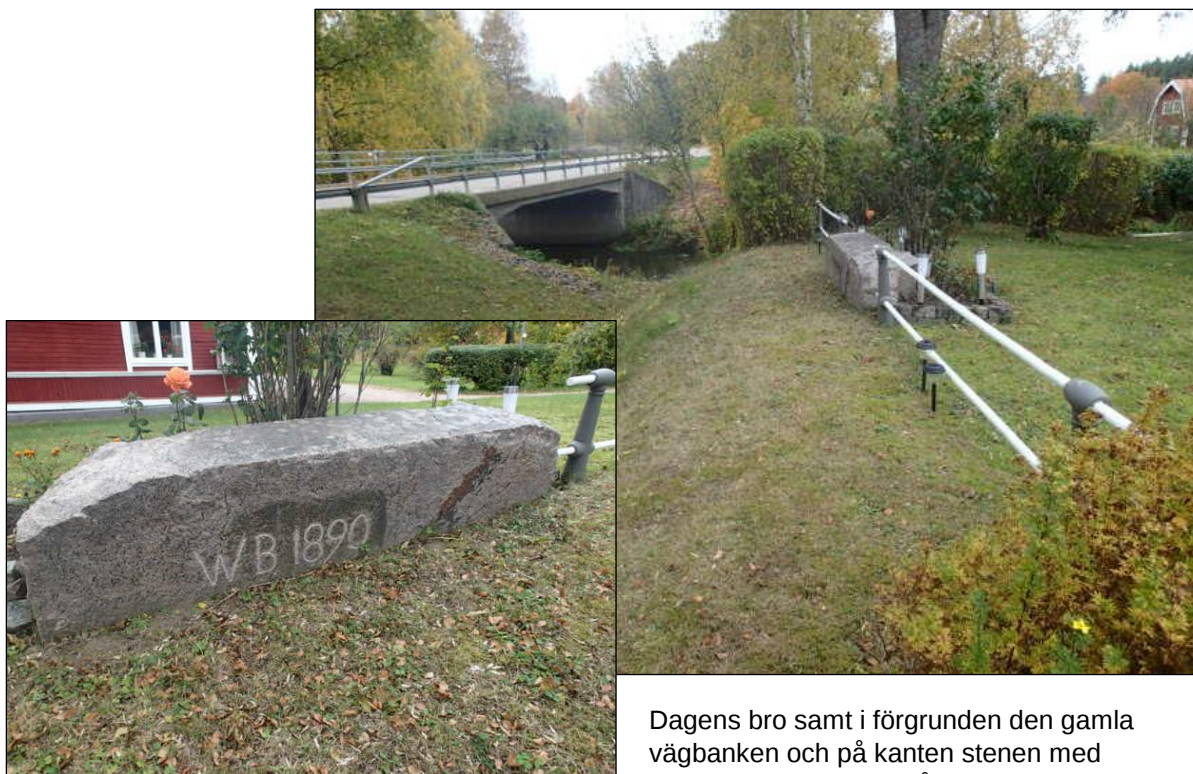
Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett värde för kulturmiljön. Områdets ligger inom Riksintresseområde K14. Inom området går landsvägen över ån, där idag en modern bro ersatt en äldre stenvalvsbro som anslöt till en äldre vägsträckning. Bebyggelsen inom områdets östra del utgörs av ett f.d. bageri och på dess västra sida av en samlad gårdsbebyggelse, en nyare villa och en torpstuga. Sydöst om villan är en gravgrupp.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Vendel 57:1-3	Hög, stensättningar	Fornlämning
Vendel 58:1-2	Hög, stensättning	Fornlämning
Vendel 109:1	Bro	Förstörd

Kulturmiljön omfattar åns båda sidor. Genom området går landsvägen som korsar ån och strax sydöst om området går vägen mot Uppsala. Området ligger historiskt sett inom Västra och Östra Ekeby ägor vars gårdar ligger uppströms på vardera sidan om ån. Dagens bebyggelse inom Östra Ekeby ligger intill och nordöst om och ingår inte i kulturmiljöområdet. Nerströms rinner ån ut genom den igenvuxna Burungssjön. På åns västra sida, söder om landsvägen är en mindre grusås.

Bron som idag går över ån utgörs av en modern bro av betong och stål. Tidigare fanns här en **stenvalvsbro** (Vendel 109:1) som uppfördes år 1890. Bron var 30 meter lång och hade slaget valv. Mellan bron och tomten, öster om ån, finns en bevarad sten med en inskription om när den äldre bron uppfördes. I brons förlängning öster om ån finns en vägbank, efter den äldre vägsträckningen kantad av större träd. Vägen används idag som infartsväg till den f.d. bageriet, vilket idag används som bostadshus.

Dagens bro samt i förgrunden den gamla vägbanken och på kanten stenen med inskriptionen öster om ån.

Bebyggelsen i anslutning till åns östra sida utgörs av en stor tvåvåningsbyggnad, ett f.d. bageri som uppfördes omkring 1917. Byggnaden har en faluröd fasspontpanel, glasad veranda i två våningar och en rund skorsten i tegel (Tierp tar till vara, 2001). På tomten finns även ett mindre uthus med rödmålad träpanel i ett och ett halvt plan varav ena halva utgör garage med en svartmålad träport. Mot ån finns stensatta trappor.

Den f.d. bageriet intill och öster om ån.

På andra sidan ån ligger en samlad bebyggelse med en manbyggnad samt ett par mindre uthus.

Manbyggnaden är uppförd i två plan, med rödmålad träpanel och tegelklätt brutet tak. En byggnad på samma plats finns med på den Häradsekonomiska kartan från år 1859-63.

Manbyggnad, intill och väster om ån. Foto från söder.

Söder om bron och på dess västra sida ligger i direkt anslutning till ån en mindre torpstuga med en förstukvist. Huset har en rödfärgad träpanel och sadeltak. På samma tomt, högre upp från ån är en villa uppförd under 1900-talet senare del.

Mindre bostadshus intill och väster om ån. Fotot från norr.

På en mindre grusås i områdets sydöstra del finns ett par **gravgrupper** om två respektive tre gravar (**Vendel 58:1-2 och Vendel 57:1-3**). En av gravhögarna är närmast halverad av en väg. Gravarna är anlagda under järnålder och sannolikt finns även en närliggande samtida boplats. Ytterligare gravar kan finnas i anslutning till dessa.

En av stensättningarna norr om ån.

Områdets kulturhistoriska värde

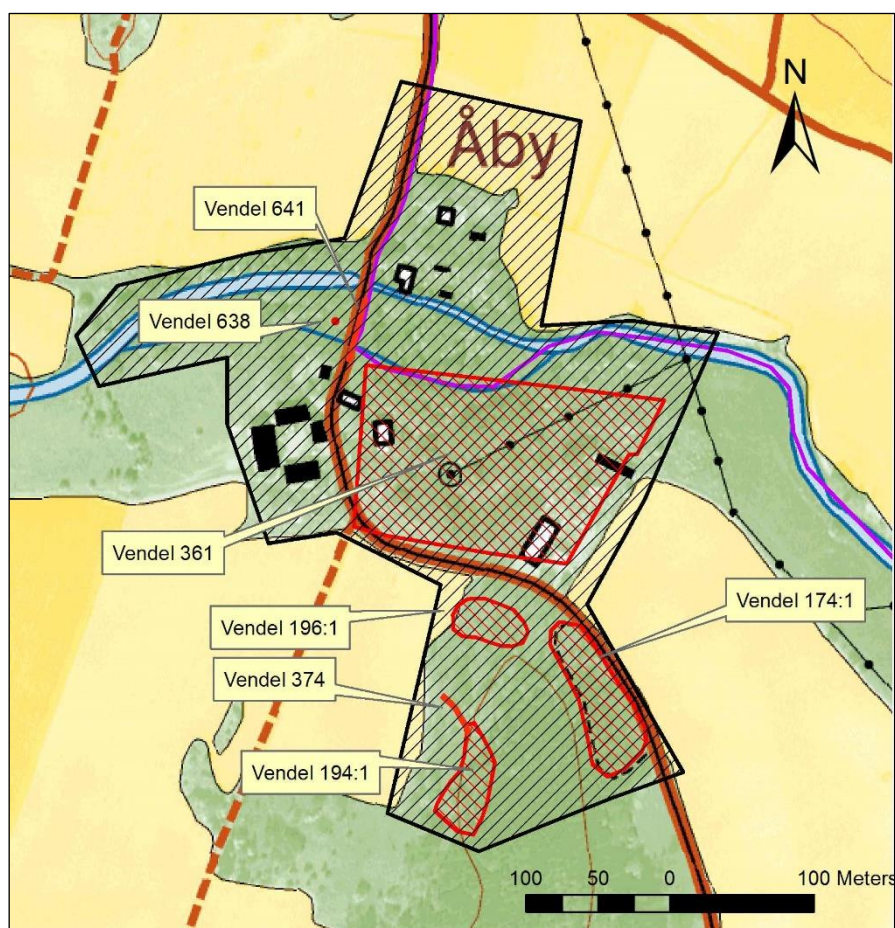
Kulturmiljöområdet har ett värde för kulturmiljön. Kulturmiljön består av två delar, den historiska miljön och den förhistoriska miljön. Den historiska miljön växte till stora delar upp i samband med brobygget under ett par årtionden runt förra sekelskiftet, med bageribyggnaden, övrig bebyggelse samt den allékantade f.d. vägen. Den förhistoriska miljön, på åns västra, visar att gravarna under järnåldern ofta var exponerade mot ån.

Hotbild/Kulturmiljöhänsyn

Det f.d. bageriet, vägbanken och allén, som idag delvis utgör infartsväg till ett av husen, är en liten miljö som är värd att bevara. Möjligheten till att det kan finnas flera gravar och en samtida boplats i närområdet, gör området i anslutning till ån särskilt känsligt för ingrepp. Området är lätt tillgängligt utmed dagens väg men har ett mindre upplevelsevärde.

KULTURMILJÖ 3 – ÅBYGGEBY

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Områdets skydd omfattas delvis av KML. Inom området ligger norr om ån en bebyggelse Åby med ett par bostadshus och söder om ån byn Åbyggeby med tre bostadshus, varav en gårdsbebyggelse med två boningshus och ett ensamliggande boningshus som tidigare utgjort en snickerifabrik, vilka ligger inom den äldre historiska bytomten för Åbyggeby. Vid ån har tidigare funnits kvarnar varav de äldsta omnämns redan på 1400-talet. Söder om byn finns två torplämningar, en äldre vägsträckning samt ett gravfält.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Vendel 174:1	Gravfält	Fornlämning
Vendel 194:1	Lägenhetsbebyggelse	Fornlämning
Vendel 196:1	Lägenhetsbebyggelse	Övrig kulturhistorisk lämning
Vendel 361	By- och gårdstomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Vendel 374	Färdväg	Övrig kulturhistorisk lämning
Vendel 638	Kvarn	Uppgift om
Vendel 641	Bro	Uppgift om

Kulturmiljöområdet omfattar åns båda sidor. Uppströms ligger en till stora delar igenväxt sjö, Burungsjön, från vilken ån rinner ifrån i en östvästlig riktning genom kulturmiljöområdet för att nedströms rinna söderut. Landskapet runt om utgörs av ett flackt jordbrukslandskap. Genom området har ån två fåror, så att det bildas en långsträckt ö i mitten. Troligen utgör den södra åarmen en anlagd ränna. Området söder om bebyggelsen är lätt kuperad och utgör idag ängs- och hagmarker.

Söder om ån ligger Åbyggeby och norr om ån Åby. Idag benämns även en bebyggelse nedströms ån Åbyggeby, en utflyttad gård från Åbyggeby.

Dagens bebyggelse vid Åbyggeby utgörs av en samlad gårdsbebyggelse söder om bron och nedströms av ett större boningshus samt en bodlänga. I den samlade gårdsbebyggelsen finns ett större och ett mindre bostadshus öster om vägen och samtliga ekonomibyggnader samlade i en gård väster om vägen. Det större boningshuset utgörs av ett tvåvåningshus med källare och med en vitmålad träfasad och valmat tak med svarta takpannor. Huset är uppfört på 1930-talet. Det mindre huset, som enligt ägaren kallas för kvarnen, är uppfört i två våningar med en rödmålad brädfodrad timmerstomme omkring 1850. Huset har två skorstenar och en senare tillbyggd veranda åt söder. Huset har en halv kvarnsten som trappsten. En byggnad på samma plats finns med på 1846 år karta. Då hade byggnaden en utbyggnad mot ån. Möjligen utgör det en tidigare byggnad som kan ha utgjort en kvarn, eller del av en kvarn eller en mjölnarbostad. Utanför ingången ligger en halv kvarnsten. Yngre uppgifter om kvarndrift saknas. Idag används huset som bostadshus.

Den röda manbyggnaden intill ån (kallad för kvarnen) med den större vita manbyggnaden i bakgrunden.

Entrén mot gården på "kvarnen" med en kvarnsten intill förstukvisten.

De tillhörande ekonomibyggnaderna, väster om vägen ligger samlade runt en gårdsplan. Utmed vägen är en 1 ½-plans byggnad med stående rödmålad träfasad och fönster i båda planen. Mot söder är en längre ekonomibyggnad, sannolikt stall och hölada, med liggande rödmålat timmer i den nedre delen och stående rödfärgade brädor ovanpå. Det tredje uthuset åt väster har även det fönster och två portar för vagnar, med stående rödmålad träfasad. Den fjärde ekonomibyggnaden mot norr är uppförd i 1 ½ plan, varav halva nederdelen är murad och vitputsad och den andra delen och ovan delen har stående rödmålade träbrädor. Den har en ladugårdsdörr och fönster i båda planen. Mot ån finns ett garage i 1 ½ plan med stående röd träpanel. Ekonomibyggnaderna är i huvudsak uppförda på 1900-talet medan ett djurstall anges vara uppfört år 1885.

Ekonomibyggnaderna
samlade runt ett tun väster
om vägen.

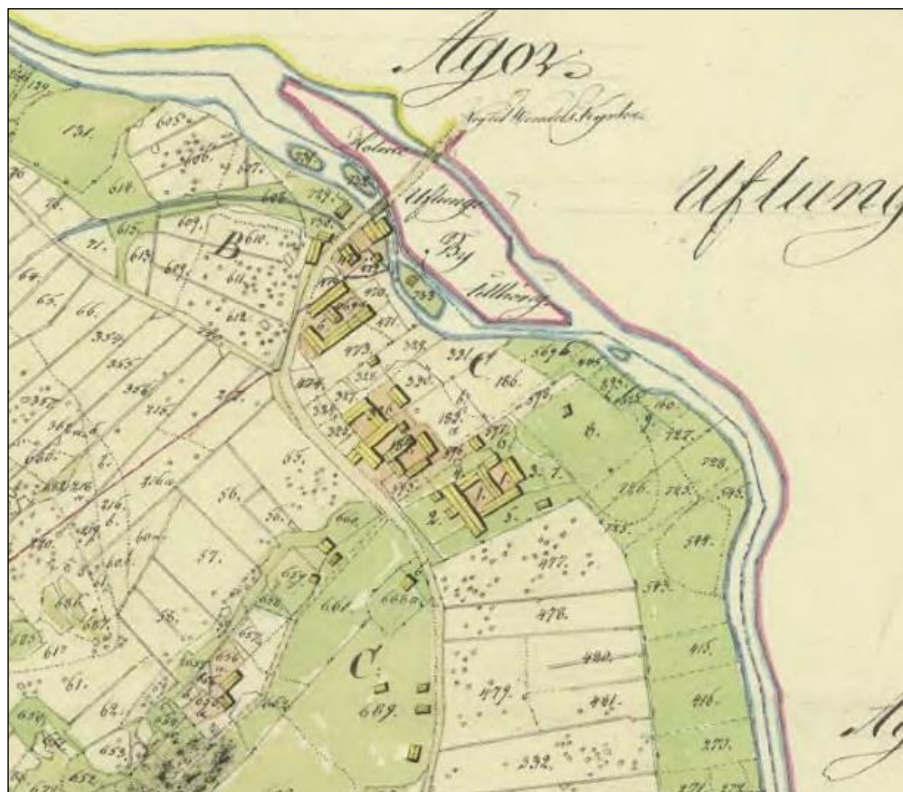
Mindre hus intill ån,
ombyggt till garage.

Det andra bostadshuset ligger nerströms. Huset uppfördes 1937 och anges år 1943 som en snickerifabrik. Huset har en stomme av sten, idag vitrappat och med gröna foder runt fönstren. Sadeltaket har en beläggning av svarta betongpannor. Intill ån ligger en lång uthuslänga med rödmålad träpanel, idag delvis förråd och garage. Möjligen utgör byggnaden det som tidigare benämns som såghus.

F.d. Snickerifabri, är idag ett bostadshus.

Åbyggeby (Vendel 361) finns omnämnt redan år 1297 "in villa abyggiaby" och första gången byn finns karterad är från år 1704. Byn utgjorde då tre hemman och kom under senare delen av 1700-talet och i början av 1800-talet ha delats upp till fem gårdar varav tre var skattegårdar och två frälsegårdar. Idag ligger de båda större bostadshusen på den gamla byns östra och västra tomter, medan de övriga tomterna mellan dessa idag ligger öde och nyttjas som betesmark.

Utsnitt av kartan över Åbyggeby från år 1704. ©Lantmäteriet

Bebyggelsen Åby, norr om ån, utgörs av två bostadshus, samt ett hus under uppförande, samt ett par mindre uthus. Det ena bostadshuset intill ån utgörs av en envånings villa uppförd på 1930-talet, med gråmålad stående träpanel, och valmat plåtklätt tak. Det andra bostadshuset ligger utmed vägen norr om det förra och utgörs av en envånings träbyggnad med mansardvåning, brutet tegeltak och rödmålad träfasad. Mot vägen är en större utbyggd glasveranda. Huset är uppfört på 1930-talet. Mellan dessa hus mot öster är ett nytt bostadshus under uppförande. Tidigare låg här ett ryttartorp vilket finns med på en storskifteskarta över byn Burunge från år 1773, "*Ulfunge ryttartorp*". I ortnamnsarkivet nämns Åby, år 1935 som en lägenhet under Ulfunge.

De båda bostadshusen vid Åby. Bakom det gråmålade huset skymtar ett nytt bostadshus som är under uppförande.

Till vänster: dagens bro. Till höger: utsnitt ur 1773 års karta över Burunge. ©Lantmäteriet

Dagens bro har fundament av huggna stenar förstärkt med betong samt brobana av betong och räcke av stål. Bron har haft äldre föregångare. På kartor från Åbyggeby (år 1704) och från Burunge (år 1773 finns en bro markerad **(Vendel 641)** över ån troligen på ungefär samma plats som dagens bro.

Kvarnplatsen (Vendel 638) vid ån finns omnämnd första gången år 1499 då "*Åbyggeby med mola*" finns omnämnd och år 1544 nämns att det finns två kvarnar vid Åbyggeby. Kvarnplatsen kan förstås med den ö som bildats mellan de båda årännorna som dock saknar tydliga spår efter några stensatta kanter. En sådan "kvarnö" undersöktes 2010 utmed Lejstaån (Rasbo 670) i ett tvärvetenskapligt projekt, vilket bl. a. visade på flera faser med olika kvarnlägen, troligen p.g.a. av översvämningar. Nedanför bostadshuset som ligger närmst den sydligaste årännan och som kallas för kvarnhuset påträffades en sten med ett urgröpt hål, möjligen ett fäste för ett kvarnhjul. Uppgifter saknas om när kvarndriften upphörde.

Ovan: De båda åarmarna med ön som bildats mellan dessa.

Nedan: sten med ett urgröpt hål.

Söder om vägen finns resterna efter **två torp**. Det sydligaste torpet har utgjort ett soldattorp till Åbyggeby (**Vendel 194:1**) enligt 1769 års karta över byn. På platsen syns lämningar efter ett par husgrunder, jordkällare och en brunn. På Häradskartan från år 1859 så har soldattorpet flyttat till kullen norr om (**Vendel 196:1**) och det äldre torpläget har blivit till en backstuga. På det senare läget för soldattorpet syns lämningar efter ett hus och en

jordkällare. I anslutning till det äldsta torpläget går en äldre **vägsträckning (Vendel 374)**.

Utmed vägen och söder om byn på en svag förhöjning ligger Åbyggebys gårdsgravfält (**Vendel 174:1**). Gravfältet utgörs av ca 15 gravar, samtliga runda stensättningar. Ett par av gravarna har tydliga kantkedjor och någon ett mittblock. På gravfältet finns även en husgrund och en större grop.

Gravfältet med vägen och ån i bakgrunden. Foto: Anna Ulfhielm 2013

Områdets kulturhistoriska värde

Kulturmiljöområdet har ett högt värde för kulturmiljön. Här finns idag en gård, en f.d. snickerifabrik, en spridd bebyggelse på var sida om ån, sammanbunden med en bro, tillsammans med lämningar efter torp och gravar samt en medeltida kvarnplats. Placeringen och tillkomsten av dessa har styrts av läget vid ån och åns vattenkraft. Gravarna och byns läge utmed ån upprepar de resultat som framkommit vid tidigare inventeringar av vattendrag i Uppland, då inte bara gravar utan även bebyggelsen låg i direkt anslutning till ån. Den kulturhistoriska berättelsen går delvis att förstå trots att spåren efter kvarndriften är knappa. Men kopplingen mellan bytomten, de försvunna torpen och gravfältet är tydliga. Området är lätt tillgängligt och har ett bra upplevelsevärde.

Hotbild/Kulturmiljöhänsyn

Bebyggelsen på åns båda sidor avspeglar i stort byggnader från 1900-talet, med undantag för den röda tvåvåningsbyggnaden utmed ån som är från mitten av 1800-talet. Mellan de båda bostadshusen, på den medeltida bytomten, har tidigare funnits flera gårdstomter, idag övergivna. Spår efter dessa och andra generationer av byggnader finns mer eller mindre dolda under markytan och i åns kanter. Den centrala delen vid ån, med uppgifter om tidigare broar, de båda åarmarna och ön mellan dessa, tillsammans med de senmedeltida uppgifterna om kvarnar gör att området intill ån är känsligt för olika typer av ingrepp. De förhistoriska gravarna ger området en lång brukningstid med många aktiviteter som kan ha avsatt spår och lämningar som idag inte är synliga för ögat.

KULTURMILJÖ 4 – VIKSTA PRÄSTGÅRD

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Områdets skydd omfattas delvis av KML. Området omfattar åns båda sidor. Inom området är Viksta prästgårds olika bebyggelselagen med bl.a. en äldre tiondelada. Viksta kyrka ligger väster om ån och utanför kulturmiljöområdet. Inom området, både öster och väster om ån finns gravar och ett gravfält. Dagens väg går mellan kyrkan och norr om prästgården. Ett broläge fanns förr mitt för kyrkan.

Id i Forssök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Viksta 125:11	Gravfält	Fornlämning
Viksta 132:1	Röjningsröse	Övrig kulturhistorisk lämning
Viksta 146:1	Gravfält	Fornlämning
Viksta 146:2	Stensättning	Fornlämning
Viksta 166:1	Stensättning	Fornlämning
Viksta 166:2-3	Stensättning	Bevakningsobjekt
Viksta 167:1-2	Grav, resta stenar	Fornlämning
Viksta 167:3	Stensättning	Bevakningsobjekt
Viksta 167:4	Stensättning	Fornlämning
Viksta 394	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Viksta 395	Gårdstomt	Uppgift om
Viksta 397	Bro	Uppgift om

Kulturmiljöområdet ligger centralt i Viksta socken, med Viksta kyrka 300 m väster om ån. Här går vägen som förbinder de båda åsidorna med dagens bro. Ett större slättområde omger området med mindre uppstickande moränhöjder runt ådalen. Dagens bebyggelse samt gravar och gravfält ligger på en av moränhöjder och dess sluttningar i anslutning till ån.

På samma plats som dagens bro fanns en bro som är markerad på 1848 års karta över Prästbostället (se sid 30). En **bro** fanns tidigare norr om denna, mellan byn Vallby och Viksta kyrka (**Viksta 397**). Bron finns tydligt markerad på 1762 års karta över Vallby. På 1687 års karta över Vallby syns en markering på samma plats som visar att det redan då fanns en någon form av övergång på platsen. Om de båda broar vid Vallby respektive prästgården varit samtida är oklart.

Till vänster: utsnitt ur 1762 års karta över Vallby. © Lantmäteriet

Nedan: utsnitt ur 1687 års karta över byn Vallby och det äldsta läget för prästgården. © Lantmäteriet

Prästgården har haft tre olika bebyggelselägen. Det äldsta läget låg på åns västra sida, söder om dagens bro (**Viksta 395**) enligt en kartuppgift från år 1687 över byn Vallby. Idag är här åkermark och inga spår efter bebyggelsen kunde iaktas.

Nästa gång som Vikstas prästgård finns karterad är från år 1848 (**Viksta 394**) då gården låg på åns östra sida, mittför det förra läget. Tomten gränsade till ån och dagens väg i norr samt mot öster gick tomten något längre österut än dagens boningshus. Kartan visar en kringbyggd gård samt väster om, mot ån ett flertal ekonomibyggnader.

1848 års karta över Prästbostället

Inom 1848 års ägofigur finns idag två bostadshus samt ekonomibyggnader, bl.a. en äldre tiondelada. Det ena bostadshus ligger på samma plats som den äldre manbyggnaden och tillkom på 1920-talet. Huset är uppfört i trä i två våningar och med en mansardvåning. Huset har en gulmålad träpanel och ett brutet tak, klätt med svarta betongplattor. Huset utgör idag en privatbostad. Det andra boningshuset, närmre landsvägen är uppfört under 1900-talets senare hälft och är avstyckad från stamfastigheten på 1970-talet.

Prästgård uppförd år 1922.

Ekonomibyggnaderna ligger samlade väster om manbyggnaden, intill ån. Flertalet är sannolikt uppförda under 1900-talet. En av de mindre ekonomibyggnaderna som ligger mittför tiondeladan kan vara äldre. Byggnaden har en murad vitputsad nedre del med en träklädd överdel och med ett tegelklätt sadeltak (används idag som garage). Läget stämmer överens med 1848 års karta. Övriga ekonomibyggnader är av trä och rödmålade med plåttak.

Ekonomibyggnader väster om 1900-talets prästgård.

Foto: det övre från väster och det undre från öster.

Inom tomtens södra del finns en lada som enligt uppgift utgör socknens **tiondelada**. Byggnaden är uppförd i liggande timmer, i två våningar, med svarta blindfönster samt ett plåtklätt sadeltak. Byggnaden går att identifiera på 1884 års karta över Prästgården. Av bodens utseende och form samt fodren runt fönsterluckorna är den troligen uppförd i slutet av 1800-talet.

Tiondelada med 1900-talets prästgård i bakgrunden.

Söder om prästgårdens tomt uppfördes en ny prästgård i slutet av 1800-talet. Den står angiven som komministerbostad och saknar större ekonomibyggnader. Den används idag som privatbostad, men var fram till 1970-talet prästgård och pastorsexpedition. Den gamla prästgården, som ersattes med en ny manbyggnad på 1920-talet, fick troligen tjäna som arrendatorsbostad.

Komministerbostaden och pastorsexpedition uppförd under slutet av 1800-talet.

Den nya komministerbostaden uppfördes på högsta punkten av en större moränhöjd en manbyggnad och i vinkel en mindre bod. Husen är placerade runt en grusad plan med ett vådträd i mitten. Bostadshuset uppfördes år 1889 i ett och ett halvt plan. Stommen är av timmer med en gulmålad träfasad, anlagd på en stengrund. Byggnaden har två skorstenar och taket är täckt med falsad plåt. Det mindre huset är uppfört i liggande timmer. Huset har en skorsten och ett plåttak. Enligt boende skall det ha använts som brygghus. När huset är uppfört är oklart men kan ha flyttats hit från den gamla prästgårdstomten. På tomten finns ytterligare ett senare uppfört förråd/garage. Till bostaden hör en fruktträdgård samt intill husets östra fasad en stensatt terrass. Prästgården placerades sannolikt på ett gammalt gravfält som anlagts på moränhöjden. Idag finns spår efter gravfältet runt om prästgården i form av resta stenar och stensättningar. Efter en pastorssammanslagning 1925 blev prästgården komministerboställe medan kyrkoherden kom att bo i Tensta.

Ovan: timmerbyggnaden i vinkel till bostadshuset

Nedan: trädgården väster om bostadshuset mot ån.

Resterna efter ett förmodat gravfält utgörs dels av ett par **resta stenar (Viksta 167:1-2)** intill den f.d. prästgården samt på sluttningen ned mot ån **fem flacka stensättningar (Viksta 167:3-4, Viksta 166:1-3)**, vilka var svåra att identifiera. Troligen har prästgården som uppfördes i slutet av 1800-talet och den omgivande trädgården förstört delar av ett större gravfält. Gravar finns utmärkta på en karta från 1871 (Sveriges geologiska undersökningar).

Utsnitt från
SGU:s karta
från år 1871.
©SGU

Ovan: en av de
rundastensättningarna.

Till höger: de resta
stenarna söder om den
f.d. prästgården.

De andra gravfälten och gravarna finns väster om ån, i områdets sydvästra del på ett par moränhöjder. Gravfältshöjden kallas för Grötkullen och bildar tillsammans med de andra gravarna intill prästgården ett sammanhängande stråk av gravar. **Gravfältet (Viksta 395)** utgörs av ca 15 gravar flertalet utgör runda stensättningar. Flera är skadade båda av ledningsstolpar och takter. Norr om gravfältet finns en avplanad yta där folk i trakten menar att den gamla prästgården legat. Möjligen kan en klockargård ha legat här då fastighetsbeteckningen är Klockarbo 1:1. Inga kartor visar dock någon bebyggelse på platsen. Det andra **gravfältet (Viksta 146:1)** och **en stensättning (Viksta 146:2)** ligger intill landsvägen. Gravfältet utgörs av sju gravar varav en stor hög, ca 20 meter i diameter och resterande av runda stensättningar. Gravfältet är skadat av en äldre motorcrossbana samt vägschakt. Intill ån och norr om på ett impediment i åkern, fanns registrerat en **osäker stensättning (Viksta 132:1)** som enligt beskrivningen från 1978 hade en kvadratisk form. Idag gick detta inte att identifiera utan det såg mer ut som ett röjningsröse. Med tanke på prästgårdens läge på denna sida om ån, så kan stenarna vara rester efter en husgrund.

Gravfältet Viksta 395,
väster ån.

Foto: från norr

Områdets kulturhistoriska värde

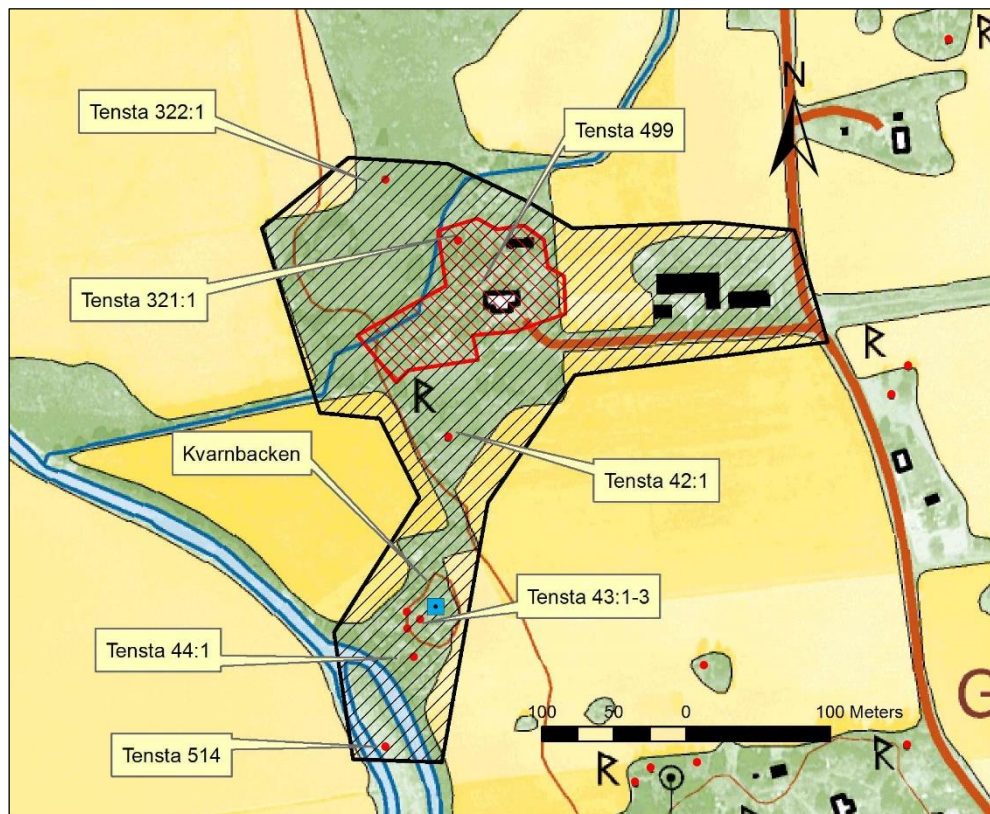
Kulturmiljöområdet har ett högt värde för kulturmiljön. Båda sidorna av ån har varit av intresse både under järnålder likväl som under historisk tid. Närheten till ån visar både gravar och äldre lägen för prästgården. En naturlig passage över ån har sannolikt rötter i den förhistoriska perioden som fortsätter med etableringen av kyrkan med både prästgård och byar på den motsatta sidan. Prästgårdens olika faser med två bevarade prästgårdar, en tiondelada, en äldre bod samt tillhörande ekonomibyggnader gör miljön flerfacetterad. Den historiska berättelsen är avläsbar och området är lätt tillgängligt på åns östra sida.

Hotbild/Kulturmiljöhänsyn

Gravarna på höjden öster om ån intill prästgården är på väg att försvinna då huset med intilliggande uteplats nöter på miljön. Spår av den äldre prästgården och av äldre broar eller hålvägar kan finnas i åkanten som inte är synliga idag. Likaså området med gravar och gravfälten på åns västra sida är delvis skadade av kraftledning och överväxta..

KULTURMILJÖ 5 – GOLVASTA

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Områdets skydd omfattas delvis av KML. Kulturmiljöområdet ligger på åns östra sida och omfattar bebyggelse vid byn Golvasta med medeltida skriftliga belägg, husgrunder, uppgift om en kvarnplats på 1500-talet, en runsten samt troligen rester av ett gårdsgravfält.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Tensta 42:1	Runsten	Fornlämning
Tensta 43:1	Stensättning	Bevakningsobjekt
Tensta 43:2	Stensättning	Bevakningsobjekt
Tensta 43:3	Stensättning	Bevakningsobjekt
Tensta 44:1	Stenkrets	Bevakningsobjekt
Tensta 321:1	Husgrund	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 499	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 514	Kvarn	Uppgift om

Kulturmiljöområdet och byn Golvasta ligger utmed åns östra kant, där slättlandet runt Vendelån smalnar av. Ett större sammanhängande skogshöjd sträcker sig söderut utmed åns östra sida. Dagens bebyggelse vid Golvasta ligger på ett flackare parti medan ett par mindre åsryggar finns både väster och söder om. Från nordost rinner ett biflöde genom ågan ned till Vendelån. En runsten finns uppställd i ett gärde som anger ett brobygge. På den södra åsryggen, kan ett gårdsgravfält ha legat. En uppgift finns om en kvarnplats vid Golvasta från 1500-talet.

Manbyggnad från baksidan.

Från landsvägen öster om kulturmiljöområdet leds man fram till Golvasta gård via en allékantad väg, där gårdens ekonomibyggnader ligger utmed vägens norra sida och vidare fram till en grusad gårdsplan med ett boningshus i dess norra kant. Boningshuset har en sexdelad plan och är uppfört i 1 och 1 ½-våning med breda mittrisaliter (svagt framskjutande fasad) på båda långsidorna med en utbyggd veranda på framsidan och en sidoentré åt öster. Taket är klätt med plåt. Boningshuset skall enligt Sveriges bebyggelse vara uppfört på 1860-talet, medan dagens ägare tror att huset är äldre. Av ekonomibyggnaderna är sannolikt flera uppförda under 1900-talet. Enligt Sveriges bebyggelse skall en ladugård vara uppförd 1895.

Ovan: ekonomibyggnader intill allén.

Till vänster: utsnitt från 1773 års karta över Golvasta. ©Lantmäteriet

Golvasta by (Tensta 499) finns belagd i skriftliga källor redan år 1299 "*Gislo de golwastum*". Första gången som byn finns karterad är vid storskiftet år 1773-74. Då låg en kringbyggd gård på platsen för dagens boningshus, ett rusthåll och en kringbyggd gård sydväst om grusplanen, som anges vara en frälsegård.

År 1824 Enskiftas byn och även då anges två gårdar, en frälsegård och ett skattehemman.

Platsen för frälsehemmanet utgör idag betesmark. Möjligen kan tomtens begränsning markeras av en sten- och jordfylld vall som går tvärs över betesmarken.

Stenvall inom
bytomtens
sydvästra del.

En **husgrund (Tensta 321:1)** finns inom den historiska bytomtens nordväst om dagens boningshus. Husgrunden är närmast kvadratisk, tio gånger sju meter stor. Grunden är anlagd av tuktade stenar och förstärkt med betong. I den västra delen är ett spismursröse. Ytterligare en mindre **husgrund (Tensta 322:1)** ligger strax utanför den historiska bytomten.

Husgrund inom den historiska bytomten i beteshagen väster om boningshuset.

På en mindre förhöjning på en annars plan välvgränsad yta söder om den öde gårdstomten står en runsten uppvallad. **Runstenen (Tensta 42:1, U1040)** har en inskription från 1000-talet *"Hagbard och Ingegärd lät resa stenarna efter sin far Runfast och efter Runa, sin mor. Ingulv ristade runorna. Hagbard gjorde bron"*. Uppgifter från 1600-talet omtalar att det funnits ytterligare en eller flera resta stenar utan ristning. Exakt var runstensbron gått är okänt.

Runstenen vid Golvasta vilken anger det enda brobygget utmed Vendelån

En uppgift finns i de skriftliga källorna att det skall ha funnits en **kvarn** vid **Golvasta (Tensta 514)**. I ortnamnsarkivet anges *"i gulffestada qvarn i Teensta socken"*. En backe utefter ån kallas för kvarnbacken. Om det anger en yngre väderkvarn eller kvarnen i ån är oklart. Men nedströms kullen delar sig ån i två fåror, vilket brukar var fallet vid vattenkvarnar. I så fall borde kvarnen ha legat något nedströms. Ett ungefärligt läge anger idag uppgiften om en kvarn i ån.

Stensättningarna i områdets södra del ligger dels på *"kvarnbacken"* samt stenkretsen söder om denna. Vid 1952 års inventering så uppfattades området som ett gravfält med 10 gravar. Namnformen Golvasta antyder att byn har förhistoriska rötter att byn bör ha haft ett bygravfält i närområdet. Vid revideringsinventeringen 1978 kunde endast tre osäkra gravar iakttas samt en övrig lämning. Vid årets besök 2016, så var området nyligen röjt, men med grenar och kvistar kvar på marken. Tre möjliga förhöjningar på moränhöjden (**Tensta 43:1-3**) tolkades som osäkra **stensättningar** och anläggningen söder om tolkades med tvekan också som en grav, en **stenkrets (Tensta 44:1)**. Flera klumpstenar finns i kanterna.

Stenkretsen (Tensta 44:1) i anslutning till ån

Områdets kulturhistoriska värde

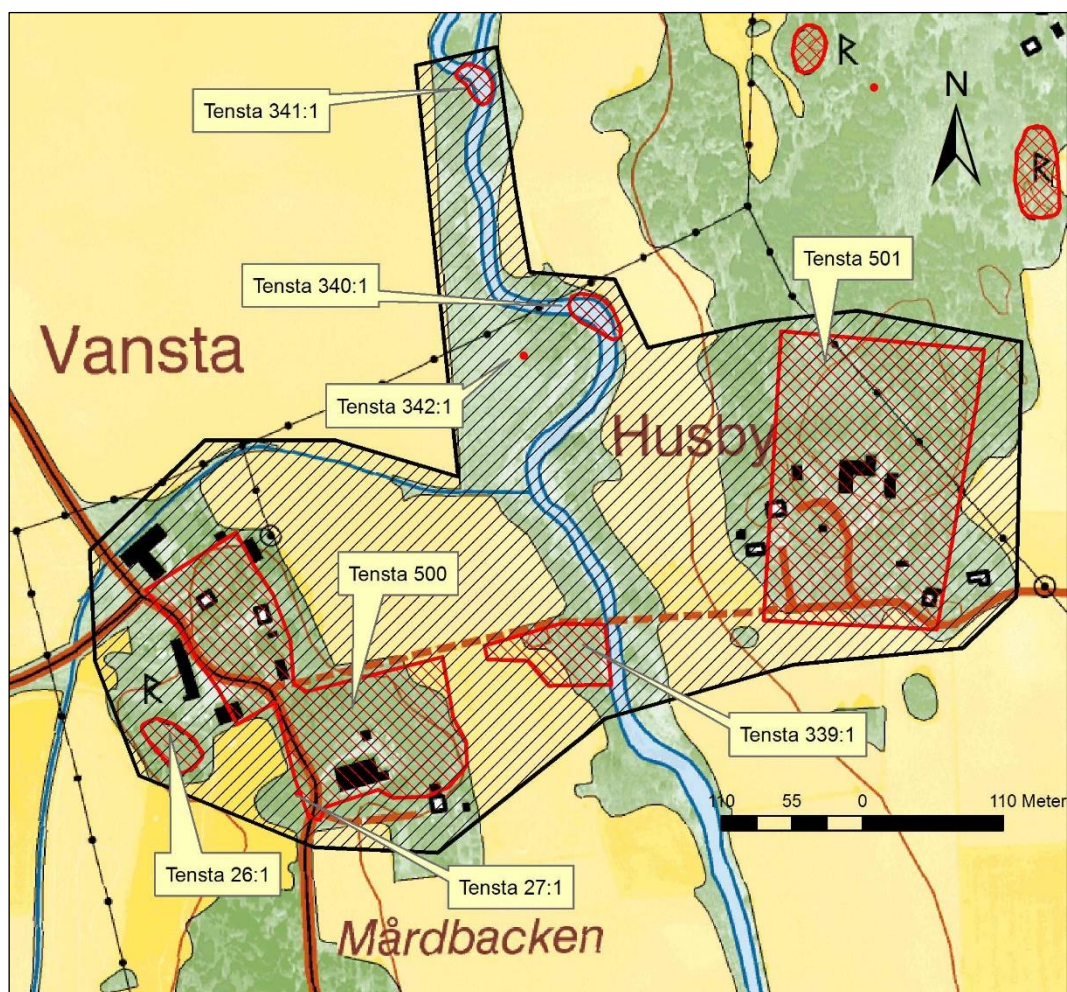
Kulturmiljöområdet har ett högt värde för kulturmiljön. Området innehåller komponenter som alla hör samman med byn Golvasta, med en bytomt, varav en av de två gårdarna finns kvar med en manbyggnad möjligen från 1700-talet, en kvarnplats, en runsten med uppgift om en bro samt ett gårdsgravfält. Bytomtens läge, intill ån, följer det mönster som framkommit vid tidigare inventeringar av länets vattendrag. Gården brukas ännu som en jordbruksfastighet. Den kulturhistoriska berättelsen är lätt att förstå med ett högt upplevelsevärde.

Hotbild/Kulturmiljöhänsyn

Både kvarn, gravar och bro vid ån gör att ån och åns kanter är känsliga för olika typer av ingrepp. Området intill ån bl.a. vid gravarna hålls efter och var nyligen röjda av markägaren. Manbyggnaden är en av få äldre manbyggnader som finns kvar utmed ån.

KULTURMILJÖ 6 – VANSTA/HUSBY

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Områdets skydd omfattas delvis av KML. Kulturmiljöområdet omfattar båda åns sidor. På vardera sidan ligger två bebyggelseenheter Vansta respektive Husby, båda med medeltida skriftliga belägg. Vansta har en öde gårdsenhet vid ån. Byarna förbinds med en gångbro över ån. Inom området ligger Vanstas bygravfält. Utmed ån finns två områden med plats för tradition.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Tensta 26:1	Gravfält	Fornlämning
Tensta 27:1	Gränsmärke	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 340:1	Plats med tradition	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 341:1	Plats med tradition	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 342:1	Husgrund, historisk	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 339:1	Gårdstomt	Fornlämning
Tensta 500	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 501	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning

Vansta väster om ån ligger på en mindre moränhöjd i sydöstra kanten av ett större slättområde medan Husby, på åns östra sida ligger i södra kanten av en moränhöjd som mot öster bildar ett större sammanhängande skogsområde. Gårdarna förbinds med en gångbro i trä. Vid ån ligger en öde gårdstomt

Bron över Vendelån mellan Husby och Vansta, med hustaken i Vansta i bakgrunden och den försvunna Ågården intill ån.

Dagens bebyggelse på Husby utgörs av två bebyggelseenheter. Närmast ån ligger två bostadshus. Det större bostadshuset är uppfört i 1 ½ våning med en frontespis samt med en utbyggd verande mot söder. Huset har rödfärgad träpanel samt ett tegelklätt sadeltak. Det mindre bostadshuset är ett envåningshus, även det med rödfärgad träpanel. Ekonomibyggnaderna ligger avskilt och öster om det större huset, samlat runt en gårdsplan, samtliga med rödfärgade träfasader. Husen är sannolikt uppförda under 1900-talet.

Boningshuset på den västra delen av tomten, närmst ån.

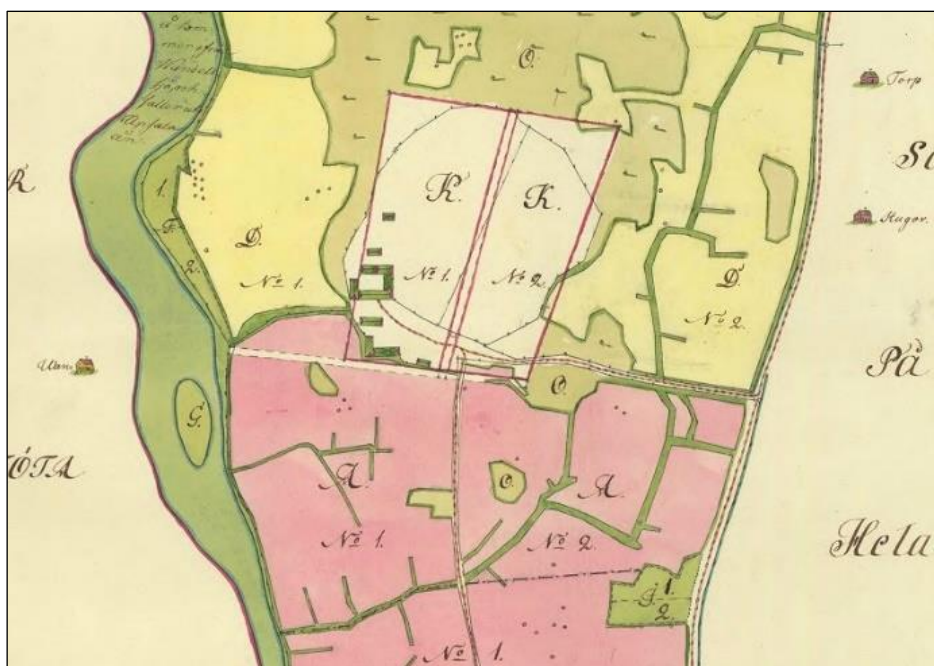
Den andra bebyggelseenheten har ett boningshus i 1 ½ plan med en mindre frontespis mot väster med en utbyggd veranda och med en senare utbyggnad mot nordväst. Fasaden utgörs av en gulmålad stående träfasad samt med grönmålade foder. Taket är ett plåttak (imiterande tegeltak). En mindre bod finns på tomten med rödmålad träfasad och tegeltak. Manbyggnaden är uppförd runt 1900 och boden mellan 1870-1900. Fram till 1869 var bebyggelseenheten en Husby gård då den inköptes av en bonde från Golvasta. Den var länge bebodd av en skräddare.

Till vänster boningshuset och nedan boden.

Husby (Tensta 501) finns omnämnd redan 1280 då Birger Petersson (Finsta-ätten) byter till sig mark i byn som då kallades "Husaby Norunda". Husaby var den minsta Husaby i Uppland (Rahmqvist, S. 1996). Ordet *husaby* är i fornsvenskt lagspråk känt som beteckning på en kungsgård, där en representant för kungen bodde. Husabyarna antas normalt ha ingått i godscomplexet Uppsala öd, som hörde till kungaämbetet. Husabyinstitutionen dateras vanligen till slutet av vikingatiden och början av medeltiden, kanske främst till 1000- och 1100-talen (www.sprakochfolkminnen.se). Den första kartering som finns av Husby i Lantmäteriets arkiv är från år 1769. Då fanns två enheter, varav den västligaste var bebyggd bl. a. med en kringbyggd gård och den andra stod obebyggd. Dagens bebyggelse ligger på de båda tomternas yttre gränser, medan den mellersta delen är obebyggd.

Utsnitt ur 1769 års karta som visar den bebyggda västra tomten medan den andra är öde.

Del av den östra tomten på Husby som ännu idag delvis ligger obebyggd.

På åns västra sida ligger byn **Vansta (Tensta 500)** ca 150 meter från ån. Tidigare låg en av byns gårdar alldeles intill ån. På 1710 års karta över Vansta visar fem gårdslägen. Den östra gården, Ågården (**Tensta 339:1**) kom senare att flyttas upp till övriga byläget. På 1769 års karta över Vansta syns en kringbyggd gård på platsen för Ågården. Idag syns resterna efter en jordkällare och en husgrund med en eller två spismursrösen samt en längre stenrad. Den äldre manbyggnaden flyttades till socknens hembygdsgård medan övriga byggnader flyttades till byns sydligaste gårdsläge. Äldsta skriftliga belägg för Vansta är runt år 1300. Då ägdes byn av Finsta-ätten och utgjorde centrum i ett av deras storgods (Norunda) fram till 1500-talet då Vansta ingick i den godsmassa som Gustav I förvärvade år 1536 i samband med Örbygodset (Rahmqvist, S, 1996). I ortnamnsarkivet anges år 1328 "*i waresta*" som äldsta skriftliga belägg.

Utsnitt från 1769 års karta. ©Lantmäteriet.

Rest efter jordkällaren på Ågården.

Till vänster: resterna efter en husgrund efter en möjligen efter den nedan flyttade äldre manbyggnaden på Ågården, som idag står på Viksta sockens hembygdsmuseum.

Nedan:
manbyggnaden på hembygdsmuseet

Boningshus från Ågården i Vansta by, Tensta socken.
Flyttat till hembygdsmuseet och
ombyggt till församlingssal år 1928.

Dagens bebyggelse på Vansta utgörs av tre bebyggelseenheter, två i den norra delen och en i den södra.

Vansta by, med de tre gårdslägena på en flack ås. I den vänstra kanten ses Ågårdens lada, mitten mellangårdens lider/magasin och till höger den norra gårdens lider/magasin. Foto från öster.

Den nordligaste gården utgör en egen fastighet som tillhört Uppsala Akademi. På tomten finns ett boningshus, en större lada/ladugård, ett f.d. brygghus, lider/magasin och f.d. lada. Boningshuset är uppfört år 1962 i ett och ett halvt plan medan ekonomibyggnaderna är uppförda mellan 1880-1910-talen. Två av dessa har en timmerstomme. Den stora ladans timmerstomme ersattes på 1950-talet av en betongstomme. Delar av tomten bl. a. läget för manbyggnaden ligger inom den historiska bytomten.

Översikt över den norra gården från väster. 1978 års byggnadsinventering. Foto: Maria MalmLöf. Upplandsmuseet.

Boningshuset vid 1978 års byggnadsinventering. Foto Maria MalmLöf. Upplandsmuseet.

Den mellersta gården ligger även den inom den historiska bytomten. Landsvägen skiljer gårdens manbyggnad och ekonomibyggnader åt. Manbyggnad är uppförd på 1950-talet i två våningar med vitputsad fasad och tegelklätt sadeltak. På tomten finns även ett lider/magasin och en jordkällare. Endast jordkällaren är från slutet av 1800-talet och övriga ekonomibyggnader är uppförda mellan 1920-1950-talen förutom ladugården på den västra sidan om vägen som är från 1970-talet.

Manbyggnaden – ladugården – magasinet.

Den sydligaste gården, Ågården är idag bebyggd med en manbyggnad från 1918 uppförd i en och en halv plan samt en större lada eller stall från 1911 samt ett par mindre skjul. Gården flyttades upp från åläget efter laga skiftet 1881, men inte på grund av skiftet utan för det blåsiga och utsatta läget vid ån.

Manbyggnaden på dagens Ågården.

Området mellan Ågården och mellangården används idag som betesmark. Förhöjningar och stensyllar kan anas från vägen från en av de försvunna gårdarna från 1700-talet.

I hagmarken syns resterna efter en av gårdarna från 1700-talet. I bakgrunden Ågårdens ladugård/stall.

Tidigare låg en **bastu (Tensta 342:1)** intill ån, norr om Ågården. Resterna efter den utgörs idag endast av en mindre förhöjning i åkermark.

En rest sten, troligen en **gränssten (Tensta 27:1)**, står intill landsvägen. Den är av granit med en tresidig genomskärning. Precis här går gränsen för Vanstas äldre inägomark.

Vid ån finns två olika historiska händelser. En av dessa är tragisk händelse när tre små barn från byn Golvasta skall ha drunknat på 1870-talet (**Tensta 341:1**). Platsen kallas för "Barngölen". Nedströms denna plats en plats som kallas "Klockgölen". Här berättas att kyrkklockorna gömdes från Tenstas kyrka när staten skulle driva in dem för nedsmältning (**340:1**).

Som namnet Vansta antyder så har byn förhistoriska rötter. Ett **bygravfält (Tensta 26:1)** ligger i anslutning till byn på vägens västra sida. Gravarna utgörs av ca 15 runda stensättningar.

Områdets kulturhistoriska värde

Kulturmiljöområdet har ett högt värde för kulturmiljön. Byarna Vansta och Husby, på var sida om ån, ligger inom de historiska bylägena. Båda har skriftliga belägg från medeltid och ägdes då av högrälset. Dessförinnan har sannolikt dess funktion sett något olika ut, där Vanstas marker mer varit inriktad på att ge en ekonomisk avkastning än Husbys, som trots sin storlek, kan ha utgjort en kungsgård. Även idag har Vansta en agrar prägel där det bedrivs jordbruksverksamhet medan Husby i stort saknar egen verksamhet. Endast ett gårdsläge, Ågården låg tidigare vid ån och är idag öde och utgör en viktig del i värderingen. Dagens bebyggelse i båda byarnas präglas av manbyggnader från mitten av 1900-talet samt ekonomibyggnader uppförda under hela 1900-talet. Ett par bodar har tillkommit under slutet av 1800-talet. Det enda sambandet mellan de två byarna idag utgör den gångbro som går över ån idag. Den historiska berättelsen är tydlig och området är lätt tillgängligt.

Hotbild/Kulturmiljöhänsyn

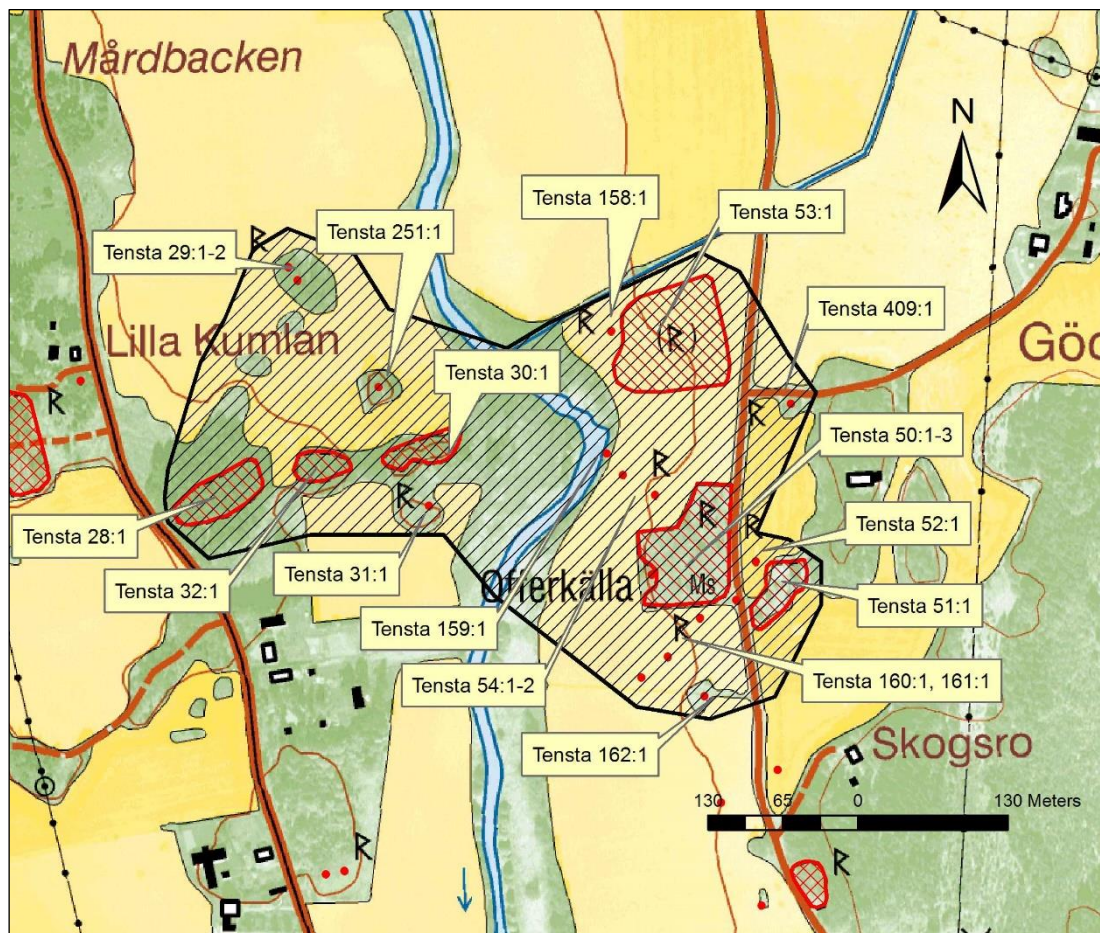
Området i direkt anslutning till ån är känslig för någon form av ingrepp, med den försvunna gårdsenheten, aktiviteter som har ägt rum i anslutning till byarna under minst 1000 år, som exempelvis broar, bryggor, tvättstugor, fiske m.m. som inte är synliga idag. Kulturmiljöhänsyn bör ta till de båda byarnas gårdslägen på de historiska bytomterna, den agrara prägel samt öppenheten runt ån.

Utsnitt från 1710 års karta över Vansta.©Lantmäteriet

KULTURMILJÖ 7 – GÖDÅKER

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett mycket högt värde för kulturmiljön. Delar av området ligger inom Riksintresseområdet C30. Områdets skydd omfattas helt av KML. På båda sidorna om ån finns stora sammanhängande gravfält, ensamliggande högar, stensättningar och resta stenar från järnålder. Närmare 100 registrerade gravar finns sammanlagt inom området. På den östra sidan har i början av 1900-talet stora arkeologiska undersökningar ägt rum. Här finns också en offerkälla.

Kulturmiljöområdet omfattar båda åns sidor. Ån slingrar sig något slingrande genom landskapet som kantas på den västra sidan av åsar och moränhöjder medan den västra sidan är flackare och sluttar ner mot ån. Den västra delen utgör idag beteshagar och på den östra sidan är både betes- och åkermark. Kulturmiljön omfattar i huvudsak förhistoriska gravar.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Tensta 28:1	Gravfält	Fornlämning
Tensta 29:1-2	Gravar	Fornlämning
Tensta 31:1	Hög	Fornlämning
Tensta 32:1	Gravfält	Fornlämning
Tensta 50:1	Gravfält	Fornlämning
Tensta 50:2	Källa med tradition	Fornlämning
Tensta 50:3	Minnesmärke	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 51:1	Gravfält	Fornlämning
Tensta 52:1	Stenrad	Fornlämning
Tensta 53:1	Gravfält	Fornlämning
Tensta 54:1-3	Resta stenar	Fornlämning
Tensta 158:1	Stensättning	Fornlämning
Tensta 159:1	Rest sten, borttagen	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 160:1	Rest sten	Fornlämning
Tensta 161:1	Rest sten	Fornlämning
Tensta 162:1	Hög	Bevakning
Tensta 251:1	Stensättning	Bevakning
Tensta 409:1	Stensättning	Fornlämning

På åns östra sida finns tre **gravfält (Tensta 50:1, 51:1, 53:1)** och ett flertal mer solitära **gravar (Tensta 154:1-2, 159:1, 160:1, 161:1, 162:1, 409:1)** totalt ca 60 gravar. Ett av gravfälten har överodlats och ligger i dagens åkermark. Gravtyperna utgörs av **fyra högar** och ca **20 resta stenar** och **resterande runda stensättningar**. I kanten av det ena gravfältet finns en **offerkälla (Tensta 50:2)**. Gravarna och källan ligger inom den historiska byn Gödåker som ligger ca 250 meter nordöst om kulturmiljöområdet. Namnet har tolkats som ett sakralt namn, sammansatt av *"gydja"* som betyder prästinna och pluralis av åker (Svenskt ortnamnslexikon, 2003). Äldsta skriftliga belägg är från 1400-talet *"Gydakum"*.

Gravfält 50:1.
Foto: från norr.

Gravfältet är inhägnat och sköts genom slåtter och bete vilket gett en sällsynt ängsvegetation med många växter som är gynnade av slåtter och bete.

Området vid Gödåker, omtalades redan på 1600-talet i Rannsakingar efter antikviteter (1667-84). *"Vthj Gödåkers åker äro Ock sådane Steenar, som gifva itt besynnerligitt anseendhe fram för andre, hoos hvilka ähr een Källa; Och omföres af rycktett att Wijdt denna Källa och Steenar skall i förre tijdhen någon serdeles dyrkan eller gudztienst, såsom medh offrandhe etc. varit brukatt."*

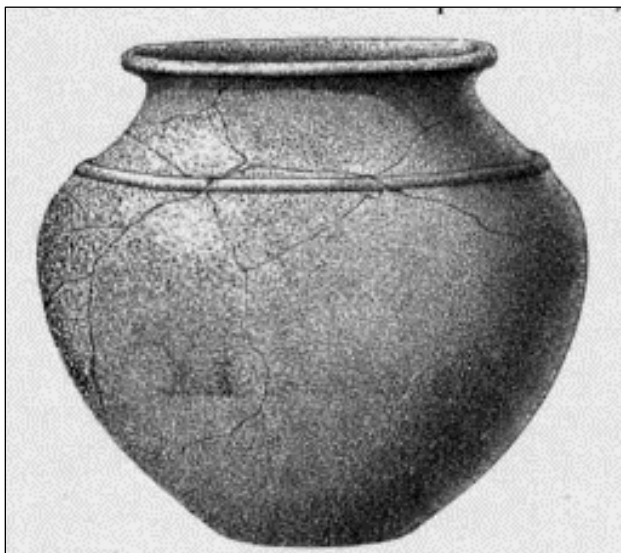
Ett 10-tal gravar har varit föremål för arkeologiska undersökningar åren 1915 och 1924-25. I en artikel i Fornvännen beskrivs resultatet från den första undersökningen av både skelett- och brandgravar i huvudsak från romersk järnålder (100-400 efter Kristus). Det ursprungliga gravfältet var betydligt större än vad som syns idag, då en stor del av gravarna har plöjts bort. 1915 gjordes utgrävningarna av Eskil Olsson. Han avled samma år och hann inte avsluta rapporteringen och arbetet avslutades 1916 av Oscar Almgren. 1955 gjordes den senaste utgrävningen av Mårten Stenberger. Många unika fynd gjordes vid de olika utgrävningarna. Man hittade bl.a. två kammargravar där träkonstruktionen delvis bevarats i leran. Redan 1915 undersöktes en av dessa och i den hittades en romersk kaseroll (vinskopa) av brons och ett par beslag till dryckeshorn. Den andra kammargraven grävdes ut 1924 och var byggd av knuttimrade furuplankor. I denna kammargrav hittades ett spjut och en lans med tre meter långa välbevarade träskäft och en ormhuvudring av guld. I andra gravar hittades ytterligare guldringar och ett romerskt Hemmoorkärl (vinskål) av mässing. De många fynden av romerskt ursprung visar att Gödåkersborna hade långväga kontakter (Kultur i Uppland nr 3, 2006) och Gödåker framstår som ett romartida centrum i Uppland. Flertalet av gravarna kom att återställas.

En av stensättningar på Tensta 50:1 som sannolikt har undersökts och återställts.

Människor vid ett förhistoriskt gravfält i Gödåker i Tensta socken i Uppland, vid den arkeologiska utgrävningen 1915. Riksantikvarieämbetet (Kulturmiljöbild). Foto E. Nilsson 1915.

Urna i tunn keramik, rekonstruerad och bronskärl med hank. Fornvännen, 1915.

Under året har en nyutkommen bok om Gödåker kommit ut i Historiska museets serie Studies. Boken behandlar gravfältet och de gravar som vid olika tillfällen har undersökts där: *"Vad som gör Gödåker till en så speciell fyndplats i det romartid Uppland är de fynd som gjordes i gravarna: romerska importföremål av glas och brons, dryckeskärl av olika slag, guldsmycken och mycket annat. Fynden berättar om en högstatusmiljö med goda kontakter till andra delar av Norden och längre söderut. Även gravarna i sig är speciella. Där finns till exempel flera högar och många gravar med speciellt inre gravskick. Sammantaget visar allt detta att gravfältet hört till ett tidigt centrum i Uppland som fyllt sin funktion under många generationer under de fyra första århundradena efter vår tideräkningens början"*.

Den metod som användes att undersöka gravar i början av 1900-talet var att man undersökte gravens centrala delar och lämnade resterande delar. Gravarna har sedan återställts, varför man bör se hela området som delundersökt, även de undersökta gravarna.

När bronskärllet påträffades av en amanuens skrev Oskar Almgren; *"Det blev en glad överraskning för oss andra deltagare, då vi kommo till platsen och han lät oss i mitten av den första hög, som han börjat låta utgräva, skåda överkanten av ett stort romerskt bronskärl"*.

Utgrävningen. År 1915. Riksantikvarieämbetet (Kulturmiljöbild). Foto E. Nilsson 1915.

Den övre bilden visar platsen för offerkällan mellan de två träden och den vänstra bilden är en närbild på hur källan ser ut idag medan den högra visar hur källan kom att se ut efter undersökningen 1925. Foto: Tensta Hembygdsförening.

Offerkällan (Tensta 50:2) bestod tidigare av en timmerkonstruktion som numera rasat samman. Offerkällan återfanns inte vid undersökningarna 1915 eftersom den försvunnit efter täckdikning på 1890-talet. När Gunnar Ekholm åren 1924-1925 gjorde gravundersökningar hittade han bland annat offerkällan och grävde ut den (Kultur i Uppland, nr 3, 2006). Där påträffades en träkonstruktion och några ben av nötkreatur, hund och människa.

Fornlämningsområdet på åns östra sida är uppskyltat och sköts av hembygdsföreningen. "Platsen ligger i ett mycket strategiskt läge intill Vendelån och med närhet till utflödet vid Fyrisån, med en i övrigt mycket fornlämningsrik miljö. Det är förmodligen i det perspektivet man skall se Gödåkersgravfältets talrika och speciella fynd" (Skylt Upplandsmuseet).

Gravfälten och gravarna på åns västra sida har anlagts på åsar och flacka moränhöjder. Totalt finns ca 35 registrerade gravar. **Gravfälten (Tensta 28:1, 30:1, 32:1)** ligger samtliga på rad efter varandra på en ås och dess östsluttning. Flertalet gravar utgörs av runda stensättningar, endast två har bedömts ha en rektangulär form och en utgör en treudd. Endast en **höglignande stensättning (Tensta 31:1)** ligger exponerad ned mot ån. På impediment, norr om gravfälten finns **tre stensättningar (Tensta 29:1-2, 251:1)**. Området ligger i huvudsak på byn Vanstas sydligaste del som gränsar mot Tensta by.

Ovan gravfält Tensta 28:1
och nedan till vänster
stensättningen Tensta 31:1
på en höjd intill ån.

Gravarna på denna sida om ån
kan vara samtida som gravarna
på Gödåkerssidan. Utanför
undersökningsområdet och
väster om har legat en by som
heter Kumla och idag är helt
öde. Äldsta skriftliga belägg för
byn är från år 1296 "*in
Kumblum*".

Kulturhistorisk värde

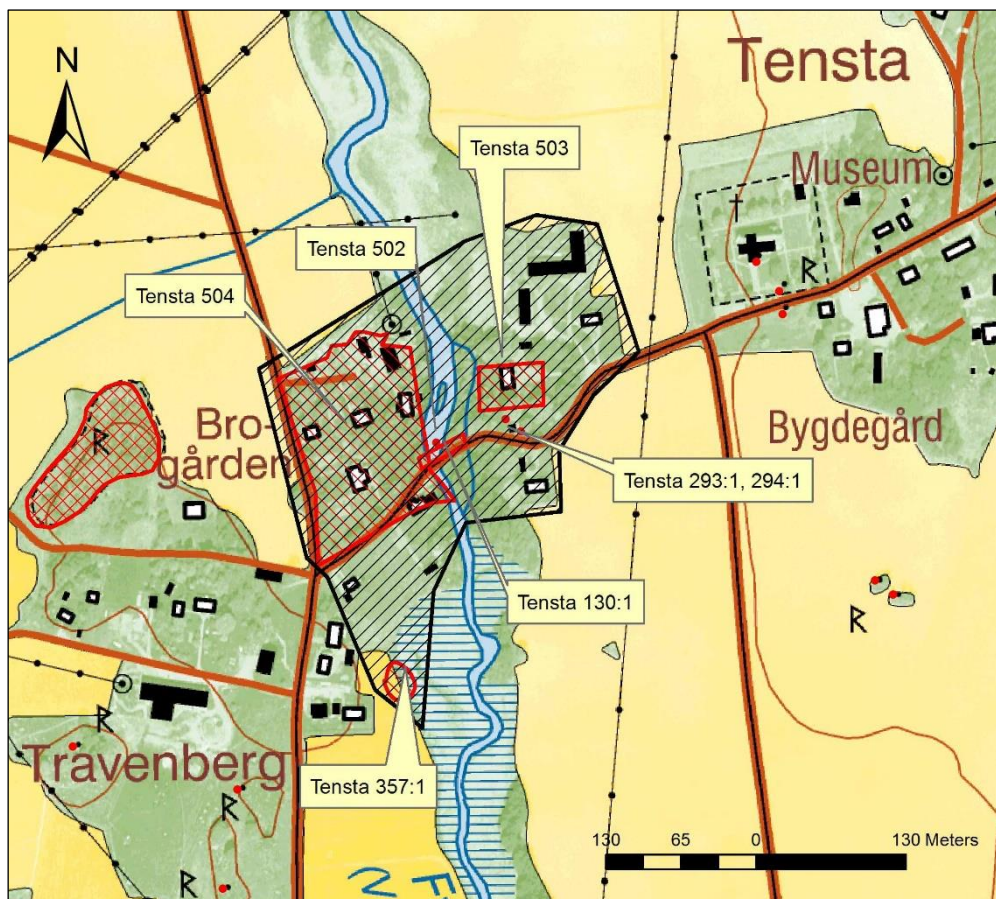
Området har ett mycket högt värde för kulturmiljön. Hela området omfattas av KML. Området på åns östra sida är skyltat och delvis vårdat och är lättillgängligt. Området på åns västra sida ligger till stora delar inom en beteshage. Gravarna kan möjligen knytas till enheterna Gödåker och Kumla. Området anses utgöra centra i Uppland under romartid. De illustrerar på ett tydligt sätt traditionen med järnålderns gravar placerade så nära ån som möjligt där gravarna vetter mot ån än mot odlingsmark och bygd.

Hotbild/Kulturmiljöhänsyn

De resta stenarna som står i dagens åkermark utsätts hela tiden för en risk med årlig plöjning. Flera andra resta stenar har tidigare försvunnit. Utmed ån och åns båda sidor har troligen aktiviteter förekommit som kan knytas till tiden för gravläggningarna som idag inte är synliga, bl.a. någon form av bro eller hålväg.

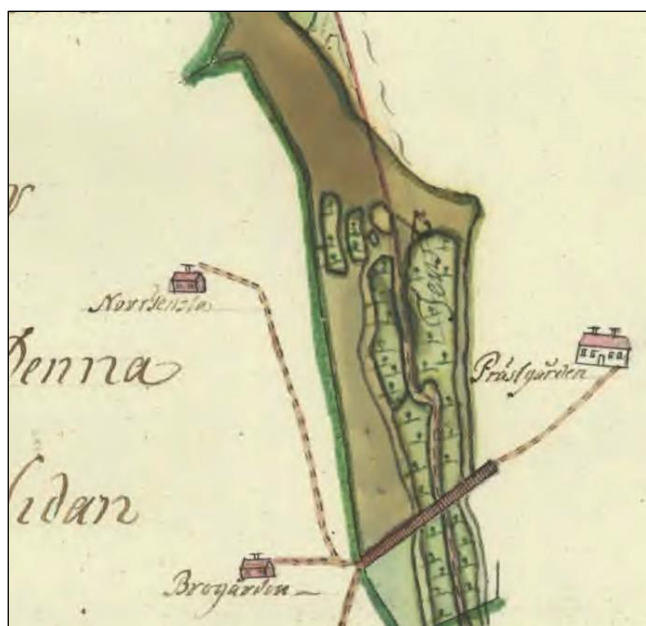
KULTURMILJÖ 8 – TENSTA/BROSTUGAN

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Området ligger inom Riksintresseområdet C30. Dagens bebyggelse på åns västra sida präglas av hus uppförda under 1700-1800-talet samt en yngre hyvleribyggnad, medan prästgården på den östra sidan är uppförd under 1900-talet som en pastisch på den gamla byggnaden från 1700-talet. Intill prästgården finns tiondelada med medeltida källarvalv och i ån en medeltid kvarnplats. Över ån går en av området få stenvalvsbroar. I prästgården bedrivs bl.a. bed & breakfast.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Tensta 130:1	Bro	Bevakningsobjekt
Tensta 293:1	Övrigt	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 294:1	Byggnad annan	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 357:1	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 502	Kvarn	Uppgift om
Tensta 503	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 504	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning

Kulturmiljöområdet omfattar båda sidorna om ån. Ån passerar genom området genom tre åfåror i en småbruten terräng i Vendelåns dalgång. Tensta medeltida kyrka ligger öster om kulturmiljöområdet. Landsvägen som följer ån avgränsar området i väster.

Brogården – Norrtensla – Prästgården

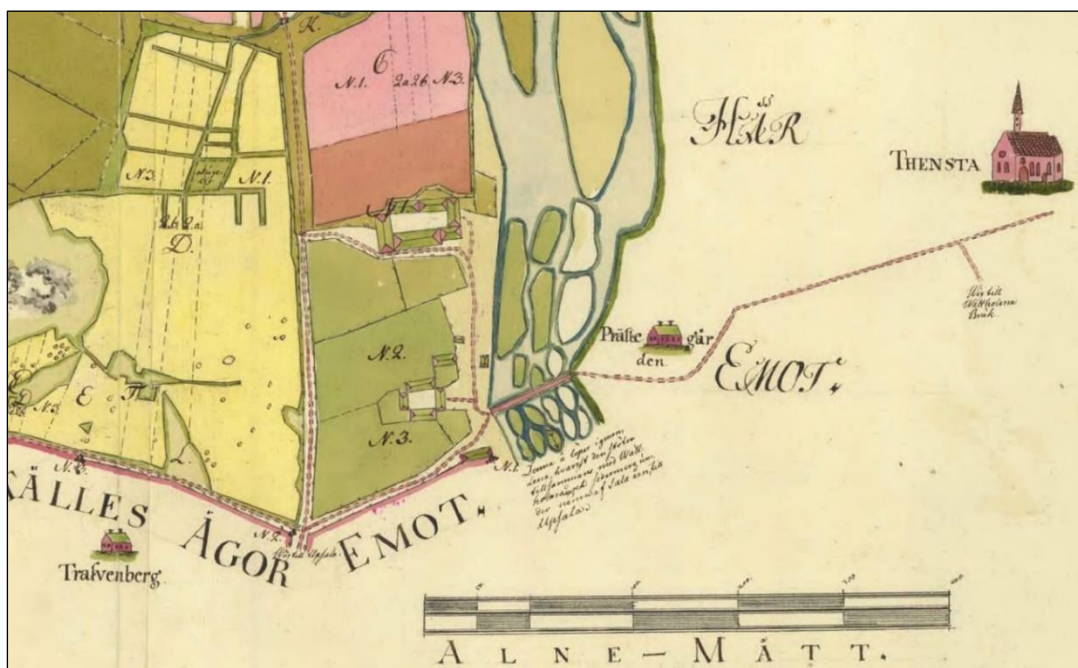
Bakgrunden till de olika gårdarna och dess benämningar är lite komplicerat inom kulturmiljöområdet och en bebyggelseutveckling måste sökas längre tillbaka i tiden före beskrivningen av dagens bebyggelse.

Brogården utgör en del av Tensta by som kom att delas upp under 1600-talet på herrgården Travenberg, Brogården och Norra Tensta. Travenberg bildades av sex kyrkohemman i byn som utgjorde huvuddelen och resterande hemmansdelar delades mellan Brogården och Norra Tensta.

Utsnitt ur karta från år 1807 med Norrtensla, Brogården och Prästgården. ©Lantmäteriet

Under medeltid hörde delar av Tensta till Finsta-ätten och dessförinnan skall Tensta by med Prästgården ha utgjort ett "gammalt" stormannagods (Rahmqvist, S, 1996). Äldsta skriftliga belägg för Tensta är från år 1292 "*..in gurgite tensta*". Brogården finns omnämnd år 1691 och Norrtensla först på 1700-talet.

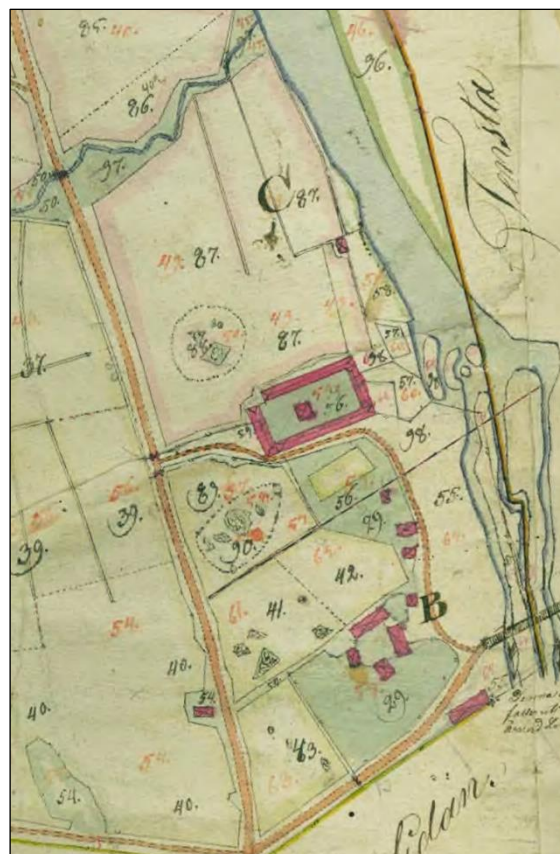
På en karta från år 1768 som anges som Tensta by, finns tre gårdstomter utefter ån som bestod av två mantal, varav ett mantal frälse längst i söder och resterande mantal fördelade på en utjord till en annan by och norr om en skattejord. Bebyggelsen som kartan visar utgörs av två kringbyggda gårdar en i den södra delen och en i den norra delen. På en karta från år 1821 anges byn som norrtensla. Då finns en helt kringbyggd gård i den norra delen och en öppen gårdssamling i den södra delen. Däremellan ligger ett par byggnader mot åsidan.

Utsnitt ur 1768 års karta över Tensta by. ©Lantmäteriet

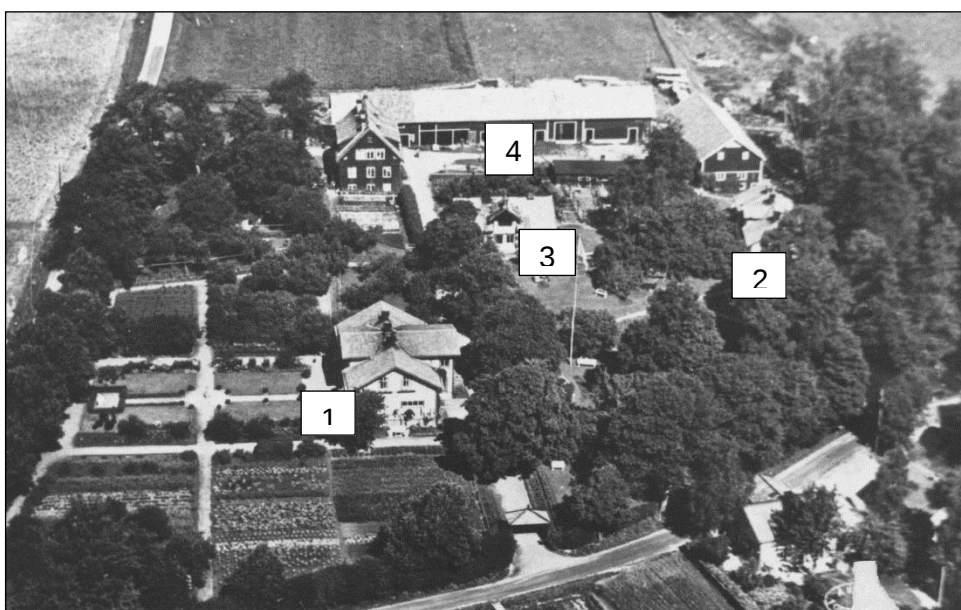

Utsnitt ur 1736 års karta över Prästgården.
©Lantmäteriet

Utsnitt ur karta över Norrtenssta år 1821.
©Lantmäteriet

Brogården (Tensta 504) utgör en del av **Tensta by**. Dagens bebyggelse i Brogården domineras framförallt av tre boningshus i trä. Huvudbyggnaden (1), längst i söder på tomten är ett trähus som uppfördes på 1840-talet i 1 ½ plan med en frontespis. I början av 1900-talet startades en lantushållsskolan Kumlan på gården och huset byggdes om och inreddes efter skolans behov. I anslutning till ån ligger en gul byggnad som tidigare utgjort ett mejeri. Skolan lades ner 1963 och blev därefter ett gästhem. Huset utgör idag en privatbostad.

Flygbild över Brogård på 1920-talet. Foto: Tensta hembygdsförening.

Avslutning på Kumlans hushållsskola 1951.

Foto: Upplandsmuseet.

Norr om huvudbyggnaden finns närmre än ett gult trähus (2) som är uppfört av liggande timmer. Enligt boende skall huset vara uppfört på 1740-talet. Huset har idag en exteriör som tillkommit under 1900-talets början, med gulmålad träfasad, småspröjsade rutor med vitmålade foder, med ett tegelklätt sadeltak. Både den västra och östra fasaden har frontespisar med utbyggda verandor med balkong ovanför. Enligt boende så finns det rödmålade timmerstockar inuti byggnaden, vilket kom fram vid en renovering. Detta skulle kunna tyda på att timret antingen tagits från en annan byggnad, eller att huset byggts till och väggen utgjort en yttervägg.

Ovan: byggnaden intill ån från entrésidan i väster.
Nedan: byggnaden väster om denna.

Intill och väster om denna byggnad finns ytterligare en något mindre byggnad (3). Den ska vara uppförd av stående timmer och med brädfodrad gul stående panel, med vitmålade fönsterfoder. Den har en frontespis samt en dubbel ytterdörr åt söder och tegelklätt sadeltak. Denna byggnad anses också uppförd under 1700-talet (enligt ägaren).

Inom områdets norra del, låg tidigare Norrtenstas kringbyggda gård (4). Den skall enligt uppgift ha rivits ned. Idag finns på platsen ett f.d. hyvleri som är uppfört under 1900-talet. Byggnaden utgörs av en lång enplans träbyggnad med gulmålad lockpanel och med fyra svartmålade garageportar. Ytterligare en skjulbyggnad/garage finns mittför hyvleriet.

Hyvleriet på Norrtenstas gamla tomt.

Prästgården (Tensta 503) ligger på åns östra sida, med manbyggnad, tiondelada och norr om ekonomibyggnader. Intill ån finns ett par mindre nya byggnader. Den gamla prästgården från 1700-talet brann ner år 1976. Den var uppförd omkring 1769 och en kopia på av byggnaden året efter branden till det utseendet som den troligen fick på 1800-talet. Byggnaden var uppförd i en sexdelad plan och har förändrat karaktär under årens lopp (Upplandsmuseet, 2007ff). Ett äldre foto från okänt år visar en byggnad med öppen veranda och snickerier målade i en starkt avvikande kulör. På ett senare foto från år 1936 har den öppna verandan ersatts av en ny veranda med överliggande balkong och snickerierna har fått en ljusare kulör. Prästgården övergick till privat ägo 2008 (www.nortunangard.com) och drivs delvis idag som ett bed & breakfast, museum och café.

Gamla Tensta prästgård från 1700-talet. Foto: Upplandsmuseet.

Nya Tensta prästgård från 1970-talet.

Tiondeboden,
från sydsidan.
Från SV.

Del av källaren i
den nordöstra
hörnan. Foto från
NÖ.

I vinkel till prästgården, intill landsvägen står en **tiondebod (Tensta 294:1)** med en förmodad medeltida källare. Överbyggnaden är uppförd i liggtimmer. På gavlarna mot väster och öster samt på den norra långsidan är huset brädfodrat med en rödfärgad locklistpanel medan timmerstommen är synlig på den södra långfasaden. På de panelade sidorna är timmerknutarna försedda med knutlådor. Byggnaden har ett tegelklätt sadeltak med takets åsstockar synliga i gavlarna. På 1930-talet inreddes boden som en "Brandstation" och man tog upp den södra långsidan där brandsprutan förvarades. En byggnad skall ha uppförts mittför, för plats för brandbilen, men finns inte kvar idag. Stationen lades ned år 1957.

Stenfundment, troligen till en våg i anslutning till
tiondeboden.

Intill tiondeboden och vid vägen ligger ett stort flat **stenblock (Tensta 293:1)**. Stenen är närmast kvadratisk med 1,5 meter i sida. I kanterna syns märken efter borrhål. Enligt uppgift från boende är stenen ett fundament för en våg när man skulle väga in till tiondet.

Av prästgårdens övriga byggnadsbestånd har flertalet tillkommit på 1900-talet. Ekonomibyggnaderna ligger något avskilt norr om huvudbyggnaden. En av dessa är idag delvis ombyggd till bostadshus. Ett par mindre nybyggda byggnader finns nybyggda byggnader finns intill prästgården, ett mindre hus intill ån och ett garage.

En av prästgårdens ekonomibyggnader, idag delvis ombyggd till bostadshus.

"Tenstabron" är en **stenvalvsbro (Tensta 130:1)** som förbinder de båda sidorna byggdes åren 1856-1860. Den har tre slagna rundbågiga stenvalv med räcken av stenpollare och järnrör. Både brofästena och bropelarna är ursprungligen i kallmurade och renoverades 1994 och förstärktes och cementinjekterades. Broläget finns med på den äldsta kartan från år 1768 över Tensta by. Stenvalvsbron räknas idag till en av länets mest skyddsvärda. Stenvalvsbron föregicks av en träbro. Från 1801 anges "*Vid Tensta kyrka...äro stor Träbro öfver ån*" enligt "*Vägvisare genom Uppsala Höfdingedöme*". Bron skall ha utgjorts av tre broar över de olika holmarna. Från och med den äldsta kartläggningen år 1768 och framåt har det alltid funnits en bro. Troligen har bron föregåtts av ett vad över holmarna.

Dagens bro, från västra sidan.

Stenvalvsbron
Tensta 130:1.

Vid ån registrerades en **kvarnplats (Tensta 502)**. Inom kulturmiljöområdet finns två trappstenar av halva kvarnstenar. Ön i ån kallas för "*kvarnholmen*" och forsarna omtalas i skriftliga belägg som "*kvarnforsarna*". Nedströms bron har ån flacka rasvinklar. Uppströms bron finns ställvis stödmurar av tuktad natursten. Två landtungor nedströms och en uppströms har delvis stödmurar av tuktad natursten. Och mittför bron på en holme finns möjligen rester efter ett kvarnhus.

Stödmurar av
tuktad sten utmed
den västra åfåran.

Möjligen rester
efter ett kvarnhus
mellan åfårorna.

Vid arkivstudier framkom att kvarnen har haft en medeltida föregångare. Brev från åren 1292-96 som gäller nyttjanderätten till Tensta fors ägdes då av lagmannen Birger Peterssons yngre bror (Finsta-ätten). Kvarnen kan följas framåt i tiden och 1419 och 1429 finns uppgifter om donationer till Uppsala kyrka (Rahmqvist, S, 1996).

Områdets kulturhistoriska värde

Kulturmiljöområdet har ett högt värde för kulturmiljön. Bebyggelsen på åns båda sidor, med prästgården på den ena sidan och delar av Tensta by på den andra sidan sammanknutet med stenvalvsbron ger en sammansatt och tydlig bild av området. Byggnaderna på ån västra sida har ett högt bevarandevärde, både vad gäller exteriören men även på grund av byggnadernas ålder som tidigare ingått i Tensta by. Samtliga hus präglas idag av den renovering som gjordes i början av 1900-talet då husen anpassades för den lantbrukshållsskola som kom att husera fram till 1960-talet. Speciellt huvudbyggnaden med sina snickerier har ett kulturhistoriskt värde. Stenvalvsbron och tiondeboden utgör värdefulla komponenter i miljön kring kyrkans västra infartsväg. Prästgården, som nyligen uppförts som en pastisch på den tidigare byggnaden från 1700-talet, är uppförd på samma tomt som det äldre huset. Till närmiljön hör kyrkan och Tensta hembygdsmuseum med en värdefull skolmiljö med en av Sveriges äldsta skolbyggnader i tegel från år 1754. Området är lätt tillgängligt.

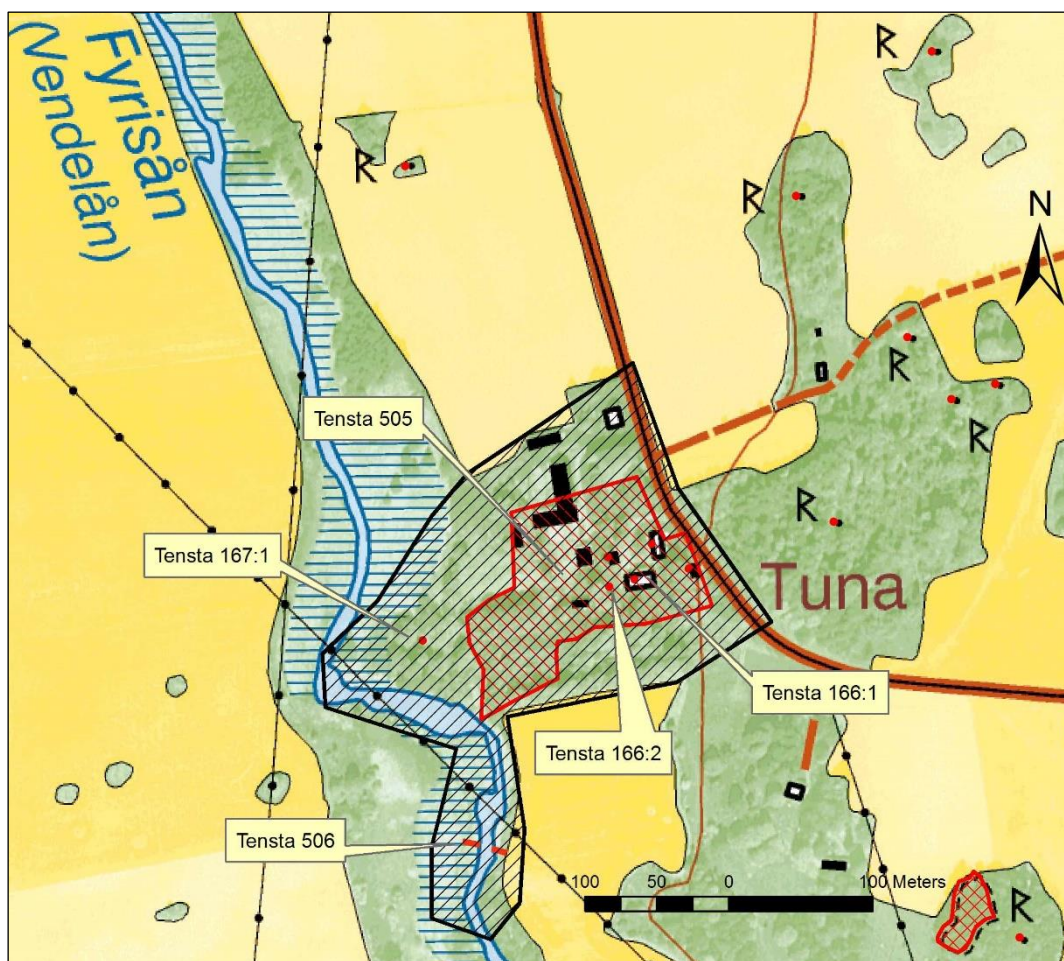
Hotbild/Kulturmiljöhänsyn

Dagens bro, läget för en äldre bro samt uppgift om det gamla kvarnläget, tillsammans med prästgårdens förmodligen mycket gamla bebyggelseläge gör att det både i och utmed åns kanter kan finnas dolda lämningar efter samtida aktiviteter. Nya byggnader i anslutning till ån bör undvikas samt övriga ingrepp i och intill ån kan skada dolda lämningar.

KULTURMILJÖ 9 – TUNA

Områdets kulturhistoriska värde

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Området ligger inom Riksintresseområdet C30. Områdets skydd omfattas delvis av KML. På åns östra sida ligger åns enda herrgårdsmiljö, Tuna gård med medeltida rötter, idag en kringbyggd gård med flera byggnader från 1700-talet, en medeltida torkria vid stranden samt lämningar efter en dammanläggning för en sågkvarn.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Tensta 166:1	Byggnad annan	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 166:2	Källa med tradition	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 167:1	Byggnad annan	Bevakningsobjekt
Tensta 505	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 506	Dammvall	Övrig kulturhistorisk lämning

Tuna gård ligger utmed åns östra sida, i kanten av en moränhöjd, omgiven av en granhäck och ädellövträd. Gården har en ålderdomlig karaktär med flera äldre byggnader och en medeltida torkria. Till gården har hört en sågkvarn nedströms ån. Över ån finns idag en gångbro.

Tuna utgör idag en mindre **herrgårdsanläggning (Tensta 166:1)**, med en samlad gårdsbebyggelse runt ett tun samt med äldre uthusbyggnader intill. Dagens ekonomibyggnader ligger avskilt från bostadshusen. Boningshuset är uppfört under 1770-talet och ombyggt på 1890-talet. Stommen är av liggande timmer och med gulmålad brädfasad. Fönstren foder och gavlar är grönmålade. Taket är valmat och tegelklätt. Flygeln i väster är en enkelstuga en f.d. bagarstuga, uppförd i liggande timmer, rödfärgad och med tegelklätt sadeltak. Den andra flygeln är en parstuga uppförd i timmer, brädfodrad, rödfärgad och med vita knutbrädor och fönsterfoder. Den har ett tegelklätt sadeltak. Båda är troligen från 1700-talet.

Överst manbyggnaden
från 1770-talet.

Till höger den västra
flygeln, en enkelstuga, f.d.
bagarstuga.

Nedan den östra flygeln,
en parstuga.

Tidigare utgjorde Tuna en by med flera gårdar (**Tensta 505**). En karta över Tuna från år 1760 visar att gården hade minst två kringbyggda gårdar, en på dagens plats och en gård närmre ån. Enligt karttexten så utgör H, Tuna rusthåll 1 mantal skatte och $\frac{1}{2}$ mantal frälse, medan y utgör frälsehemmanets gamla gårdstomt och m, gammal gårdstomt. På platsen för dagens ekonomibyggnader låg också flera byggnader. Rester efter äldre byggnader har inte kunnat återfinnas. Större delen av de gamla tomterna utgör idag park- och tomtmark. Äldsta skriftliga belägg för Tuna är från år 1316 "*Thomas in Tunum*".

Utsnitt ur 1760 års karta över Tuna.

Timrat utedass.

Vid sidan av manbyggnaden finns ett avträde, uppförd i liggande timmer, med toppigt plåtklätt tak och vita fönsterfoder. Tidigare var avträdet avskilt med en innervägg, ett dass för drängar och pigor och ett för herrskapsfolket (muntligt, dagens ägare).

Intill vägen, på högsta partiet ligger ett magasin, närmast kvadratisk i liggande timmer med spetsigt tak täckt av plåt. Magasinet är rödfärgad med svartmålade foder och dörrar. Mot öster och gårdstunet är en inbyggd jordkällare. Byggnaden har en starkt miljöskapande effekt, troligen även den från 1700-talet (Sveriges Bebyggelse, IV).

Magasinsbyggnad
troligen från 1700-
talet.

Öster om gården står ett annat magasin/visthusbod uppfört i 1 ½ plan med överfalsad övervåning. Byggnaden har ett brutet plåtklätt tak, svartmålade dörrar och vita fönsterfoder. Byggnadens ålder är oklar.

Magasin/visthusbod.

Dagens ekonomibyggnader ligger avskilt från bostadshusen. Samtliga är uppförda på 1900-talet. Alla är rödmålade och en del av det ena uthuset har en murad underdel. Två uthus har plåttak och en har ett tegelklätt tak.

Dagens ekonomibyggnader uppförda under 1900-talet.

Till vänster: den gamla offerkällan. Foto Tensta Hembygdsförening.

Intill manbyggnaden fanns en **källa (Tensta 166:2)** som enligt uppgift skulle vara en offerkälla. Källan har haft sitt utflöde mot väster. Idag är källan omgrävd och gjord till en damm, då den enligt ägaren torkat ut.

På en mindre höjd vid ån ligger en gammal **torkria (Tensta 167:1)**. Torkrian var från början än sädestork men kommer senare att användas som brygghus (Sveriges bebyggelse IV). Rian är uppförd i tegel som är rappad och har ett plåtklätt sadeltak. Byggnaden har två tegelvalv, med öppning i ena gaveln samt en dörr på långsidan. Källaren skall enligt uppgift vara medeltida och har ett högt kulturhistorisk värde.

Torkrian exteriört samt de inre stenvälven.

Nedströms ån har tidigare funnits en **sågkvarn (Tensta 506)**. Lämningar efter kvarnen finns i form av en dammvall, på vardera sidan om ån. Möjligen kan man ana sig till resterna efter ett såghus på åns västra sida. Uppströms syns en igenväxande kvarndamm. Sågen finns utsatt på en karta från år 1867 (SGU:s karta).

Utsnitt ur 1867 års jord- och bergartskarta.
©Sveriges Geologiska Undersökningar

Rester efter dammvallen.

Dammen uppströms dammvallen med gångbron skymtande i bakgrunden.

Områdets kulturhistoriska värde

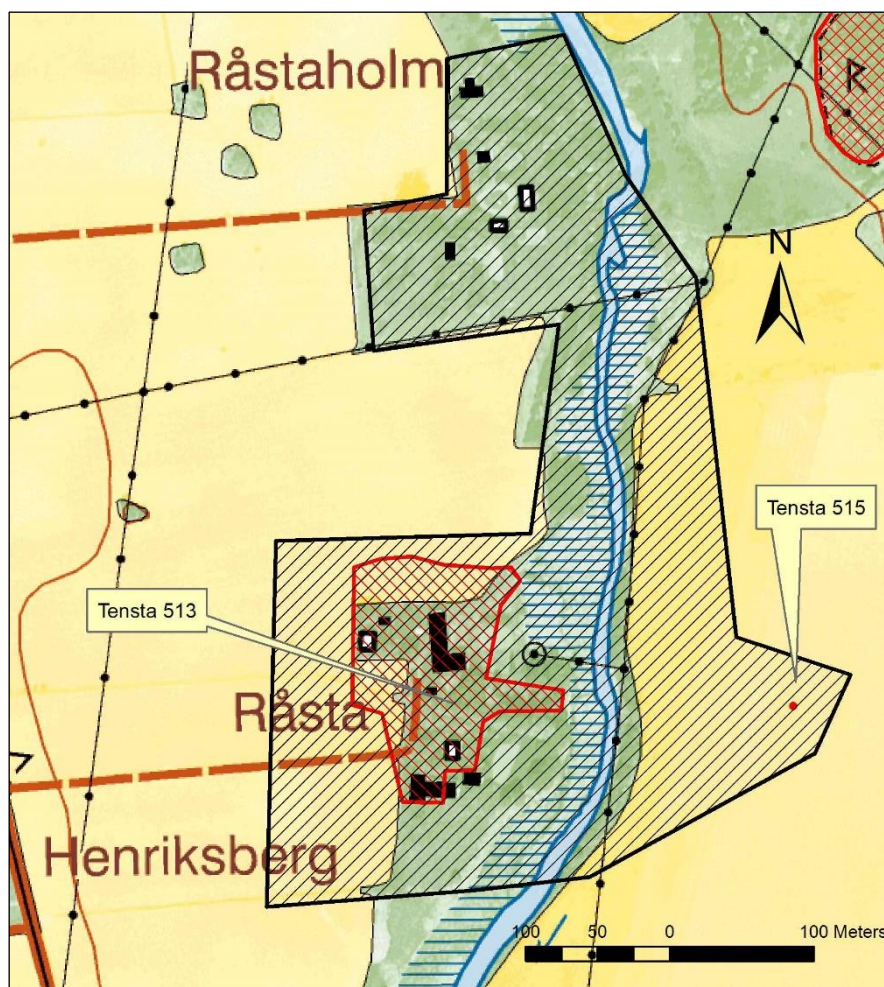
Kulturmiljöområdet har ett högt värde för kulturmiljön. Tuna utgör den enda herrgårdsanläggningen utmed ån med en samlad gårdsbebyggelse från 1700-talet samt unika timrade magasin och ett avträde. Magasinsbyggnaden intill landsvägen har med sitt monumentala läge en starkt miljöskapande effekt. Likaså avträdet och torkrian har ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Tuna gård är byggnadsminnesvärd. Dagens ekonomibyggnader som är uppförda under 1900-talet ligger väl avskilda från den äldre bebyggelsen. Till miljön hör en sågplats och en f.d. offerkälla. Den historiska berättelsen är tydlig och upplevelsevärdet stort. Området är lätt tillgängligt.

Hotbild/Kulturmiljöhänsyn

Särskild hänsyn bör tas till den unika herrgårdsanläggningens byggnader, inklusive torkrian. I anslutning till ån och vid sågplatsen finns sannolikt flera rester från sågen som inte syntes i den höga vegetationen. Andra lämningar som är samtida med Tuna gård kan återfinnas i anslutning till ån.

KULTURMILJÖ 10 – RÅSTA

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Området ligger inom Riksintresseområdet C30. På åns östra sida ligger byn Råsta och den utskiftade gården Råstaholm och på dess östra sida finns en uppgift om undersökta gravar.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Tensta 513	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 515	Gravar	Uppgift om

Vid kulturmiljöområdet vidgar sig den öppna marken på båda sidor om Vendelån till ett mindre slättområde. Området är omgivet av åkermark. Ån har ställvis relativt brant släntsidor. Dagens bebyggelse ligger utmed åns västra sida och på den östra f.d. gravar.

Inom kulturmiljöområdet ligger två bebyggelseenheter Råsta och Råstaholm. Inom Råsta finns två gårdar. Den södra gården, som anses ligga på den ursprungliga bytomten, ligger på ett flackt parti alldeles intill ån. På gården finns ett boningshus, samt en mindre och ett större uthus. Boningshuset är uppfört i timmer i två våningar från 1800-talets första hälft, med korsplan och faluröd locklistpanel samt ett tegelklätt sadeltak. Huset är exteriört nyrenoverat. Det mindre uthuset är ett magasin/bryggeri och uppfört mellan 1890-1920-talen. Den har en stående rödmålad träpanel, med två svartmålade dubbeldörrar och en gulmålad profilerad dubbeldörr samt ett rött plåtklätt sadeltak. Den större ekonomibyggnaden utgör en vinkelbyggd lada och djurstall och är uppförda mellan 1920-1940-talen. Den södra vinkeln har murad vånings i betong samt med en överbyggnad av rödmålad stående brädor liksom resterande delar av byggnaden.

Ovan: en översikt med samtliga byggnader.

Till vänster:
magasin/bryggeri.

Nedan: detalj av dörr till
magasin/bryggeri.

Den norra gården har ett mer uppdraget läge från ån, med ekonomibyggnaden lagd mot ån och ett boningshus och bod väster och högre upp mot åkermarken. Boningshuset är uppfört i timmer i 1 ½ plan med korsplan med träfodrad rödmålad fasad och med tegelklätt sadeltak. Enligt byggnadsinventeringen är den uppförd mellan åren 1800-1840. I vinkel till den står en bod uppförd i liggande rödmålad timmer i 1 ½ plan med överkragad övervåning. Den anges vid den Kulturhistoriska byggnads inventering som en matbod/magasin och uppförd mellan åren 1800-1860. Den skall tidigare ha legat mitt över gårdsplanen men skall ha flyttats år 1948. Idag utgör den ett bostadshus.

Överst manbvaanaden och under matboden/magasinet.

Den långa ekonomibyggnaden är sammanbyggd med lada och vagnslider och magasin samt med en mindre vinkel mot väster med ett tegelklätt sadeltak. Ekonomibyggnaderna ska vara uppförda åren 1936-38.

Ekonomibyggnaderna till Råstas norra gård.

Råsta (Tensta 513) finns omnämnd i skriftliga belägg första gången år 1355 då "olaus et johannes j Rodsta" finns nämnd. Byns namnform med ändelsen -sta pekar på att byn har förhistoriska rötter.

Kartdokumentationen över Råsta är knapphändig. Först från år 1842 finns en bevarad karta över själva byn. Kartan visar en kringbyggd gård i söder samt i norr troligen ett boningshus och minst tre längre uthusbyggnader.

Delar av Råstas ängsmarker redovisas på en karta från år 1738. Delar av det området är det som senare kommer att heta Råstaholm, som utskiftades från Råsta vid laga skiftet.

Utsnitt från 1842 års kart över Råsta. ©Lantmäteriet

Råstaholm i områdets norra del utgör idag en egen fastighet och utgjorde tidigare en utflyttad gård från Råsta efter laga skifte år 1842. På tomten finns en gårdsbildning runt en grusplan med ett större och ett mindre boningshus. I tomtens norra del, något avskilt ligger en äldre byggnad och en jordkällare. I hagen väster om gårdsbildningen finns ett mindre uthus. Vid byggnadsinventeringen som gjordes 1978 av Upplandsmuseet anges att Råstaholm anlades med pampiga byggnader och en engelsk park. Vid inventeringen fanns nio byggnader beskrivna, av dessa finns fyra kvar idag, resten är rivna.

Den stora manbyggnaden är en träbyggnad i 1 ½ plan och enligt byggnadsinventeringen är den uppförd 1927, på samma plats som det förra som brann ner år 1917. Byggnaden har en sexdelad plan och hade tidigare en vitrappad fasad. Idag är byggnaden nyrenoverad och har en grå träfasad med vita fönsterfoder. Taket är brutet med två takfönster och ett brutet tak med betongpannor. Huset finns med på Häradskartan från åren 1859-63.

Manbyggnaden, uppfört år 1927.

Flygelbyggnaden från 1800-1850.

Det mindre bostadshuset är uppförd i timmer med täckta timmerknotar, och med vitmålad slät stående träpanel. Fönster och dörr är målade med röd färg och med gråa foder. Sadeltaket är klätt med tvåkupigt tegel. Huset anges enligt byggnadsinventeringen vara uppfört mellan 1800-1850 men finns inte med på 1846 års karta över Råsta. Byggnaden kom att inredas som bostad och matbod efter det att manbyggnaden brunnit och det nya bostadshuset uppförts.

Utsnitt ur Häradsekonomska kartan från år 1859-63 (Tensta). ©Lantmäteriet

Utsnitt ur Råstas kronoutjordar från år 1738, vilket visar läget för Råstaholm, innanför öarna i ån. På platsen anges dock en husgrund. ©Lantmäteriet

Bostadshuset/brygghuset.

Inom Råstaholms norra del ligger avsesides en byggnad uppförd i 1 ½ plan. Vid byggnadsinventeringen 1978 var byggnaden helt i förfall. Idag är den renoverad. Halva byggnaden är uppförd i timmer och andra halvan har en putsad fasad. Byggnaden ska först ha varit en enkelstuga i timmer som byggts på med tegel på bredden med

bostadsrum och på längden med ett brygghus. ha tillkommit i slutet av 1800-talet. Den ska först ha använts som en statarbostad och sedan som en arrendebostad fram till 1960-talet. Byggnaden har intressanta fönstersnickerier runt sexrutade fönster samt ovanför dörren ett små spröjsat fönster. Husets sadeltak är klätt med tegel.

Intill huset och öster om finns en jordkällare uppförd i tuktad sten och med jordtak. Jordkällaren anses vara uppförd mellan 1870-1900 troligen samtida som bostadshuset/bryggghuset.

Jordkällaren intill bostadshuset/bryggghuset.

Flera av ekonomibyggnaderna till Råstaholm låg tidigare i hagmarken, väster om boningshusen. Huset fanns kvar vid byggnadsinventeringen 1978 men skulle rivas. Det utgjordes av en ladugård och en loge/lider som uppförts på 1840-talet. Idag finns en mindre byggnad kvar som idag används som fårhus. Möjligen revs inte det ena huset eller är det en del av den gamla ladan. Huset har en timmerstomme på en stengrundgrund samt med den nedre delen träfodrad med synliga knutar. Byggnaden har ett par mycket små fönster med vida foder och ett sadeltak klätt med tvåkupigt tegel. Huset har en ålderdomlig karaktär.

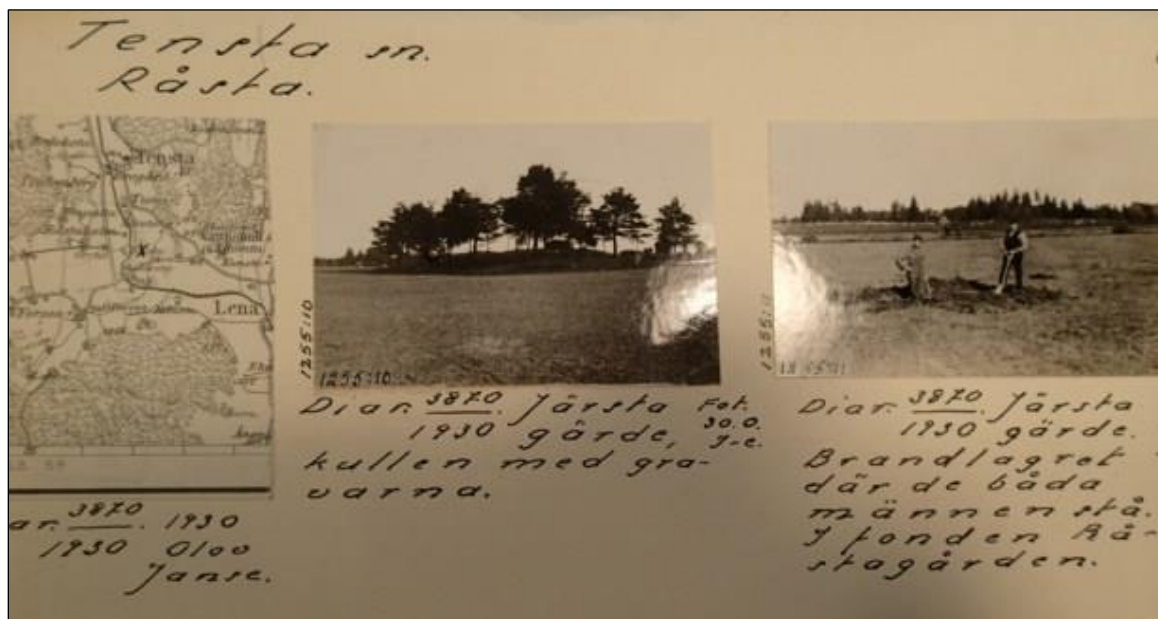

Det enda kvarvarande uthuset. Idag fårhus.

Mellan det stora boningshuset och byggnaden i den norra delen är en närmast kvadratisk husgrund som finns utmärkt på dagens fastighetskarta som ett uthus. Byggnaden finns inte markerad på det äldre kartunderlaget.

Mellan Råstaholm och Råsta, utanför kulturmiljöområdet, har man under 2000-talet flyttat hit äldre timmerbyggnader som bostadshus. De syns på fotot bakom boden på Råsta, sid 75.

Mitt för Råsta, på åns östra sida undersökte man på 1930-talet förhistoriska **gravar (Tensta 515)**. Dessa kan ha utgjort en del av Råsta bygravfält. Uppgifterna är knapphändiga, men enligt arkivmaterial i ATA skall de ha legat på en kulle och gravskicket var brandlager.

Områdets kulturhistoriska värde

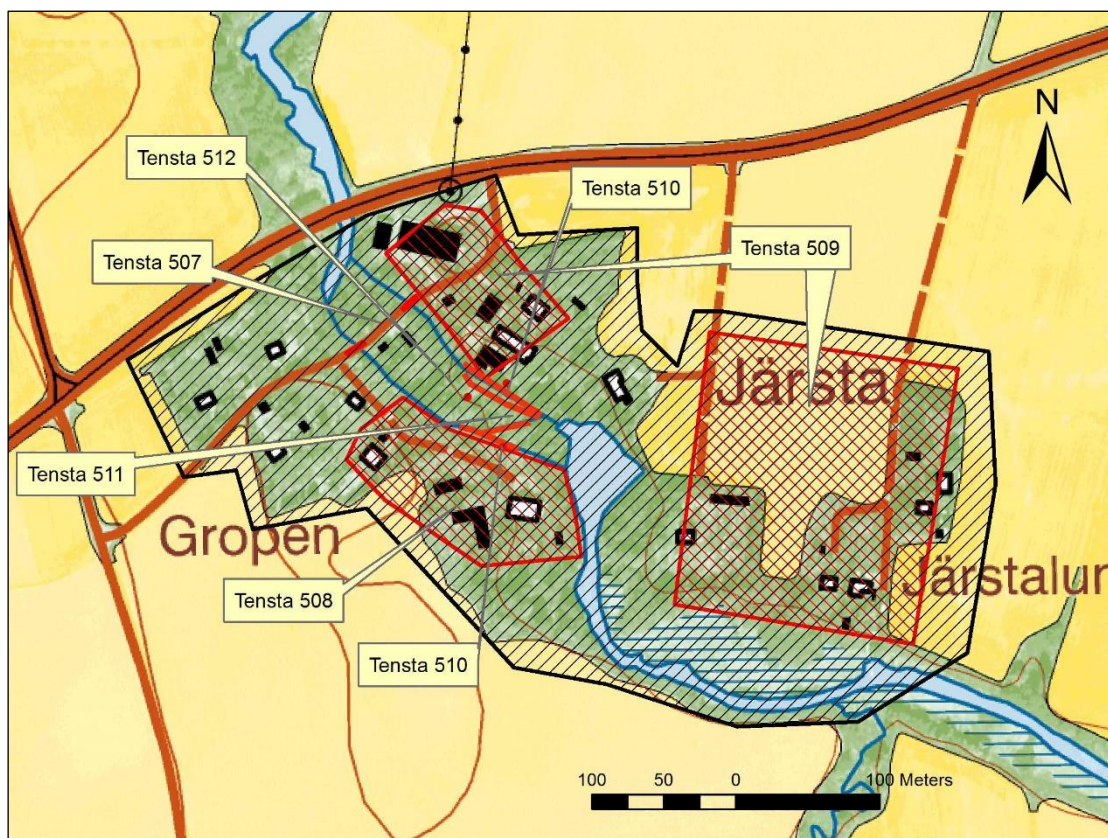
Kulturmiljöområdet har ett högt värde för kulturmiljön. Råsta bytomt, med två gårdsenheter med bevarade byggnader från 1800-talet, där speciellt den södra gården intill ån utgör en välbevarad sammanhållen gårdsmiljö. Läget visar också på det för området typiska äldre gårdslägena anlagda direkt vid ån. I områdets norra del ligger Råstaholm, en gång en utskiftad gård från Råsta med en ståndsmässig manbyggnad. Många av gårdens äldre byggnader är rivna men kvar finns ett bostadshus/bryggeri från slutet av 1800-talet som nyligen renoverats samt en flygelbyggnad från 1800-talets mitt. De undersökta gravarna tvärs över ån kan ha tillhört Råsta, som med sin –sta ändelse visar att byn har förhistoriska rötter.

Hotbild/Kulturmiljöhänsyn

Miljön med Råstas samlade äldre och bevarade gårdsbebyggelse intill ån är viktig att behålla. I anslutning till ån kan finnas lämningar som inte är synlig idag och som hört samman med gårdarnas aktiviteter.

KULTURMILJÖ 11 – JÄRSTA/GROPEN

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett mycket högt värde för kulturmiljön. Området ligger inom Riksintresseområdet C30. Inom området finns en värdefull industrimiljö med kvarn, såg och bryggeri från 1800-talet. Kvarn på platsen finns omnämnad redan under medeltid. Till industrimiljön hör en stenvalvsbro över Fyrisåns, byggd under 1860-talet. Inom området ligger byn Järsta och gården Gropen.

Id i Forsök	Lämningsstyp	Antikvarisk bedömning
Tensta 507	Broar	Bevakningsobjekt
Tensta 508	Bytomt Gropen	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 509	Bytomt Järsta	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 510	Kvarn	Bevakningsobjekt
Tensta 511	Dike/ränna	Bevakningsobjekt
Tensta 512	Träindustri	Uppgift om

Kulturmiljöområdet har ett vackert läge intill Vendelån. Bebyggelsen ligger koncentrerat utmed ån omgiven av ett öppet odlingslandskap. Vendelån slingrar sig genom området från norr och rinner nedströms nordöst genom slättlandskapet. Genom området passerar ån i två fåror vilket bildar en ö i mitten. Norr om området går dagens landsväg vars föregångare passerar ån inom området via stenvalvsbroar. På åns västra sida är en mindre moränhöjd medan området öster om ån är något flackare, sluttande mot ån. På vardera sidan om ån ligger gården Gropen och Järsta by samt vid ån industrilämningar.

Inom kulturmiljöområdet finns idag ett 10-tal olika fastigheter vilka styckats av under årens lopp från byarna Järsta, Råsta och Hånsta. Tre olika områden kan urskiljas vilka beskrivs nedan var för sig (1-3); Järsta på åns östra sida, Gropenområdet på dess västra sida, och industrilämningarna utmed ån med stenvalsbron samt ett fiskhus. Gårdarna Gropen och Järsta slogs samman på 1880-talet i samband med ett giftermål.

Karta från Hitta.se med dagens fastighetsgränser samt beskrivna områden.

Område 1 - Järsta

Dagens Järsta utgörs av fem bebyggda fastigheter varav tre ligger i den södra delen (inklusive Järstalund) och två i den norra.

Den första kartan över **Järsta by (Tensta 509)** är från år 1696. Den visar redan då att gårdstomterna låg skilda åt. I byn fanns sju gårdar, varav fem (en obebyggd) låg i den östra delen, nedströms ån och två gårdar utmed ån norr om. En av dessa står som boställe åt Länsmannen då Järsta by anges som tingsställe under 1700-talet. Den andra gården kan ha utgjort en kvarngård då det vid ån låg en kvarn som hörde till gården.. Äldsta skriftliga belägg för Järsta enligt ortnamnsarkivet är från år 1321 "*de molidinis in jernpsta parochina tensta*".

Karta över Järsta
från 1696.

©Lantmäteriet

Lagaskifteskarta
över Järsta från år
1840.

©Lantmäteriet

Dagens bebyggelse inom den norra delen av Järsta utgörs av en manbyggnad samt ett par större ekonomibyggnader och en villa. Som bostadshus används även en del av ett f.d. bryggeriet. Bostadshuset uppfördes mellan åren 1860-80, i 1 ½ våning med en sexdelad plan och skall ha utgjort manbyggnaden på Järsta kvarngård. Efter 1880-talet inreddes den som arbetarbostad, men kom senare att återställas som enfamiljsbostad. Söder om bostadshuset ligger bryggeriet och ett magasin. Norr om infartsvägen ligger ekonomibyggnader samt en jordkällare. Den största är en lada som är uppförd år 1918 och intill denna ett par yngre byggnader bl.a. en maskinhall från 1970-talet. Framför ladan finns en äldre jordkällare kvar från mitten av 1800-talet som troligen hört samman med gårdarna i Järsta. Öster om manbyggnaden på en egen fastighet finns en villa, sannolikt från mitten av 1950-talet.

Ladan med jordkällare framför intill den äldre landsvägen.

Dagens bebyggelse inom den östra delen av Järsta utgörs av tre fastigheter ner mot ån samt en fastighet, Järstalund (tidigare Järsta) utmed infartsvägen till de andra gårdarna. Bebyggelsen mot ån ligger på Järstas bys gårdstomter från 1600-talets karta.

Järstalund har idag två bostadshus. På den norra tomten är en manbyggnad, en bodlänga och en jordkällare. Mangårdsbyggnaden är uppförd någon gång mellan 1830-50, med en timmerstomme klädd med faluröd locklistpanel, tegelklätt tak. Huset har en korsplan. Bodlängan uppfördes mellan 1910-1940-talen och jordkällaren är från 1800-talet andra hälft. Under 2011 påbörjades en renovering av husen då Upplandsmuseet var delaktiga i åtgärdsförslag.

Bostadshus på Järstalund.

På tomten söder om är ett bostadshus och ett mindre uthus/garage. Bostadshuset har en timmerstomme uppfört år 1913. Byggnaden har senare tilläggsisolerats från utsidan.

Den sydligaste av de tre fastigheterna vid ån har ett bostadshus samt en tvättstuga/bastu. Bostaden är enligt byggnadsinventeringen 1978 uppförd på 1840-talet medan boende angav 1700-talet men idag kraftigt till- och ombyggd. Huset har varit en parstuga och är uppförd i timmer och har två skorstenar. Huset är klätt med stående rödmålad panel. Tvättstugan mot ån är uppförd mellan 1940-60.

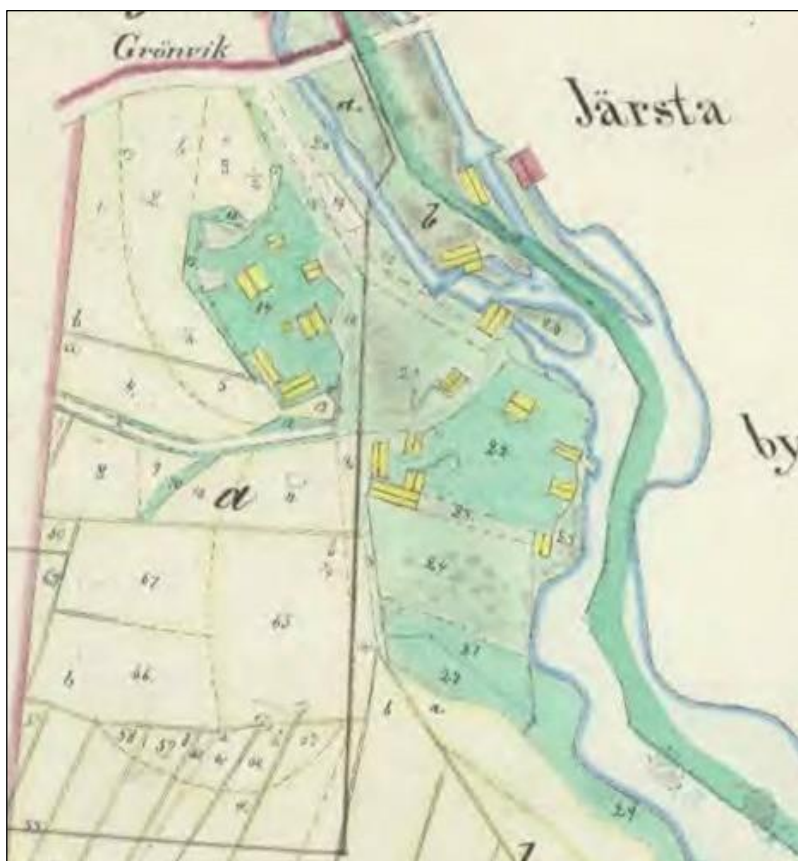

Bostadshus, f.d. parstuga nå Järsta sydligaste tomt samt nårdens bastu/tvättstugan vid ån.

På gårdstomten intill är ett bostadshus som är uppfört på 1930-talet. Den har en stomme av stående timmer med en rödmålad träpanel.

Den västligaste tomten är bebyggd med ett bostadshus och en bodlänga. Bostadshuset är sannolikt uppfört i mitten av 1900-talet. Bodlängan har en äldre karaktär och stommen utgörs både av timmer samt en regelkonstruktion.

Laga skifteskarta
över gården
Gropen år 1860.

©Lantmäteriet

Manbyggnaden är uppförd på 1870-talet, vitmålad med vacker panelarkitektur och bevarar helt den tidens karaktär. Fönstersnickerierna är gråmålade. Byggnaden är uppförd i 1 ½ plan med frontespis. Taket tegelklätt. På själva gårdstomten finns ytterligare en lada, en mangelbod, ett sädesmagasin. Utanför tomten finns en tvättstuga och en sädestork. Flertalet av husen är uppförda i slutet av 1800-talet. Mangelboden anges vara från 1840-talet, med en mangel på övervåningen. En av bodarna har en vällinglocka. Tv-serien Madicken spelades in på gården på 1970-talet.

Manbyggnaden "Madickenhuset" från 1880-talet. Foto från Sveriges radio.

Ovan mangelboden från
1840-talet på tomten.

Sädestork i förfall från 1940-
talet utanför tomten.

Åttkantig tvättstuga utanför
tomten och nära ån.

Norr om Gropen ligger minst fem avstyckade fastigheter från bl.a. Gropen, Järsta och Råsta.. De är bebyggda med varadera boningshuset och mindre uthus/garage. Tre av dessa ligger söder om den gamla landsvägen och två norr om. En av de som ligger söder om landsvägen och strax ovanför ån är en gul trävilla, uppförd i 1 ½ plan med brutet tak och veranda. Huset är uppfört 1933 åt bryggaren på bryggeriet. Som entrétrappa finns en järnplatta med inskription med ett årtal från 1800-talet. Oklart om den skulle kunna ha utgjort någon del i industribyggnaderna.

Den norra villan
inom område 2,
intill ån.

Vid entrén ligger
en järnplatta.

Av de övriga bostadshusen kan ett par vara uppförda i mitten av 1800-talet. En av dessa Grönvik anges ha varit en parstuga från mitten av 1800-talet, kraftigt ombyggd. Huset skall ha varit en backstuga åt byn Råsta. Flera av husen är både till- och ombyggda.

Grönvik, från
början en
backstuga från
1800-talets mitt.

Område 3 – Industrilämningar

Inom området finns ett kvarnhus, ett bryggeri, plats för kvarn och såg, en smedja, en fiskestuga samt stensatta rännor och stenvälsbroar.

Enligt uppgift skall det redan 1280 ha funnits en kvarn vid Järsta som ägdes av Birger Petersson (Finstaätten). Under medeltiden skall det ha funnits tre kvarnar och ett kopparslageri. På 1700-talet fanns två gårdar med varsin kvarn, en på vardera sidan om ån. I slutet av 1800-talet byggdes ett sågverk och hyvleri. Ett flertal gårdar inköptes för att få timmer till sågen. I slutet av 1800-talet tillkom ett bryggeri, först för öl och senare för läsk och svagdricka.

Bryggeriet uppfördes 1898 och där tillverkades läsk och öl. Verksamheten lades ned 1957. Därefter kom huset att delvis inredas som bostad. Byggnaden är en tvåvåningsbyggnad uppfört i röd-gult tegel. Taket är idag klätt med röd plåt men hade tidigare ett grönt tegeltak. I anslutning till bryggeriet finns ett magasin i två våningar som är uppfört på 1890-talet. Bryggeriet blev så småningom uppköpt på 1950-talet.

Bryggeriet, varav den borte delen har byggts om till en bostad.

I anslutning till ån har det legat flera mjölkvarnar. På ån som här bildar en ö ligger en smedja och en fiskestuga och tidigare låg här även en sågkvarn. Dagens **kvarnhus** ligger på åns östra sida (Järstakvarnen). Kvarnen antas vara uppförd i början av 1800-talet och har byggts till och om fram till 1900-talets mitt. Den senaste åtgärden var en spannmålstork som sattes in 1955. Byggnaden är uppförd på en grund av tuktade stenar, samt ovanpå en vånings med gult tegel och med en överbyggnad av trä. På 1636 års karta över gården Gropen finns en kvarn markerad på ungefär samma ställe som dagens kvarnhus. Möjligen har 1600-talets kvarn legat något norr om dagens kvarnhus. Nedströms kvarnhuset finns två **stensatta rännor** av tuktade stenar (**Tensta 511**). På samma karta från 1636 finns även en **kvarn** markerad mittför Järstakvarnen, på Gropensidan (**Tensta 510**). Denna kvarn revs i samband med att gårdarnas slogs samman i slutet på 1800-talet. Inga tydliga spår efter kvarnhuset gick att se i terrängen, men stensatta rännor (**Tensta 511**) samt ett slaget stenväls.

Kvarnplatsen har varit viktig sedan medeltid. I Birger Peterssons testamente (Finsta-ätten) år 1321 ingick kvarnar som låg i byn Järsta. De var de mest betydande forsarna i hela Vendelån. Från 1486 ".nämns "..ok halfft jerstad qwern" (SOFI).

Kvarnhuset, delar av kvarnens maskineri samt de stensatta rännorna nedströms kvarnhuset.

Rännorna nedströms f.d. Gropenkvaren.

På 1860-talet tillkom en **sågkvarn (Tensta 512)** emellan dessa mjölkvarnar och på 1900-talet anlades en **fiskestuga** och en **fiskodling** intill sågen. På platsen finns fundament med tuktade stenar, järn- och betongkonstruktioner.

Tuktade stenfundament, järn- och betongkonstruktioner

Flera försök med att sätta ut yngel i en av fårorna har gjorts på senare tid. En fisktrappa finns också med i planeringen.

Till höger fiskestugan och nedan del av f.d. fiskodling.

På Kvarnön finns tre byggnader, ett garage en mindre bod samt en smedja. **Smedjan** är uppförd i timmer mellan åren 1870-90. Byggnaden står på en tuktad stengrund och har ett plåttäckt tak. Inredningen i smedjan finns ännu kvar.

Smedjan på kvarnön.

Stenvalvsbroarna (Tensta 507) förbinder de båda sidorna och går tvärs över kvarnön. Broarna hör samman med den äldre landsvägen och uppfördes på 1860-talet. De är ca 15 meter långa med ett avstånd av ca 40 meter emellan. Båda har varsitt stenslaget valv ca tre meter breda. Broarna är uppbyggda av tuktad natursten, varav något mindre stenar i valven. Viss reparation har gjorts med cement. Utmed kanterna står stenpollare, med kvadratisk tvärsnitt och däremellan går två parallella järnrör. Vägen som utgjort den gamla landsvägen utgör idag en lokalväg. På samma plats har äldre broar funnits. Vägen och broarna finns karterade första gången på Järsta-Tunas karta år 1760.

En av stenvalvsbron över Vendelån vid Järsta.

Områdets kulturhistoriska värde

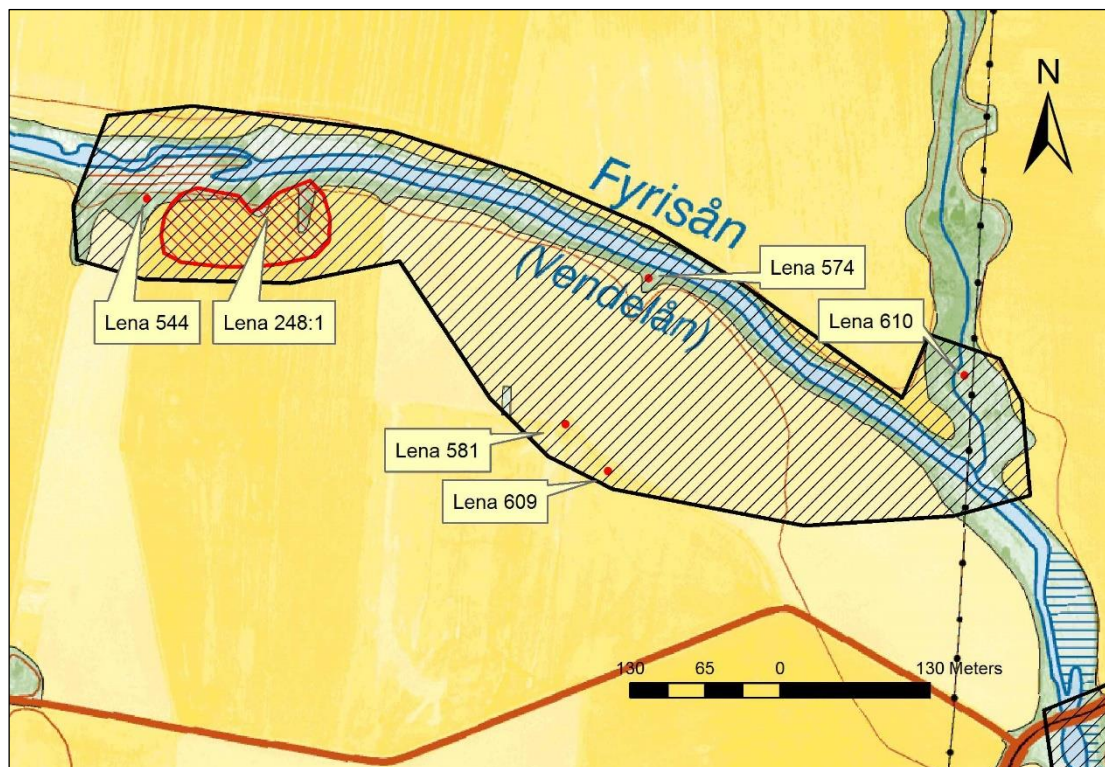
Kulturmiljöområdet har ett mycket högt värde för kulturmiljön. Miljön har en tydlig och avläsbar historia med många beståndsdelar. Området omnämns i kommunens kulturmiljöprogram som en värdefull industrimiljö med kvarn, såg och bryggeri från 1800-talet samt stenvalvsbron från 1860-talet. Forsens betydelse kan även avläsas av de ägoförhållande som fanns under medeltid, vilket därefter följdes av den industrimiljö som växte fram på platsen med Järsta by som grund. Området utgör en oas i odlingslandskapet.

Hotbild/Kulturmiljöhänsyn

Av industribyggnaderna så står kvarnhuset idag oanvänt. Delar av bryggeriet har byggts om till bostadshus, medan andra halvan står oanvänd. Risk för att rännorna faller ner utan någon form av renovering finns. Ett hot finns bl. a för dessa och äldre lämningarna i anslutning till ån om en ny fisktrappa eller annan fiskeanordning anläggs. Viktigt att kulturmiljön hålls samman och bevaras.

KULTURMILJÖ 12 – GYMNINGE

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett värde för kulturmiljön. Området ligger inom Riksintresseområdet C30. På åns södra sida finns uppgifter om en by samt fyra gränsmärken. Norr om ån, vid ett mindre tillflöde finns en uppgift om en bro.

Id i Forsök	Lämningsstyp	Antikvarisk bedömning
Lena 248:1	Bytomt	Uppgift om
Lena 544	Gränsmärke	Uppgift om
Lena 574	Gränsmärke	Uppgift om
Lena 581	Gränsmärke	Uppgift om
Lena 609	Gränsmärke	Uppgift om
Lena 610	Bro	Uppgift om

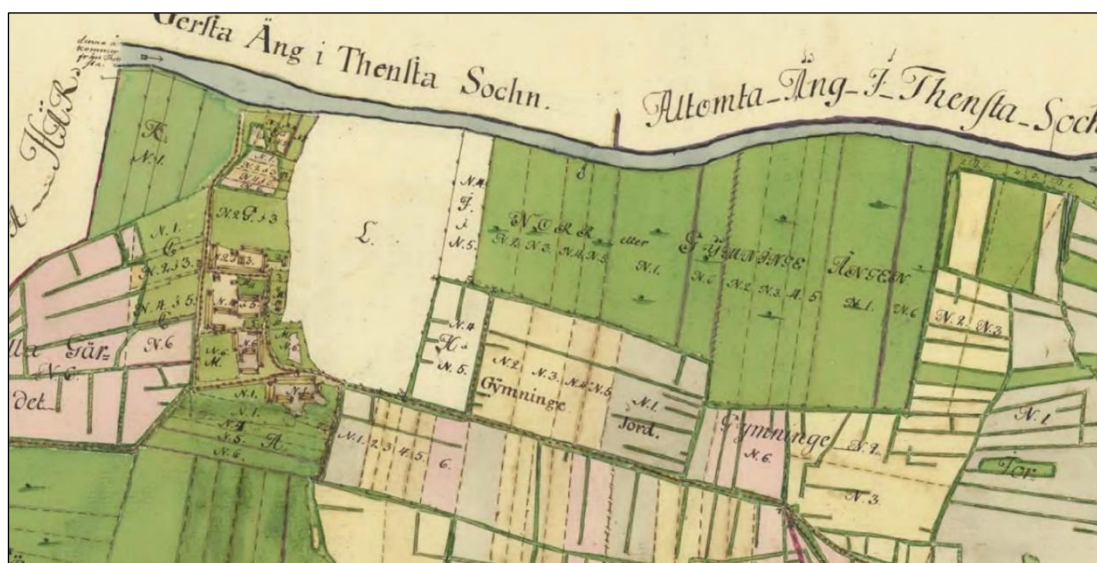
Kulturmiljöområdet ligger inom det öppna slättland som här omger Vendelåns bägge sidor. Ån rinner i en öst-västlig riktning för att nedströms gå samman med Fyrisån.

Inom kulturmiljöområdet finns en uppgift om en försvunnen by. Enligt orsbefolkningen har platsen pekats ut som den sedan länge försvunna byn **Gymninge (Lena 248:1)**. Byn skall ha legat intill ån och större delen av området utgör idag åslänt och åkermark. På platsen påträffades en stensamling mellan åker och åslänt med bl. a. tegelstenar. Marken ligger inom Hånstas ägor, men har tidigare utgjort en utmark åt prästgården Lenaberg.

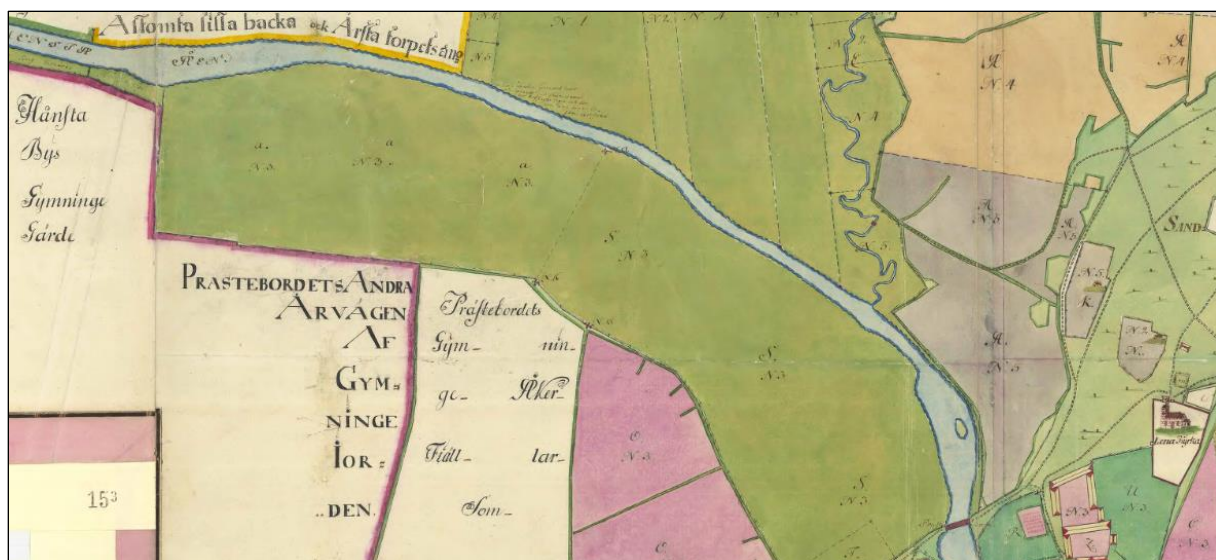

Överst en översikt över byläget från nordväst. Till vänster stensamlingen på tomten med inslag av delar från tegelstenar.

På en karta över Hånsta by från 1764 finns åker- och ängsgårdarna märkta med *Gymninge äng* och *Gymninge jord* samt på prästgården *Lenabergs karta* från år 1759 anges *Gymninge gårde* och *Gymninges jord*.

Utsnitt av 1764 års karta över byn Hånsta. ©Lantmäteriet.

Ovan: utsnitt av 1759-60 års karta över prästgården Lenaberg och Gymningejorden.
©Lantmäteriet.

Byn Gymninge har inte kunnat påträffas i något annat arkivmaterial än i kartorna. Den äldsta kartan från år 1714 över prästgården Lenaberg anger att byn inte längre fanns och att marken tillhörde prästgården. Byns namnform, Gymninge med slutändelsen -inge, tillkom under järnåldern och man kan förmoda att byn fortfarande levde kvar under historisk tid, då åker- och ängsgården har byns namn in på 1700-talet. Ett samtida gravfält för byn bör sökas i närområdet, vilket med stor sannolikhet har odlats bort

Tre **gränsmärken (Lena 581, 609, 574)** är gränsmarkeringar från uppgifter från en karta över byn Lenaberg från åren 1759-60 och **gränsmärke (Lena 544)** finns angett på Hånskas karta från år 1760.

Uppgift om en **bro (Lena 610)** finns markerad på Lenabergs karta från åren 1759-60 över Kunstabäcken som rinner norrifrån ned mot Vendelån. Inga spår efter någon bro finns kvar idag.

Områdets kulturhistoriska värde

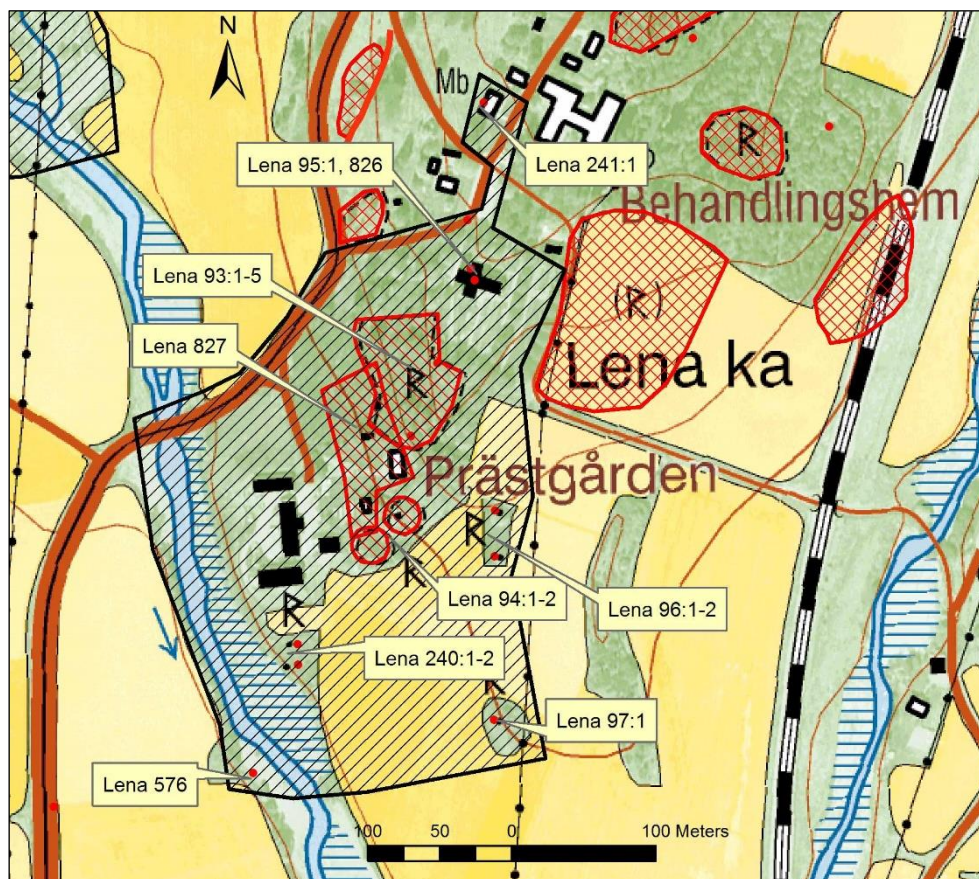
Kulturmiljöområdet har ett värde för kulturmiljön. Placeringen av gårdsläget stärker den tes som framkommit i samband med de andra kulturmiljöhistoriska inventeringar intill åar i länet att gårdar och byar, liksom gravar från järnåldern har legat i nära anslutning till ån.

Hotbild/Kulturmiljöhänsyn

Den hotbild som finns är att det sannolikt kan finnas rester av gården i åkermarken och i åns slänter som idag försvinner mer och mer i o m jordbruket. Sannolikt har även ett samtida gravfält funnits i närområdet då gårdens namnform med efterleden -inge pekar på en förhistorisk tillkomstid.

KULTURMILJÖ 13 – LENA PRÄSTGÅRD

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett mycket högt värde för kulturmiljön. Området ligger inom Riksintresseområdet C30. Områdets skydd omfattas av KML. Inom området finns sockencentra med kyrka och prästgård samt ett stort antal förhistoriska gravar och runstenar.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Lena 93:1	Gravfält	Fornlämning
Lena 93:2-3	Runristningar	Fornlämning
Lena 93:4	Runristning	Bevakningsobjekt
Lena 93:5	Hällristning	Fornlämning
Lena 94:1	Hög	Fornlämning
Lena 94:2	Stensättning	Fornlämning
Lena 95:1	Runristning	Fornlämning
Lena 96:1-2	Högar	Fornlämning
Lena 97:1	Hög	Fornlämning
Lena 241:1	Statligt byggnadsminne	Övrig kulturhistorisk lämning
Lena 576	Gränsmärke	Uppgift om
Lena 826	Kyrka /kapell	Bevakningsobjekt
Lena 827	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning

Kulturmiljöområdet ligger på den södra udden av Vattholmaåsen som avgränsas av Vendelån i väster och av Fyrisån i öster vars flöden går samman strax söder om kulturmiljöområdet. Inom områdets östra del passerar landsvägen och bron över Vendelån.

Lena socken har medeltida ursprung, första gången omtalad 1299 (*'parochie Lenum'*) och räknades i kyrkliga sammanhang i sin helhet till Norunda prosteri. Kyrkan (**Lena 826**) uppfördes omkring 1300 och räknas till en av de främsta av Upplands gotiska tegelkyrkor. I början av 1700-talet genomgick kyrkan stora förändringar, bland annat revs den östra gaveln för att ge plats åt ett nytt gravkor och de tidigare oputsade fasaderna försågs med puts. I den södra delen har tidigare även funnits ett vapenhus.

Norr om kyrkan, ligger Lena sockenstuga från år 1733, som idag utgör ett Byggnadsminne.

Sockenstugan (Lena 241:1) är uppförd i en våning, byggd i timmer och har ett högt valmat tak. Huset var från början uppdelat i två helt skilda avdelningar. Den södra delen bestod av ett stort rum, som användes vid sockenstämmorna. Den norra delen innehöll ett rum och kök och fungerade som socknens fattigstuga. Byggnaden är trots 1800-talets panel och fönsterstorlek, ett välbevarat exempel på den uppländska byggnadstraditionen under 1700-talets första hälft. Byggnaden har ett egenartat utseende med sitt branta tak och en i övrigt välbevarad exteriör. Sockenstugan har utnyttjats för en rad olika ändamål och har spelat en stor roll för trakten. I anslutning till sockenstugan finns en bod och jordkällare samt en kyrkovaktmästarbostad, samtliga uppförda under 1900-talet.

Prästgården och dess byggnader. Fotot från öster.

Lena prästgård (Lena 827) ligger sydväst om kyrkan, på sluttningen och nedanför åsen, exponerad mot Vendelån. Prästgårdens byggnader utgörs idag av en manbyggnad, två flyglar, ett magasin, drängstuga samt tre ekonomibyggnader och ett ridhus. Flera av byggnaderna är uppförda på 1700-talet.

Manbyggnaden är uppförd under 1700-talet med en timmerstomme som är klädd med en gulmålad stående locklistpanel. Huset har idag ett tegelklätt mansardtak, med en ingång på mitten av en dubbel sidotrappa. Byggnaden har sedan byggnadsinvesteringen år 1977 renoverats. Tidigare var taket klätt med skiffer och dagens entré är idag indragen mot tidigare. Fasaden var något ljusare samt fönster och foder.

Prästgården 2017
och 1978.

Två mindre flyglar står i vinkel på sluttningen väster om manbyggnaden. Den norra är en envånings bod/matbod, uppförd i liggande timmer, samt på halva norra fasad brädklädd. Fasaden har en svartmålad dörr och två små vidspröjsade fönster. Taket är ett tegelklätt sadeltak.

Den östra
flygelbyggnaden.

Den södra byggnaden är en envånings byggnad, uppförd i timmer med stående locklistpanel och ett tegelklätt sadeltak. Fönster och foder är vitmålade och på framsidan är en svart boddörr och en vit entrédörr. Byggnaden har använts som tvättstuga, snickarbod och drängstuga.

Den södra byggnaden.

Söder om manbyggnaden är en byggnad som delvis är ingrävd i en gravhög. Den är delvis uppförd i timmer, samt putsad och delvis brädfodrad med stående brädor. Taket är klätt med tegel med ett underliggande nävertak. Från den norra sidan är en ingrävd källare, delvis murad och putsad. Enligt byggnadsinvesteringen står den som mangelbod och jordkällare och skall också var uppförd på 1700-talet.

Jordkällaren och boden som är anlagd i en gravhög. Till höger ingången till jordkällaren.

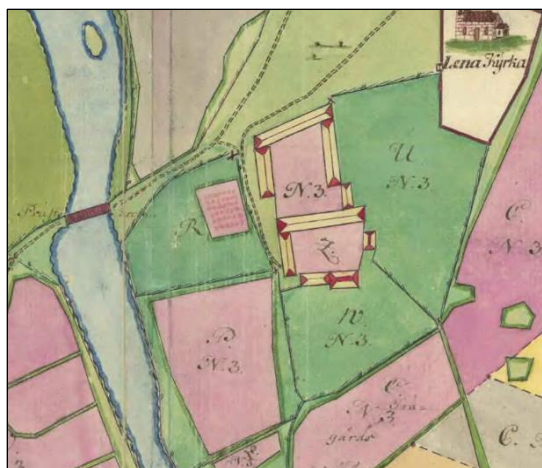
Utanför gårdstunet och i hagmarken norr om finns en inhägnad byggnad. Det är ett magasin i 1 ½ plan, uppförd i timmer, med tegelklätt sadeltak. Byggnaden ska enligt byggnadsinvesteringen vara ditflyttad.

Dagens ekonomibyggnader ligger väster om gårdstunet på ett flackt parti intill ån. Tre byggnader ligger samlade runt en stallbacke, enligt 1977 års inventering; ett magasin/lider, en ladugård och en lada/lider. Samtliga är uppförda på 1920-talet, varav två har slätputsade nertill och med stående rödmålad panel upptill samt det tredje en hel stående rödmålad träfasad. Två har tegeltak medan det tredje har ett plåttak. En nybyggt ridhus, som var klart 2013, ligger närmre ån och bron. Den är ca 60 mter lång uppförd i limträstomme och med rödmålad stående träfasad.

Dagens ekonomibyggnader uppförda under 1900-talet.

Nedan: översikt från norr över gårdens ekonomibyggnader med det nyuppförda ridstallet i bakgrunden intill ån.

Utsnitt av 1760 och 1866 års kartor över Prästgården. © Lantmäteriet

Lena som bynamn nämns i skriftliga källor redan år 1296 "*lenum*". Prästgården som hör till kyrkbyn finns omnämns år 1538 "*Prästbolet*". Gården har troligen funnits på platsen sedan 1300-talet (Upplandsmuseet). Den första kartering som finns är från år 1714. Då utgjordes Kyrkbyn av Backa, Lenaberg, Klockargården och utjorden Alsta. Gårdarna är utsatt med enbart hussymboler. På 1759-60 års karta över Lenaberg anges prästgården som "kyrkoherdeboställe". Då finns två kringbyggda gårdstun, varav den södra står som "gårdstomt". Den norra, som troligen utgör ekonomibyggnader låg i dagens betesmark. Vid laga skiftet år 1866 så har den södra delen, som stod som "gårdstomten" en lösare sammansättning av husen, vilka stämmer överens med flera av dagens byggnader. Dagens läge för bron och landsvägen till kyrkan är densamma som på den äldsta kartläggningen från början av 1700-talet. Idag finns en nygjord bro på platsen och spår efter äldre brofästen gick inte att finna. På åns västra sida finns en uppgift om ett gränsmärke (**Lena 576**), vilket enligt prästgårdens kartor från 1714 och 1760 skall ha utgjort ett femstenarör.

Utsnitt av 1714 års karta över Prästgården.
© Lantmäteriet.

Lena Prästgård var prästboställe fram till 1917. Efter det verkade gården som boställe till prästgårdsarrendatorn fram till år 2005. Gården såldes därefter till Uppsala Akademiförvaltning som i sin tur genomförde en styckning av fastigheten. Mangårdsbyggnaden, ekonomibyggnaderna samt en bit mark runtom såldes till en privatperson medan huvuddelen av jordbruksmarken behölls av Uppsala Akademiförvaltning och arrenderades ut. Ett nytt ridhus blev klart 2013. Idag bedrivs på gården en hästverksamhet.

Hela åsen och området runt kyrkan är rikt på fornlämningar och utgör en förhistorisk centralbygd. Framförallt finns här många storhögar och flera runstenar samt gravfält. De samtida boplatserna har man funnit spår av öster om kyrkan. På åsen, norr om kulturmiljöområdet finns ytterligare gravfält, gravar, öde byar och torp.

Gravfältet (Lena 93:1) inom området ligger på åsen i direkt anslutning till kyrkogården med ca 30 synliga gravar. Av dessa utgör sex högar och resterande runda stensättningar. Gravfältet är delvis skadat av både kyrkogården och täktgropar. På gravfältet finns också två

Runstenarna har påträffats i bogårdsmuren samt vid reparation av kyrkans golv och rests på kyrkogården senare (Upplands runinskrifter). Ett runstensfragment (**Lena 93:4, U1028**) förvaras i kyrkan.

I bogårdsmuren, som begränsar kyrkogården och det förhistoriska gravfältet är en halvmeter stor sten med sex stycken **skålgropar (Lena 93:5)**. Stenen kommer sannolikt från närområdet.

På prästgårdstomten (**Lena 94:1-2**), söder där om (**Lena 96:1-2, 97:1**) och väster om (**Lena 240:1-2**) finns ett flertal gravhögar som idag ligger på impediment i den f.d. åkermarken. Högarna är mellan 12 och 26 meter i diameter och intill två meter höga. En av dessa Lena 240:1 delundersöktes 2012. Vid undersökningen framkom ett kärnröse med en kantkedja med ett brandlager. Graven var skadad av en tidigare byggnad, möjligen en smedja. Direkt väster om högen uppmärksammades en svag förhöjning som kan utgöra ytterligare en grav.

Gravfältet (Lena 93:1) med de två runstenarna uppställda på åsens spets (Lena 93:1-2).

En gravhög (Lena 94:1) är skadad genom att man grävt in prästgårdens jordkällare i högen. Sannolikt finns ett flertal överodlade gravar mellan högarna.

Gravhög (Lena 94:1)
väster om
prästgården.

Områdets kulturhistoriska värde

Kulturmiljöområdet har ett mycket högt värde kulturmiljön. Området omnämns både i riksintresset samt i kulturmiljöprogrammet med fornlämningarna bestående av gravfält från järnåldern liksom kyrkbyn på en höjd mitt i socknen med utsikt över slätten vilket präglar landskapet. Till kyrkbyn räknas den medeltida kyrkan, prästgården, en sockenstuga, klockarbostället och en akademigård. Sockenstugan har ett stort kulturhistoriskt värde som påminnelse om en medeltida territoriell indelning och en upplysning om den ordning som gällde för skol- och fattigvård på landsbygden före kommunreformen tid. Området har en stor upplevelsevärde, innehar ett stort kunskapsvärde och är lättillgängligt.

Hotbild/Kulturmiljöhänsyn

Kulturmiljöområdet är väldigt känsligt både för ny bebyggelse liksom övriga ingrepp i området. I anslutning till ån finns gravar, varav några redan är skadade. Slitage på gravar i beteshagar är alltid ett problem. Anläggandet av det nya ridhuset liksom den förhållandevis nya bron gör att området i den delen intill ån troligen inte har kvar några äldre lämningar.

FORNSÖK - BEGREPP

Fornlämning - lämning efter människors verksamhet under forna tider, som tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergiven. Lämningen ska ha tillkommit före år 1850. I kulturmiljölagens andra kapitel behandlas fornlämningar. Dessa är automatiskt skyddade enligt lagen. Detta innebär att det inte krävs något myndighetsbeslut för att en fornlämning ska vara skyddad. Det innebär också att en nyupptäckt fornlämning omedelbart har ett skydd.

Bevakning - förkortning för bevakningsobjekt, används främst i de fall där lämningens status inte kunnat avgöras vid okulär besiktning, utan måste utredas vidare.

Övrig kulturhistorisk lämning - används för lämningar som enligt rådande praxis vid registreringstillfället inte utgör fornlämning men ändå anses ha ett antikvariskt intresse.

Bedömningen används även för sådana lämningstyper som vanligen inte betecknas som lämningar, till exempel Fyndplats, Plats med tradition och Fyndsamling. De lämningar som är registrerade som övriga kulturhistoriska lämningar har inte samma lagskydd som Fornlämningar (Kulturmiljölagen 1988:950).

Uppgift om - används om lämningen endast är känd via tidigare uppteckningar eller muntlig källa, men har inte återfunnits eller eftersökts.

ORDFÖRKLARINGAR

Frälsegård - den medeltida betydelsen var skattebefriad, alltså frälst från skatt. Frälsets jordegendomar kallades frälsegårdar

Skattehemman - självägande bönders hemman

Kronohemman - bönder som arrenderade mark av staten

TIDSPERIODER

Yngre stenålder	ca 4000 – 1800 f. Kr
Bronsålder	1800 – 500 f. Kr Järnålder – 500 f. Kr – 1050 e. Kr
Äldre järnålder	500 f. Kr – 500 e. Kr
Yngre järnålder	500 – 1050 e. Kr
Medeltid	1050 – 1527 e. Kr
Efterreformatorisk tid	från 1527 e. Kr och framåt
Senare tid	1800 - och 1900-talen

REFERENSER

ARKIV

Institutet för språk och folkminnen - Ortnamnsregistret (SOFI).

Riksantikvarieämbetet (RAÄ)

Fornminnesinformationssystemet, FMIS.

Samla.

Antikvarisk-Topografiska Arkivet (ATA)

Sveriges meteorologiska och hydrologiska institut. Dammregister (SMHI)

Upplandsmuseet

Byggnadsinventering 1977-78 i Uppsala kommun.

Statens geologiska undersökningar (SGU)

KARTOR

LANTMÄTERIMYNDIGHETENS ARKIV (LMA)

Prästbostället. 1848-49. Akt 03-vik-96
 Vallby, arealavmätning. 1687. Akt AA03-vik-9.
 Vansta, storskifte. 1768. Akt 03-TEN-36
 Vansta, lagaskifte, 1881. Akt 03-TEN-139
 Åkra, arealavmätning. 1712. Akt 03-VEN-50.

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV (LSA)

Enen stora, ägomätning. 1702. Akt B75-20:1
 Burunge, storskifte. 1773. Akt B75-13:5.
 Gropen, ägomätning. 1723. Akt B63-15:1
 Gropen, laga skifte. 1860. Akt B63-15:2.
 Golvasta, storskifte. 1773. Akt 03-ten-46.
 Husby, storskifte. 1769. Akt B63-22:1.
 Hånsta, storskifte. 1760. Akt B40-11:3.
 Järsta, ägodelning. 1696. Akt B63-24:1.
 Järsta. Storskifte. 1760. Akt B63-24:2
 Järsta, laga skifte. 1840. B63-24:6
 Lenaberg Prästgård, storskifte. 1759. Akt B40-15:3.
 Lenaberg Prästgård, ägo delning. 1714. Akt B40-15:1.
 Lenaberg Prästgård, laga skifte. 1866. Akt B40-15:4.
 Risby, storskifte ängsmark. 1820. Akt B76-45:5.
 Råsta, ägo avmätning. 1738. Akt B63-39:1.
 Råsta, arealavmätning. 1842. Akt B63-39:2.
 Tensta, storskifte. 1769. Akt B63-47:1.
 Tensta Prästgården. Ägomätning. 1736. B63_37:1
 Tuna, storskifte, 1760. Akt B63-24:2
 Vansta, ägodelning. 1710. Akt B63-50:1.
 Vallby, storskifte. 1762. Akt B76-57:2.
 Vallby, redovisning. 1687. Akt A16:119-20.
 Viksta by, ägodelning. 1706. Akt B76-58:1.
 Västra Ekeby, enskifte. 1768. Akt B75-16:2.
 Åbyggeby, ägo mätning. 1704. Akt B75-108:1.
 Åbyggeby, storskifte. 1769. Akt B75-108:2.
 Åbyggeby, laga skifte. 1846. Akt B75-108:3.
 Östra Ekeby, storskifte. 1793. Akt B75-17:2.

RIKETS ALLMÄNNA KARTVERK (RAK)

Häradsekonomiska kartans blad Viksta. 1859-63. Akt J112-92-17.
 Häradsekonomiska kartans blad Tensta. 1859-63. Akt J112-99-22.
 Ekonomisk karta blad Vendel. 1952. J133-12H4j54.
 Ekonomiska kartans blad Gryttby. 1952. J133-123j54.
 Ekonomiska kartans blad Kättslinge. 1952. J133-12I4a54.
 Ekonomiska kartans blad Lena. 1952. J133-12I1b54.
 Ekonomiska kartans blad Risby. 1952. J133-12I4a54.
 Ekonomiska kartans blad Sätuna. 1952. J133-123j54.
 Ekonomiska kartans blad Tensta. 1952. J133-12I21a69.
 Ekonomiska kartans blad Viksta. 1952. J133-12I2a69.

ÖVRIGA KARTOR

Statens geologiska undersökningar. Jordartskarta. 1871. Serie Aa 54, Salsta.

LITTERATUR

Almgren, O. 1916. *Ett uppländskt gravfält med romerska kärl*. Fornvännen 11, 76-103.

Beronius, L m fl. 2013. Kvarnar och kvarnlandskap i Rasbo under tidigmodern tid. Arkeologisk undersökning av en kvarnholme i Lejstaån. Upplandsmuseets rapporter 2013:30. Uppsala

Franzén, B. 2014A. *Vattenanknutna kulturmiljöer intill vattendrag i Uppsala län. Fyrisåns vattenavrinningsområde. Jumkilsån*. Länsstyrelsen Uppsala län. Meddelandeserie 2014:18.

Franzén, B. 2014B. *Vattenanknutna kulturmiljöer intill vattendrag i Uppsala län. Strömaråns vattenavrinningsområde. Strömarån*. Länsstyrelsen Uppsala län. Meddelandeserie 2014:19.

Franzén, B. 2016. *Vattenanknutna kulturmiljöer intill vattendrag i Uppsala län. Sävaåns vattenavrinningsområde. Sävaån*. Länsstyrelsen Uppsala län. Meddelandeserie 2016:10.

Franzén, B. 2016. *Vattenanknutna kulturmiljöer intill vattendrag i Uppsala län. Örsundaåns vattenavrinningsområde. Örsundaån*. Länsstyrelsen Uppsala län. Meddelandeserie 2016:11.

Franzén, B-M & Ulfhielm, A. 2014. Människans avtryck i landskapet - resultat från tre säsongers fornminnesinventeringar förstärker bilden av äldre bebyggelse längs samtida vattenleder. Länsstyrelsen i Uppsala läns meddelandeserie 2014:03. Kulturmiljöenheten. 2014.

Flygare, I m fl. 2001. Tierp tar tillvara. Reviderat kulturmiljöprogram för Tierps kommun 2001. Tierps kommun.

Gainsford, M. 2013. Fasta fisken i Forsån och Gärdskan. Arkeologisk förundersökning av Alingsås 264, 265, 266 & 267. Alingsås socken och kommun. Bohusläns museum rapport 2013:9. Uddevalla.

KulturAqua. System för kulturvärdesbedömning av sjöar och vattendrag. Länsstyrelsen i Jönköpings län. Meddelanden nr 2009:46.

Kulturmiljöprogram. 2014. Uppsala kommun (<https://www.uppsala.se/organisation-och-styrning/dokumentsamlingar/kulturmiljoprogram/>).

Rahmqvist, S.1996. Sätessgård och gods. De medeltid frälsegodsens framväxt mot bakgrund av Upplands bebyggelsehistoria. Upplands fornminnesförenings tidskrift nr 53. Halmstad 1996.

Tham, W. 1850. *Landshövding Wilhelm Thams beskrivning 1850 av Vendel (Vendel-Tegelmoras församling)*.

Inventering av stenvalvsbroar i Uppsala kommun. Kulturkontoret 2005-07-29

Sveriges bebyggelse, Uppsala län, 1948. Band III. Omfattar Björklinge, Bälänge, Lena, Skuttunge, Tensta, Vaksala, Viksta, Åkerby och Ärentuna socknar samt Gamla Uppsala församling av Uppsala stad.

Sveriges bebyggelse, Uppsala län, 1950. Band I. Omfattar Söderfors, Tierps, Tolfta, Vendels, Västlands och Älvkarleby socknar samt Tierps köping.

Länkar till Ölands forntid. http://olandskulturarv.ltkalmar.se/forhistoria/meny_forhistoria.htm

BILAGA 1. TABELL – FORNSÖK

Berörda fornlämningar inom samtliga kulturmiljöområden.

- Redigerade/nyregistrerade i Fornsök

Id i Fornsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Vendel 57:1-3*	Hög, stensättningar	Fornlämning
Vendel 58:1-2*	Hög, stensättning	Fornlämning
Vendel 109:1*	Bro	Förstörd
Vendel 174:1	Gravfält	Fornlämning
Vendel 194:1	Lägenhetsbebyggelse	Fornlämning
Vendel 196:1	Lägenhetsbebyggelse	Övrig kulturhistorisk lämning
Vendel 218:1*	Bytomt Stora Enen	Fornlämning
Vendel 361*	By- och gårdstomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Vendel 374	Färdväg	Övrig kulturhistorisk lämning
Vendel 639*	Bro	Uppgift om
Vendel 640*	Vallanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning
Vendel 638*	Kvarn	Uppgift om
Vendel 641*	Bro	Uppgift om
Viksta 80:1*	Gränsmärke	Övrig kulturhistorisk lämning
Viksta 125:1*	Gravfält	Fornlämning
Viksta 132:1*	Röjningsröse	Övrig kulturhistorisk lämning
Viksta 146:1	Gravfält	Fornlämning
Viksta 146:2	Stensättning	Fornlämning
Viksta 159:1*	Stensättning	Fornlämning
Viksta 166:1*	Stensättning	Fornlämning
Viksta 166:2-3*	Stensättning	Bevakningsobjekt
Viksta 167:1-2*	Grav, resta stenar	Fornlämning
Viksta 167:3*	Stensättning	Bevakningsobjekt
Viksta 167:4*	Stensättning	Fornlämning
Viksta 394*	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Viksta 395*	Gårdstomt	Uppgift om
Viksta 397*	Bro	Uppgift om
Tensta 26:1	Gravfält	Fornlämning
Tensta 27:1	Gränsmärke	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 28:1	Gravfält	Fornlämning
Tensta 29:1-2	Gravar	Fornlämning
Tensta 31:1	Hög	Fornlämning
Tensta 32:1	Gravfält	Fornlämning
Tensta 42:1*	Runsten	Fornlämning
Tensta 43:1*	Stensättning	Bevakningsobjekt
Tensta 43:2*	Stensättning	Bevakningsobjekt
Tensta 43:3*	Stensättning	Bevakningsobjekt
Tensta 44:1*	Stenkrets	Bevakningsobjekt
Tensta 50:1	Gravfält	Fornlämning
Tensta 50:2	Källa med tradition	Fornlämning
Tensta 50:3	Minnesmärke	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 51:1	Gravfält	Fornlämning
Tensta 52:1	Stenrad	Fornlämning
Tensta 53:1	Gravfält	Fornlämning
Tensta 54:1-3	Resta stenar	Fornlämning
Tensta 130:1*	Bro	Bevakningsobjekt

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Tensta 158:1	Stensättning	Fornlämning
Tensta 159:1	Rest sten, borttagen	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 160:1	Rest sten	Fornlämning
Tensta 161:1	Rest sten	Fornlämning
Tensta 162:1	Hög	Bevakning
Tensta 166:1*	Byggnad annan	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 166:2*	Källa med tradition	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 167:1*	Byggnad annan	Bevakningsobjekt
Tensta 251:1*	Stensättning	Bevakning
Tensta 293:1*	Övrigt	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 294:1*	Byggnad annan	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 321:1*	Husgrund	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 322:1*	Husgrund	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 339:1*	Gårdstomt	Fornlämning
Tensta 340:1*	Plats med tradition	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 341:1*	Plats med tradition	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 342:1*	Husgrund, historisk	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 357:1*	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 409:1	Stensättning	Fornlämning
Tensta 467:1*	Gränsmärke	Uppgift om
Tensta 499*	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 500*	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 502*	Kvarn	Uppgift om
Tensta 503*	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 504*	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 505*	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 506*	Dammvall	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 507*	Broar	Bevakningsobjekt
Tensta 508*	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 509*	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 510*	Kvarn	Bevakningsobjekt
Tensta 511*	Dike/ränna	Bevakningsobjekt
Tensta 512*	Träindustri	Uppgift om
Tensta 513*	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Tensta 514*	Kvarn	Uppgift om
Tensta 515*	Gravar	Uppgift om
Lena 93:1	Gravfält	Fornlämning
Lena 93:2-3	Runristningar	Fornlämning
Lena 93:4	Runristning	Bevakningsobjekt
Lena 93:5	Hällristning	Fornlämning
Lena 94:1	Hög	Fornlämning
Lena 94:2	Stensättning	Fornlämning
Lena 95:1	Runristning	Fornlämning
Lena 96:1-2	Högar	Fornlämning
Lena 97:1	Hög	Fornlämning
Lena 240:1*	Hög	Fornlämning
Lena 241:1	Statligt byggnadsminne	Övrig kulturhistorisk lämning
Lena 248:1*	Bytomt	Uppgift om
Lena 544*	Gränsmärke	Uppgift om
Lena 574	Gränsmärke	Uppgift om
Lena 576	Gränsmärke	Uppgift om

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Lena 581	Gränsmärke	Uppgift om
Lena 609	Gränsmärke	Uppgift om
Lena 610	Bro	Uppgift om
Lena 826	Kyrka /kapell	Bevakningsobjekt
Lena 827*	Bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning